

Fumus Gloria Mundi
FUMUS

*Mededelingen van de stichting
Willem Godschalck van Focquenbroch*

JAARGANG 7 - 2009

ISSN 1567-2964

Jaargang 7 – 2009

Inhoud:

Woord vooraf.	1
<i>André Hanou</i> Eros en goocheltrucs.	3
<i>Bas deLigt</i> Salve Amice	9
<i>Elly Groenenboom-Draai</i> Met de moed der wanhoop. Focquenbrochs overpeinzingen in een kano.	15
<i>Margot Kalse</i> De pijn van Focq.	25
<i>Natascha Veldhorst</i> Vergilius' Bucolica op muziek: Focquenbroch en de Hollandse liedcultuur.....	31
<i>Rietje van Vliet</i> Lauwerkrans voor Johannes van Bersingen.	37
<i>Roland de Bonth</i> Van valken en velden. Focquenbrochs <i>Hymens Bruylofts-toorts</i>	49
<i>Theo van der Heijden</i> Liefdes liederlijke list. Enkele overwegingen bij Focquenbrochs Sonnet.	55
<i>Roelof van Gelder</i> Nieuws uit Alkmaar. Een brief van Johannes Ulaeus uit het Rampjaar.	59
<i>Marja Geesink</i> Ulaeus en Arnoldus Bornius. Aanvulling op de bibliografie van Johannes Ulaeus	73

Woord vooraf

Het leek de redactie van *Fumus* in 2008 een goed idee vijftien neerlandici uit te nodigen om voor jaargang 2009 een bijdrage te schrijven over een gedicht van Focquenbroch. Zij ging ervan uit dat deze vijftien personen een zekere affiniteit bezaten met het denken en voelen van Focquenbroch. Acht auteurs hebben met een bijdrage gereageerd: geen slechte score!

Het artikel dat de redactie voor ogen stond moest worden gewijd aan een zelf te kiezen gedicht van Focquenbroch. In de inleiding moesten de auteurs één of meer aspecten van de tekst behandelen in de vorm van een uitgebreid commentaar. Het artikel moest ook de volledige tekst bevatten van het behandelde gedicht, alsmede een woordverklaring. Wat lengte en aanpak betrof, adviseerde zij om het artikel ‘Focquenbrochs kritiek op Amsterdam: populair en onbegrepen’ in *Fumus 2* als voorbeeld te nemen.

De Stichting W.G. van Focquenbroch ondersteunde van haar kant het project door de auteurs toegang te verlenen tot haar **werkplaats** met primaire en secundaire literatuur op <http://www.focquenbroch.nl/>. Bovendien bezorgde ze de auteurs de ‘ideal copy’ (gecollationeerde tekst) van het geselecteerde gedicht.

Daarnaast werd van de hand van Roelof van Gelder een substantiële bijdrage ontvangen, waarin een tot nu toe onbekende brief uit het Rampjaar 1672 van Focquenbrochs vriend Joannes Ulaeus centraal staat. Het is een van de 38.000 brieven die door Engelse kapers zijn buitgemaakt en die in archiefdozen liggen opgeslagen in de National Archives in Kew vlakbij Londen. Naar aanleiding van Van Gelders artikel heeft redactielid Marja Geesink een bibliografische aanvulling gevonden, die hier eveneens wordt gegeven.

De auteurs worden hartelijk bedankt voor hun bijdragen en de lezer wordt veel leesplezier toegewenst!

Namens de redactie,
Karel Bostoën

Eros en goocheltrucs

André Hanou

‘En? Nog leuk bezig ’s nachts?’ Het stellen van een dergelijke vraag, kort na een bruiloft, behoort in onze tijden niet echt tot de goede zeden. Het is een beetje plat.

Dat ligt anders in het midden van de zeventiende eeuw. In de literatuur van die dagen zijn lawaaierig realisme en de dagelijkse werkelijkheid, ook op seksueel gebied, nog vaak volop aanwezig. Vooral in de minder op de Oudheid geïnspireerde teksten. Dat realisme bij sensuele zaken en het daarbij horende gevoel voor humor, ebt geleidelijk weg na 1670, mede als gevolg van de verlichte drang om iets te willen doen aan het bevorderen van innerlijke beschaving bij elke burger. Wanneer die beschavingsdrang in de negentiende eeuw vaak geen diepgevoelde drijfveer meer is maar slechts morele conventies afdwingt, verdwijnt het erotische element vrijwel geheel uit onze literatuur. Voor een tijdje. Daarna begint een nieuwe golfbeweging.

Maar Focquenbroch en zijn tijdgenoten staan open voor seks en erotiek. Zij geven er duidelijk blijk van plezier te hebben in dat alles. Bij Focquenbroch werkt bovendien mee dat zijn werk sterk parodiërend, burlesk van aard is. Daarin behoort het hoge op een lage manier behandeld te worden, verheven onderwerpen op een triviale manier bejegend. In deze literaire atmosfeer zijn allerlei scatologische grappen en erotische verwijzingen als het ware verplicht: zo is de tegenstelling met al het plechtstatige duidelijk en behoudt dat laatste toch al zijn voorrechten. De tijdgenoot lacht wanneer Focquenbroch zijn *Thalia* opdraagt aan het kak-aapje Sara: daarmee wordt, ironisch, zijn bundel meteen verklaard pleepapier te zijn, en de *geurige* muze Thalia wordt niet alleen muze van het komische, maar ook van het onwelriekende.¹

De drie delen van de *Thalia* bevatten, buiten travestieën van klassieke teksten, vooral gelegenheidsgedichten. Het zijn er méér, vermoedelijk, dan bij de meeste andere dichters te vinden zijn. Dat sluit aan bij de behoefte van de kring-Focquenbroch de dagelijkse realiteit te exploreren. Het is evenmin verbazend, en zeker niet ongebruikelijk, dat die gelegenheidsgedichten voor een groot deel bestaan uit bruiloftsdichten. In de kring-Focquenbroch wordt veel getrouwd en veel feest gevierd.

Het maken van bruiloftsdichten is een normale bezigheid van dichters die zich voor het overige heel goed met verhevener onderwerpen bezig kunnen houden. Er bestaat vrij grote duidelijkheid welke thema’s zo’n gedicht – met een deftige naam: *epithalamium* – moet bevatten en aan welke regels het moet gehoorzamen. Die thema’s liggen natuurlijk nogal voor de hand.² Zoals: de vereniging, letterlijk en figuurlijk; de bruidegom als veroveraar; de voortzetting en bestendiging van de familie; de toekomst, de verwachte kinderen; en zo nog meer. Met voorliefde wordt gebruik gemaakt van de mogelijk overdrachtelijke betekenis van de namen van betrokkenen. Heet hij De Ruiters, dan moet en zal er bereden worden; heet zij Roosje dan zal zij nu de ware betekenis van haar naam ontdekken. Hoe dan ook: het erotische element en sensuele beeldspraak zijn in deze gedichten onontbeerlijk.

Nu kan dat alles neergeschreven worden in termen en beelden die aan de mythologie enzovoorts zijn ontleend. Wolff en Deken drijven veel later, in 1802, nog de spot met al dat onwaarschijnlijke gedoe, wanneer zij de moeder van hun hoofdpersoon laten vertellen over haar huwelijk in de eerste helft van de achttiende eeuw. Die kreeg toen tot haar ontzetting een boek

¹ Zie mijn *Verlicht Amsterdam*, Leuth: Astraea, 2003, p. 17-19.

² Een goede uiteenzetting hierover is te vinden bij J. van der Noot. *Epithalameon, oft houwelyck sank*. Inleiding en aantekeningen van W.A.P. Smit. [...]. Zwolle: Tjeenk Willink, 1953.

met bruiloftsverzen cadeau waarin haar man (een koopman) werd *afgebeeld* als Griekse veldheer en zijzelf als nogal blote Spartaanse.³

Aan die nodeloze klassiekerij maakt Focquenbroch zich nauwelijks schuldig. Zijn bruiloftsdichten zijn haast *ex tempore*'s, ijdichten geschreven in taal van de straat. Het is geen verheven taal maar praattaal. Dat is gebruikelijk in het burleske.

Het te bespreken bruiloftsgedicht bestaat uit regels van vier jamben (waarin een stoplap niet zeldzaam is). Dergelijke regels met acht lettergrepen zijn een veel voorkomend verschijnsel in de burleske poëzie. Zo ook bij Scarron, door Focquenbroch bijzonder bewonderd en nagevolgd.⁴ Verder vinden we - uiteraard, zou men kunnen zeggen - een regelmatige afwisseling van mannelijk en vrouwelijk rijm.

Focquenbroch houdt een soort onderonsje met het echtpaar over wat er straks te gebeuren staat, in slaapkamer en later leven. Het erotische element is niet eens een element, maar meer iets dat het gehele gedicht doordringt. Ook dat past bij het burleske. Het mag dan wel een gewichtige gebeurtenis betreffen en een belangrijke dag of nacht zijn, maar de tastbare en voelbare geneugten van maaltijden, drank, seks zijn heel belangrijk. Klein voorbeeld. In een ander, korter bruiloftsdicht door Focquenbroch voor de heer Baars, worden bruidegom en bruid aangemaand zich te vol te eten aan een massa vis. *Zij* moet vooral hom eten en niet bang zijn:

Steeckt hy wat hy sal niet byten
Steeckelbaers is ook wel soet.⁵

Een Baars-bruidegom die 's nachts een stekel opzet: dat kan, in eroticis, slechts een gunstig mene telk zijn.

Het gedicht dat nu hierna volgt⁶ is in strikte zin misschien niet eens een bruiloftsdicht. Het is een na-bruilofts-dicht: een gedicht bedoeld voor de, in die tijd gebruikelijke, bijeenkomst waarop het echtpaar met de vrienden-bruiloftsgezellen opnieuw bij elkaar komt, een week of wat na de bruiloft. Men doet dan het feestje nog eens dunnetjes over, zonder de officiële rompslomp. Een soort herhalingsoefening voor de intimi. Het maakt mij in dit artikel niets uit of men een poging wil doen na-bruilofts-dichten tot een aparte genre te verheffen, of dat men die wil beschouwen als een subgenre van het bruiloftsdicht. De thematiek in de gedichten is namelijk dezelfde.

Er is natuurlijk één zaak toch anders komen te liggen, vergeleken bij bruiloftsdichten. Mocht men de jonggehuwden namelijk ooit verdacht hebben van seksuele onnozelheid, dan kan dat nu niet langer. Zij worden verondersteld nu van de hoed en de rand te weten.

De door Focquenbroch gebruikte metaforiek is dan ook nietsverhoedend en nogal op het randje. Het draait alles om seks. Misschien zijn in deze tekst dan toch twee thema's te onderscheiden, althans twee elementen; die echter nauw met elkaar verbonden blijven.

Het eerste element is erotische goochelkunst. Een vermoeden van komende erotiek, een voorbereiding van wat komt, is te vinden in de vaststelling dat de twee na de huwelijksluiting gekoppeld zijn als de klootjes van een paternoster (14-15) en dat het te verwachten is dat het 's-

³ Zie hun *Geschrift eener bejaarde vrouw*. Bewerkt [...] door André Hanou. Amsterdam 2007, p. 51.

⁴ Vgl. het door Focquenbroch opgemerkte in het voorwerk van zijn *Thalia, of Geurige Zang-goddin*.

⁵ Willem Godschalck van Focquenbroch. *Afrikaense Thalia*. Uitgegeven door Jan Helwig. Deventer: Sub Rosa, 1986, p. 72.

⁶ Ik heb me niet bezig gehouden met de vraag om welke kennissen of familieleden van Focquenbroch het in dit gedicht gaat. Voor de thematiek lijkt me dat in dit geval niet van groot belang. Het feit dat Focquenbroch zich in dit gedicht mede tot 'Nicht' wendt wil overigens niet zeggen dat die beslist familie is. Ooms en tantes, neven en nichten (cousijns) kunnen bekenden zijn, volgens het gewone spraakgebruik in de provincie Holland.

nachts niet bij nootjes-kraken zal blijven (19). Echt niet? zal de luisteraar/lezer denken... het ligt eraan over welke nootjes en klootjes je het hebt!

Dan duikt daarop vrij snel de hoofdmetafoor van dit balletje-balletjespel op. Want dit nachtelijk spel staat gelijk, meldt de schrijver, aan het spel van Jan Pottage die een 'naetsack' heeft (24-25). Dat verwijst naar de toen zeer bekende kluchtfiguur (kermisfiguur, potsenmaker) die van alles tevoorschijn weet te toveren uit zijn goocheltas; die ditmaal beter een goochelzak genoemd kan worden. Dat goocheltuig, zo hoopt de schrijver van het gedicht, is de bruidegom niet kwijt geraakt langs de straat (30). Die zak kan beter vol zitten dus! En zo ziet niet haar bruidegom een paar noten-muskaten te voorschijn toveren (39), met een hocuspocuspilatuspas (41)! Op die nootjes zaten we al te wachten, sinds die *klootjes*. Bruidje blijkt ook terecht gedroomd te hebben van het bij deze figuur en bij dit behendigheidsspel behorende (tover)stokje (44), waarbij een roodgerokt hansje – die wel niet nader benoemd hoeft te worden - haar zaligheid bezoekt. En zij is betoverd, als aangeraakt door die toverstaf – *beleesen* (50).

Impliciet zit in deze metaforiek de idee verwerkt: zo is er iets, en zo niets. Ineens is er een stokje, en ineens is-i weg. Ook natuurlijk de idee: Kan dat nog eens! Hoe deed je dat? Laat nog eens zien!

Het tweede element heeft betrekking op de Volewijk. Dit element sluit naadloos aan bij het voorgaande. Want de vrouw blijkt een goede leerlinge van die goochelkunst, op haar eigen manier. Ook zij verricht nu wonderen van magie. Hoezo?

Focquenbroch maakt hier gebruik van de Amsterdamse traditie die zegt: kinderen worden opgehaald aan de overkant van het IJ, de Volewijk, waar in de vrije natuur, in het gras of in de koollandjes kinderen gevonden of geplukt worden. Nu dus de vrouw de kunst van het goochelen van hem heeft afgekeken (54) tovert zij na een aantal maanden een popje (59-60) uit het riet van de Volewijk, nadat zij daarheen geroeid is (62).

Opnieuw: zo is er niets, zo is er iets!

Zo goochelt het echtpaar de wereld aaneen (69, 71). Hun kinderen zullen diezelfde truc moeten leren (75).

Het is tovenarij, zo'n huwelijk! Man noch vrouw hoeven er lang voor gestudeerd te hebben om al deze soorten goocheltrucs onder knie – nu ja, *onder* de knie? – te krijgen. Zij zijn natuurtalenten, zogezegd.⁷

Focquenbroch laat ons dit toneel zien, in gewone eenvoudige taal, zonder één verwijzing naar Parnas of Hymen.

Aen mijn Heer En Mejuffr. N.N.

Op haer NA-BRUYLOFT⁸

- 1 Ghy Nieugetrouwde jonge luy!
Of jong-getrouwde nieuwe lieden!
(want 't scheelt my pas een halve bruy,
Of men 't op 't eerst of 't lest wil dieden,
5 't Is my genoegh hoe ick het duy)
Ick kom om wat met jou te praten,
Op dit verheugde weer-reys-mael:
(Hoewel 'er zijn die dat woord haten
En noem 't op sijn hoofs en Baal,

⁷ Dit sluit aan bij een vrij algemeen voorkomend idee dat kinderen 'uit de kool' komen, en bij de associatie kut = kool.

⁸ Uit: *Thalia, of geurige sangodin*. Amsterdam: Johannes van den Bergh, 1665, p. 58-59, nr. 10.

10 Trouwens ick sel 't by 't eerste laten)
 Wijl dat je nu al voor een tijt,
 Sunt ick je lest sagh voor de Koster.
 Soo vast aan een gekoppelt zijt.
 Als klootjes van een pater-noster;
 15 Segh hoe je nou je dagen slijt.
 Of eer, hoe slijt je nou je nachten;
 Doch je vraeght light, wat my dat raeckt?
 En j'hebt gelijk in die gedachten:
 Want wijl men 's nachts geen neuten kraekt,
 20 Wat antwoord had ick veel te wachten?
 Doch 't zy hoe 't zy, jy man en wijf!
 Ick wouw wel dat j'eens in der daet sprack,
 Of je niet somtijts, lijf om lijf,
 Wat uyt de Jan-pottagies-naetsack
 25 Speelt met malkaer om tijt-verdrijf.
 'k Weet dat altijd wel van te vooren,
 Dat mijn Cosijn dat werck verstaet,
 Of hem de kunst was aangebooren:
 Indien hy slegs maer langs de straet,
 30 Sijn googhel-tuyg niet heeft verlooren.
 Want siet, een mensch ontvalt wel wat,
 Dat daer na wel ter staa souw koomen;
 Hoewel ick weet, dat hy dat
 (Gelijck als zijnde van de vroomen)
 35 Al vry wel heeft bewaert gehad.
 Maer Heer! Nicht, kost je het ook wel vaten?
 Toen 't eerste van je leven was,
 Toen j'hem een paer Neute-muscaten,
 Soo met een has-pas-weeder-pas,
 40 Soo ras te bordt saeght komen laten.
 Of seg eens, hoe je dat aenstondt?
 Toen hy dat hansje met 't rood rockjen,
 Soo met een vaerdt naar Roomen sondt
 Segh droomde je wel van 't stockje,
 45 Daer j'al de kracht van 't werck in vondt?
 Byloo het most je kluchtigh weesen:
 Segh, docht het je geen tovery?
 Begon je niet schier al te vreesen;
 Dat hy door al die googlery,
 50 Schier al jou sinnen had beleesen?
 Doch 'k loof, je wordt 't nu al gewendt:
 'k Meen je begint 't al mee te leren:
 'k Denk dat je (want men vat in 't endt
 Met langh met Googlaers te verkeerem)
 55 Nu mee al van het Ambaght bent,
 't Hoeft daarom niemant vreemt te lijcken
 Wanneer j'eens na een maant, of tien.
 Sult sien hoe var je konst can rijcken.
 En dan men u sal Toovren sien

- 60 Een popje, dat sijn Vaer sal lijcken.
 Gantsch bloedt! Wat sel 't een baentje sijn,
 Als je gaet na de Voolwijck roejen?
 En pluckt uyt 't Riet een Poppelijn.
 Dat mijn Geslaght sal aen doen groejen,
- 65 Met een getooverde Cousijn.
 En lijck wel, kijck, soo moet het lucken.
 Indien het anders wel sal gaen:
 Want sonder sulc een tuygh te plucken,
 Waer souw de weerelt door bestaen?
- 70 O Maet, sy was al langh in stucken.
 Daerom soo googhelt soo al aen,
 En houd de weerelt soo in effen;
 Op dat jij (als jy hebt gedaen)
 Iouw Kinders, na haer Vaertjes lessen,
- 75 Mee siet die selfde wegh in gaen.

2 *nieuwe lieden*: echte nieuwe burgers en zelfstandige leden van de maatschappij, na en wegens hun huwelijk. 3 *'t scheelt ... bruy*: het interesseert mij nauwelijks (overigens verwijzing naar de in de huwelijksnacht compleet voltooide *bruiloft*). 6 *jou*: jullie. 7 *weer-reys-mael*: het gebruikelijke maal op de nabruiloftsdag, een spiegeling van de maaltijd op de huwelijksdag. 'Weer-reys' is een andere, gebruikelijke term voor nabruiloft. Sommige zogenaamd beschaafde lieden gebruiken echter liever geen oud-hollandse termen. 9 *en Baal*: een bal. 12 *Koster*: de dominee, bij de huwelijksceremonie. 14 *pater-noster*: rozenkrans, r.k. gebedssnoer waarvan alle kralen (die elk een onzevader/pasternoster of weesgegroot/avemaria vertegenwoordigen) door een stevige draad verbonden zijn. Focquenbroch zou dit beeld ontleend kunnen hebben aan Scarron. Die schrijft in zijn 'Epitalame, Ou ce qui vous plaira, sur le mariage de monsieur le maréchal de Schomberg et de Mme d'Hautefort': 'Unis & joints l'un avec l'autre / Comme deux grains de patenostre'. 23 *lijf om lijf*: op leven en dood, heel intensief (tevens letterlijk op te vatten uiteraard). 24 *Jan-pottagies-naetsack*: goocheltas, tegelijk balzak. 26 *te vooren*: op voorhand. 35 *Gelijck ... vroomen*: net als in het geval van de 'fijne' christenen voor wie seks buiten de deur onacceptabel is. 36 *Maer Heer!*: maar jeetje. 38 *Neute-muscaten*: ten overvloede zij opgemerkt dat bepaalde muskaatnoten in die tijd ook 'mannetjesnoten' genoemd werden. 40 *te bordt*: ter 'tafel', tevoorschijn. 42 *hansje met 't rood rockjen*: penis. Die wordt elders ook wel genoemd 'hansje zonder been' (WNT V, 2116). De betekenis van het rode rokje blijft wat onduidelijk: duidt het op de weldoorbloede status? Op een kerkelijke outfit die erop wijst dat hij naar Rome gaat om gemijterd (!) te worden? 43 *naar Roomen*: naar de hemel, de zaligheid (de vagina). 46 *Byloo*: jee! *Kluchtigh*: grappig en plezier gevend. 50 *beleesen*: als door magie in de ban gebracht. 55 *van het Ambaght*: nicht kent nu ook alle kneepjes van het gilde. 57 *tien*: getal (in plaats van negen) gekozen wegens rijm dwang. 61 *baentje*: taak; *Gantsch bloedt!*: Verdorie! 62 *Voolwijck*: de Volewijk, aan de overkant van het IJ. Daar worden in de Amsterdamse traditie de kinderen gevonden. 63 *Poppelijn*: popje, kindje. 65 *Cousijn*: neefje, nichtje (ook algemener: lid van de mensenfamilie, kindje). 67 *Indien het anders wel sal gaen*: omdat het anders niet goed gaat in de wereld. 68 *tuygh*: ding (de baby). 72 *in effen*: in evenwicht, in orde.

Salve Amice

Bas deLigt

In geen van de bloemlezingen uit het werk van Focquenbroch komt dit gedicht voor. In andere, meer algemene, waarschijnlijk evenmin. Om in een bloemlezing tot zijn recht te komen kan een gedicht maar beter voor zichzelf spreken. Deze berijmde brief van een vertrekkende voor een achterblijver - een apopemptikon, zoals de Ouden zeiden - roept echter vooral vragen op: aangaande de identiteit van de geadresseerde, de datum waaraan wordt gerefereerd in regel 1 en in de regels 13, 18 en 63, de reisbestemming, het doel van de reis, de reden waarom die werd ondernomen en zo nog wel het een en ander.

Naar ‘t Land der Lybianen’ ging de reis, zegt de dichter terloops (50), zoals eertijds die van de uit Troje gevluchte Aeneas. Die vond zijn voorlopige bestemming bij Dido in Carthago, aan de noordkust van het Afrikaanse continent. Dat lag niet in het huidige Libië, en Focquenbrochs reisdoel lag daar evenmin. Die ging nog veel verder, naar de Westafrikaanse Goudkust. Eind maart 1668 had hij bij de Westindische Compagnie gesolliciteerd naar de post van fiscaal. Nog geen maand later was hij aangenomen. Op 17 juli vertrok hij met het schip de ‘Gideon’ van Texel naar zijn standplaats Elmina.

Als hij vanuit Amsterdam deze afscheidsbrief schrijft resteert hem nog een dag of tien (63). Op 4 juli was hij bij de notaris geweest om een zaakwaarnemer te regelen¹. Deze brief moet dus worden gedateerd ergens tussen 5 en 16 juli. Volgens de beginregel is hij er op een zondag aan begonnen. Als ik Grotefend’s ‘Zeitrechnung’ goed heb gehanteerd was dat zondag 8 juli 1668. De ‘Gideon’ lag toen al een dag of wat op de rede van Texel (18).

De in de aanhef begroete vriend wordt niet met name genoemd, maar hij heette Johannes Ulaeus. Beiden waren in 1640 in Amsterdam geboren en in de Oude kerk gedoopt. Beiden hebben onder andere theologie gestudeerd, maar op verschillende plaatsen en tijden en met een verschillende uitkomst: Focquenbroch werd uiteindelijk arts, Ulaeus predikant. Vlak voor Focquenbrochs vertrek naar Afrika was Ulaeus eind mei in Alkmaar als lidmaat van de gereformeerde kerk ingeschreven; ‘proponent’ is hij dan². Zij deelden een liefde en belangstelling voor de letterkunde.

In 1666 verschenen twee produkten van hun letterkundige samenwerking: *Verdubbelt ZEGEN-SANGH, Der Negen Musen, Over den Gedempten Hoogh-moed der Engelschen, en de Triumpheerende Dapperheyt der Hollanders*, en: *De Herders-Sangen VAN VIRGILIUS MARO, In Neerduyts gesongen, op twee verscheidene TOONEN*. Jan Helwig en Karel Bostoen hebben op verscheidene plaatsen bijzonderheden over hun relatie bekend gemaakt³. Ze laten onder andere zien hoe allerlei teksten van Ulaeus verborgen zitten in oude drukken van Focquenbrochs werk, en dat hij als tekstbezorger is opgetreden van diens *Afrikaense Thalia* in 1678. Beider voornemen om de twaalf boeken van de *Aeneis* op een burleske manier te berijmen strandde op Focquenbrochs voortijdige dood, zodat daarvan niet meer tot stand is gekomen dan het eerste boek door Focquenbroch en het tweede van Ulaeus, dat onder de naam van de eerste werd gepubliceerd.

Het eerste boek van *De Aeneas Van Virgilius, In sijn Sondaeghs-pack* verscheen voor het eerst in het *Tweede deel van Thalia, of Geurige sang-godin*. Die verzamelbundel kwam uit op 7

¹ Peter Kroone. *Willem Godschalck van Focquenbroch, z'n familie, z'n vrienden, z'n werk. Drie manieren van benaderen*. Doctoraalscriptie 1982 Vakgroep Historische Letterkunde Universiteit van Amsterdam, 1982

² Jan Helwig, inleiding (p. X) bij: Willem Godschalck van Focquenbroch. *Afrikaense Thalia*. Uitgegeven door Jan Helwig. Deventer: Sub Rosa, 1986.

³ Jan Helwig, zie noot 2; Karel Bostoen in *Fumus* 3 (2005), *Fumus* 5 (2007), *Fumus* 6 (2008).

augustus 1668⁴, toen Focquenbroch nog op zee was, ergens tussen Texel en Elmina, waar hij op 18 september aankwam. De in de rijmbrief uitgesproken verwachting dat hij onderweg zou kunnen eindigen in de maag van een rog of tarbot (42, 43) was dus niet bewaarheid. Eerder was Aeneas al aan datzelfde lot ontkomen, blijkens een passage uit Focquenbrochs net voltooide maar nog niet verschenen *Aeneas* I-bewerking, die Ulaeus in handschrift gekend moet hebben.

Het burlesk bewerken van dat eerste boek van Vergilius was een geweldig karwei geweest van meer dan drieduizend regels. De relatief lange rog/tarbot/Aeneas-passage in de rijmbrief (42-57) is duidelijk een routineuze uitweiding van iemand die te lang monomaan bezig was geweest. De brief is geschreven in omarmend rijm (abba), maar de macht der gewoonte was blijkbaar zo groot geworden, dat in 49-56 plotseling abab het schema wordt, net als in de duizenden regels van de *Aeneas* I. Rijmbrief en *Aeneas*-bewerking zijn in dezelfde achtlettergeregipe jambische verzen geschreven.

Focquenbrochs *Salve Amice* is voor het eerst gepubliceerd in de door Ulaeus bezorgde uitgave van de *Afrikaense Thalia* van 1678. Daarin missen we het complementaire propemptikon -een gedicht waarin men een afreizende vriend het beste toewenst- namelijk het *Treurigh Afscheydt-Sangh. Op het Vertreck van mijn Waerste Vrindt. W.G. van Focq. Na GVINEA*. Het is een anoniem gedicht, maar het is van Ulaeus. Ook dit gedicht is in jambische viervoeters en het abab-schema geschreven. Dat kon nog net opgenomen worden in de tijdens de reis naar Elmina verschenen *Thalia* II - uitgave.

Het gedicht begint met een langgerekte klacht over Focks vertrek, waarbij wordt gerefereerd aan de jammerzangen van Gallus uit de door beide vrienden ieder op hun eigen wijze bewerkte tiende *Herders-sangh* van Vergilius, en waarin het rog/tarbot-topos weer opduikt. Bij het ophalen van aangename herinneringen komt ook hier de ‘Hofstee’ (*Salve Amice*, 32) tevoorschijn, waar “wy tesaem wat soete naghten/ In suyvre vrolickheyt, en vreught,/ Met onse Kinders overbraghten/ Op haere hofstee vol geneught”. Wat jammer dat ze daar nou niet eens wat explicieter over zijn geweest! En over dat venten met riet op Texel.

Met veel woorden probeert Ulaeus dan Fock tegen te houden, maar uiteindelijk moet hij toegeven, dat die wel heel goede redenen had om afscheid te nemen van dit land, “’t Geen u sleghs voorhadt te vertreen/ ’t Geen u sleghs voorhad te verdrucken/ Soo in u kunst, als vryerey/ Mits het geduerigh brack in stucken/ Al ’t geen ghy sleghs begon aen ’t Y.” De reis kan dienstig zijn voor Focks ‘staet en leven’, ‘eer en goet’, en daarom verzoent Ulaeus er zich mee: “Den Hemel wil u sleghs bewaren,/ En maecken dat met soo veel luck,/ Wy noch eens eyndlijck weer vergaren,/ Als wy nu scheyden vol van druck.”

Er zijn in het werk van Focquenbroch aanwijzingen te vinden waaruit je zou kunnen opmaken dat hij naar Afrika vertrok om daar rijk te worden, en in het bijwerk van posthume *Thalia*-uitgaven wordt dat soms ook wel beweerd. De treurige afscheidzanger spoort hem weliswaar aan zich te gaan verlusten “daer Plutus u sijn schatten biedt”, maar dat gebeurt alleen terloops. In *Salve Amice* wordt er met geen woord over gerept. Het is ook nauwelijks te verwachten van iemand die zich eerder op vele plaatsen in zijn werk negatief had uitgelaten over het streven naar rijkdom. In de Afrikaanse brieven zijn passages waarin wel degelijk met genoegen wordt gerept over toenemende materiële welvaart, maar zonder de aanwezigheid van de vrienden is dat ook maar behelpen: “Soo ben ick Arm, al word ick Rijck”.

Wie denkt zijn fortuin te gaan maken zal andere tonen aanslaan dan in *Salve Amice* te horen zijn. Meteen al geeft de dichter uiting aan wrevel over het onbegrip bij zijn correspondent over zijn situatie. Daaraan verbindt hij de klacht over het voorbijsnellen van de tijd (36), zoals hij dat in zijn vroegere gedichten ook al vaak had gedaan. Als hij aan het naderende afscheid denkt verbleekt hij ‘schier van rouw’, en van de reis die hij voor zich heeft maakt hij zich ook al

⁴ Jan Helwig, zie noot 2, inleiding (p. IV).

geen vrolijke voorstelling. Wat bezielde deze jonge man dan wel om op reis te gaan naar zo'n afgelegen en godvergeten plaats?

Ulaeus in zijn afscheidzang legt de redenen daarvoor bij negatieve ervaringen van artistieke en amoureuze aard. Daarvoor gaat hij op de vlucht. Wat jammer, alweer, dat we daar niet meer over te horen krijgen. Zo blijft het bij speculeren over bijvoorbeeld de rol van Maria van Sypesteyn in het leven van Focquenbroch en bij diens besluit het land te verlaten. Alleen al letterkundig had hij in proza en poëzie meer werk van haar gemaakt dan je bij een oppervlakkige vriendschap of belangstelling mag verwachten. Haar huwelijk op 1 maart 1668 viel bijna samen met de aanzet tot zijn vertrek. Zij was twee maanden zwanger toen hij van Texel vertrok⁵. Ook nog in Afrika, in een holle boom op zee dobberend, laat hij geen uur voorbijgaan, "Of 'k denck wel tienmael aen dat Maetje;/ Dat Net-gevormde Potentaetje,/ Wiens weer-ga noyt de Wereldt sagh." De bijzondere omstandigheid dat Maria van Sypesteyns portret op kasteel Sypesteyn in mijn woonplaats hangt en dat ik daar habitué ben zal wel van invloed zijn geweest op deze stoutmoedige suggestie waar van alles en nog wat tegenin te brengen is.

Wat mij aan dit gedicht het meest intrigeert zijn de slotregels: "En daer mee stap ick op de Zee,/ Om dees verbaesde pleck 't ontvlieden". 'Ontvlieden' staat er nadrukkelijk, net als bij Ulaeus, die in zijn afscheidsgedicht er over klaagt: "Dat ghy soo haastigh kiest de vlught". Dat is toch iets anders dan een vooropgezet plan uitvoeren. En dan die 'verbaesde pleck': het adjectief is hier wel op een bijzondere manier gebruikt, in de betekenis van ontstellend, verslagenheid verwekkend, angstaanjagend, verbijstering teweegbrengend. Dat mag je wel een schril slot noemen van een gedicht dat al zo wrevelig begon en dat, ondanks wat baldadigheden onderweg, doortrokken is van 'mourir un peu', en niet zo'n klein beetje ook.

Je kunt *Salve Amice* afdoen als een extemporeetje van een routineuze vlotheid dat nooit voor publicatie bestemd is geweest. Maar het zit wel heel dicht op een heel bepaalde actuele situatie op een heel cruciaal moment in het leven van Focquenbroch en het is vervuld van nauwelijks bedwongen emoties. Weinig gedichten uit zijn oeuvre brengen ons volgens mij dichter bij de mens Willem Godschalck van Focquenbroch.

De enige plaats waar iets over dit gedicht is gezegd is bij Marguc [blz. 69]: "Über sein 'praeparieren' [tot de reis naar Afrika] unterrichtet uns Focquenbroch in seinem *Salve AMICE* eingeleiteten Briefgedicht, einem raschen Meisterstück dieser Spezies".

Salve Amice.

Uw Brief van Saterdagh acht dagen,
Is my gekomen wel ter handt:
Waer in ick u met onverstandt
Om mijn verblijf alhier, hoor klagen;
5 Als of ghy waende dat ick nouw
Noch tijdt souw weten uyt te vinden,
Om te besoecken and're Vrinden
Dan die ick hier aen 't Y beschouw;
O neen mijn waerde Vrind! de dagen
10 Ontschieten my tans soo geswind,
Dat Mr. *Focq* wel reden vind
Om van de snelle tijd te klagen:

⁵ Wolfgang Marguc. *Willem Godschalk van Focquenbroch. Ergänzende Prolegomena*. Leuven: Acco, 1982, p. 137 (noot 3)

Want dat ghy 't weet, d'aenstaende Weeck
 Dat sal de tijdt zijn, om mijn lappen
 15 Te packen, en van hier te stappen
 Soo dat ick schier van rouw verbleeck;
 Mijn Schip de Gideon geheeten,
 Vertrock voorleden Weeck van hier,
 Na 't Eyland, daer noch Bock, noch Stier
 20 Maer Schapen meest het Gras af vreeten:
 En daer wy in 't verleden Jaer
 Met Tys-Ooms Ried te venten voeren:
 Hoewel wy op die droeve Boeren,
 Soo schendich scholden met malkaer:
 25 Soo dat ghy seer wel kund bevroeden
 Dat ick nu dapper draef, en loop,
 En dat ick Vleys, en Boter koop,
 En Wyn, en Kleeren, Rock, en Hoeden
 Ick galoppeer den ganschen Dach
 30 Om my op 't vaerdigst toe te rusten
 Of 'k ga, om my wat te verlusten
 Na d'Hofstee, als 't my beuren mach.
 Denck self dan of 't my mach verdrieten
 Dat ick soo waerden Vrindt, als ghy
 35 Niet kan besoecken, wijl ick my
 De tijdt soo schendigh voel ontschieten?
 Dies souw ick, soo 't u beuren kan
 (Gelijck ick anders niet kan peijsen)
 U bidden eens na 't Y te reysen
 40 Om my voor 't laest te spreecken an:
 Want Licht'lijck souw het kunnen wesen,
 Dat eenigh Roch, of Tarrebot,
 My in passant swolgh in sijn strot,
 Gelijck Aeneas stont te vresen,
 45 Toen hem Vrouw Juno op het nat,
 Met als sijn vrome Troysche Vrinden,
 Door Meester Eolus sijn winden
 Soo deerlijck veterd' achter 't gat.
 Om dat hy 't Land der Lybianen,
 50 (Gelijck als ick nu mee gae doen)
 Met sijn verdrevene Troyanen,
 En Scheeps Vlood meenden aen te doen.
 Wat weet ick of ick niet Gebooren
 Ben, uyt dien Trooyschen Held sijn Bloedt,
 55 En dat Vrouw Junoos bitse Tooren
 My licht niet mee wat potsen doet?
 Daerom, eer my dit licht komt beuren,
 Soo bid ick komt ons hier eens by,
 En doet voor 't minst my uytgeley:
 60 Verselt met Duyzent soete Geuren.
 De tijdt wanneer ick trecken sal
 Beloof ick u in 't kort te schrijven,

Want noch een dach, of tien te blijven,
Dat is (na dat ick loof het al.
65 Ick sal mijn Neef als dan ontbieden,
En soo ghy kund, soo komt dan meê,
En daer mee stap ick op de Zee,
Om dees verbaesde pleck 't ontvlieden.

U E: Vrind en Dienaer.
W.V.Focq.

SALVE AMICE: Wees gegroet, vriend! 3 *onverstandt*: onbegrip. 5 *Als of ghy waende*: Denk je soms dat. 6 *uyt te vinden*: te vinden. 12 *van*: over. 14/15 *mijn lappen te packen*: te vertrekken. 16 *rouw*: smart. 19/20 *Na 't Eyland ... vreeten*: naar Texel. 23 *droeve*: ellendige. 24 *schendich*: schandalig. 25 *seer wel kund bevroeden*: heel goed kunt snappen. 26 *dapper*: ijverig. 28 *Rock*: jas. 30 *op 't vaerdigst toe te rusten*: zo goed mogelijk uit te rusten. 32 *Na d' Hofstee ... mach*: naar de buitenplaats als 't mij gelegen komt. 34 *waerden*: dierbare. 36 *schendich*: vreselijk, jammerlijk. 37/39 *Dies souw ick ... Y te reyzen*: Daarom zou ik u (willen) vragen om, als het u gelegen komt, eens naar Amsterdam te reizen (omdat ik niets anders kan bedenken). 40 *spreecken an*: bezoeken. 41 *Licht'lijck ... wesen*: het zou gemakkelijk kunnen gebeuren. 42 *eenigh*: een of andere. 43 *swolgh*: doorslikte. 44 *Gelijck ... vresen*: zoals Aeneas riskeerde. 45 *Vrouw*: de godin.; *op het nat*: op zee. 47 *Eolus*: de god van de wind. 48 *Soo ... gat*: zo jammerlijk te grazen nam. 49 *'t Land der Lybianen*: Afrika. 50 *mee*: ook. 52 *meenden*: van plan was. 53 *Wat weet ick of ick niet*: misschien ben ik wel. 54 *Trooyschen Held*: Aeneas. 55 *bitse Tooren*: bittere toorn. 56 *My licht ... doet*: misschien met mij ook wat streken uithaalt. 57 *licht*: misschien. 58 *Soo bid .. eens by*: daarom vraag ik je je eens bij ons te voegen. 60 *Verselt met ... Geuren*: met veel aangename conversatie. 61 *trecken*: vertrekken. 62 *in 't kort*: binnenkort. 64 (*na dat ick loof*) *het al*: naar ik denk alles. 65 *mijn Neef*: hier eerder te denken aan de 'goeje Neef' uit het gedicht *Gedachten, gehouden in een canóá, op zee*, dan aan de neef die meereisde naar Afrika. 66 *meê*: ook 68 *verbaesde*: ontstellende, onthutsende.

Met de moed der wanhoop: Focquenbrochs overpeinzingen in een kano

Elly Groenenboom-Draai

Al ruim een half jaar is Focquenbroch actief als fiscaal aan de Guinese Goudkust als hij zijn sombere ‘Gedachten, gehouden in een Canóa, op Zee’ in een dichtbrief verwoordt. Bevangen door melancholie dobbert hij voor de kust van Boutri (Butre), in het gezelschap van een ‘troep’ soldaten en elf zwarten,¹ bedreigd door gevaren, slechts gesteund door zijn dampende pijp.

Boutri was een gebied waar de Nederlanders sinds 1656 een klein – tamelijk onooglijk – fort bezaten, Batenstein geheten.² Relatief, zeker vergeleken met het land rond Elmina, moet het een aangename streek zijn geweest. In ‘Seker aenhanghsel van een Brief’, een bijlage van een van zijn eerdere brieven (waarover hierna meer), prijst Focquenbroch althans uitvoerig “De aengenaemheydt der Landtstreeck Botrou”. Het is een beeld dat jaren later bevestigd zou worden door Willem Bosman, die daar in de jaren 1690 en ’91 werkzaam was geweest.³

Evenmin als de andere plaatsen aan de Goudkust was Boutri eigendom van de Republiek; voor veroveringen vormden de klimatologische en natuurlijke omstandigheden een te grote barrière. Om die reden werd er ‘gedeald’: in ruil voor militaire steun en handelsvoordelen sloot men verdragen met plaatselijke politieke leiders. Zo werd op 27 augustus 1656 het Verdrag van Butre van kracht, dat de jurisdictie regelde van de Nederlanden en de WIC over de stad Butre en het omringende land.⁴ Omdat die zeggenschap zich in de praktijk toch beperkte tot een bepaald fort, werd er in het dagelijks leven veel met burgers en lokale autoriteiten onderhandeld, en mogelijk waren zij ook behulpzaam bij het inrekenen van smokkelschepen.

Focquenbroch dobbert niet recreatief. Hij vaart langs de kust heen en weer in afwachting van een Zeeuwse ‘lorrendraaiër’,⁵ die hij snel in de kraag hoopt te vatten. Met goede reden: behalve een basissalaris van 600 gulden per jaar, plus 120 gulden voor bediendes en maaltijden aan tafel van de gouverneur-generaal ontving de fiscaal immers een derde deel van de inkomsten uit buit en boetes.⁶ Al met al heel wat meer dan de revenuen van Focks werk als armendokter in Amsterdam. Vandaar zijn verzuchting in deze brief dat het goud hem royaal wordt toegeworpen, en zijn hoop als een rijk man terug te keren.

¹ Volgens Bostoën liet hij zich bij dergelijke acties door “vijf à zes soldaten” assisteren alsmede door “enkele zwarten”. Zie Karel Bostoën. ‘Opgewekte berichten uit het droevig Morenland. Afrika en de Afrikanen in de Afrikaanse-Brieven (1668-1670) van Focquenbroch’. In *Fumus* 5 (2007), p. 1-28 (Bostoën 2007), p. 3. Voor het tijdschrift *Fumus*, zie: [Hhttp://www.focquenbroch.nl/fumus/index.html](http://www.focquenbroch.nl/fumus/index.html).

² H. den Heijer. *De geschiedenis van de WIC*. Zutphen: Walburg Pers, 1994 (Den Heijer 1994), p. 124 en Willem Bosman. *Nauwkeurige beschrijving van de Guinese Goud-, Tand- en Slavekust, nevens alle desselfs landen, koningryken, en gemenebesten: Van de Zeeden der inwoonders, hun Godsdienst, Regeering, Regtspleeging, Oorlogen, Trouwen, Begraven, enz. Mitsgaders de gesteldheid des Lands, Veld- en Boomgewassen, alderhande Dieren, zo wilde als tamme, viervoetige en kruipende, als ook 't Pluim-gedierte, Vissen en andere zeldzaamheden meer, tot nog toe de Europeërs onbekend*. Tweede Druk van veel fouten gesuyverd en vermeerdert, en met veel nieuwe fyne kopere Plaatens vermeerderd en verçierd. Amsterdam: Isaak Stokmans, 1709, dl. 1, p. 18. Ex. UBEUR: RLK K 635.

³ Bosman 1709, dl. 1, p. 20.

⁴ Den Heijer 1994, p. 128.

⁵ Willem Bosman verklaart deze betiteling van een smokkelschip als volgt. Lorrendraaiers zijn “onvrye Scheepen”, door Hollandse kooplieden uitgerust, die “door haar handel die zy hier doen dryven” het “Regt ofte vryheyd van de Staat, aan de West-Indische-Maatschappy verleent, om dees kust alleen te behandelen, besteelen, en te kort doen [...]” (Bosman 1709, dl. 1, p. 8).

⁶ Zie Bostoën 2007, p. 3 en 6.

Intussen is Focquenbroch ‘gesetteld’ aan de Goudkust: hij kent het leven in de tropen; is zich bewust van voor- en (vooral) nadelen; mist het thuisland meer en meer, maar tracht met de moed der wanhoop zich staande te houden. Het goud is goed, maar de prijs is hoog. Té hoog, zo beseft hij. Allereerst wordt hij verteerd door het kansloze verlangen naar zijn geliefde, Maria van Sypesteyn (1642-1701), een adellijk meisje, nichtje van raadpensionaris Johan de Witt, op wie hij al sinds 1664 hopeloos verliefd was, maar dat zijn gevoelens niet beantwoordde en enkele maanden vóór zijn vertrek met een ander trouwde.⁷

Anders, maar evenzeer, en van meet af aan, mist hij zijn boezemvriend Johannes Ulaeus (1640-1734), met wie hij de gelukkigste uren van zijn leven doorbracht; met wie hij vóór zijn vertrek naar de Goudkust geregeld op de viool musiceerde, en met wie hij dubbel sloeg van het lachen onder het schrijven van burlleske verzen.⁸ Al in de eerste Afrikaanse brief immers, ongetwijfeld gericht aan Johannes Ulaeus, verzucht hij: “O! Hoe menigh Duysentmael komen die playsierige tijdtverdrijven, die geurige invallen, en Burlesq: Sangen my in den sin, dewelcke ons soo menighmael, soo op ‘t Landt, als in de Stadt, tot lever schuddinge toe, hebben doen lachen.”⁹

En tenslotte ontbeert hij de rest van zijn vrienden, mannen als Adrianus Ulaeus, een broer van Johannes; de boekdrukker Johannes van den Bergh; de Amsterdamse rector Jacob Heijblock; Mr. Hendrik Duyst Janszoon, heer van Moerkerken; de schrijver Aernout van Overbeke en de studievrienden Johannes van Bersingen en Johannes van Royen.¹⁰

Maar ook anderszins is het kommer en kwel. Niet voor niets typeert Focquenbroch de Goudkust als een ‘droevigh’¹¹ land. Er heerst een ongezond klimaat, en een derde deel van de blanken overlijdt er binnen acht maanden aan een tropische ziekte. Zo ook Focquenbrochs oudere achterneef Philip van den Heede (1623-1669), die, als koopman en onder-commies in dienst van de WIC, met hem mee was gekomen naar Guinee¹² en met wie hij geregeld op de viool musiceerde. Nu hangt de viool werkeloos aan de muur en rest hem weinig meer vermaak dan wat amusante lectuur, zijn onafscheidelijke pijp, af en toe een glas met de dominee en de opperkoopman en het gezelschap van zijn “twee swarte jongens”¹³.

Geen wonder dat Focquenbroch uitziet naar het uur waarop hij Guinee kan verlaten. Die wens werd echter nimmer vervuld: al binnen twee jaar overleed hij ook zelf, net dertig jaar oud,¹⁴ vermoedelijk slachtoffer van een hevige epidemie die in de maanden april tot en met juli van het jaar 1670 in de handelspost woedde. Er zijn aanwijzingen, dat zijn overlijden in een missive van 14 juli 1670 aan de WIC werd gemeld; de missive zelf is echter verloren gegaan.¹⁵ Uit het archief van de eerste WIC blijkt dat de Zeeuwse Kamer van de WIC al op 1 december 1670 een kandidaat stelt voor het ambt van fiscaal, terwijl al vóór 24 november bekend werd dat de post vacant was.¹⁶

⁷ Op 1 maart 1668, enkele maanden voordat Focquenbroch naar Elmina vertrok, huwde ze de zestien jaar oudere Zeeuwse kolonel van de infanterie Theodorus van Vrijberghe (1626-1679). Zie Bostoen 2007, p. 7.

⁸ Bostoen 2007, p. 9.

⁹ Willem Godschalck van Focquenbroch. *Afrikaense Thalia*. Uitgegeven door Jan Helwig. Deventer: Sub Rosa, 1986 (Focquenbroch 1986), p. 161.

¹⁰ Zie Peter Kroone. *Willem Godschalck van Focquenbroch, z'n familie, z'n vrienden, z'n werk; drie manieren van benaderen*. Doctoraalscriptie 1982 Vakgroep Historische Letterkunde Universiteit van Amsterdam (Kroone 1982), p. 32 en 33; B. de Ligt. ‘Focquenbroch, familie en kennissen’. In *Spiegel der Letteren* 12 (1969-1970), p. 293-298 en Focquenbroch 1986, p. I en II.

¹¹ Focquenbroch 1986, p. 173.

¹² Zie Bostoen 2007, p. 6.

¹³ Focquenbroch 1986, p. 163-164.

¹⁴ Bostoen 2007, p. 8.

¹⁵ Focquenbroch 1986, p. V-VI.

¹⁶ NA: Archief eerste W.I.C., nr. 15, fol. 230-231. Zie: H. Boontje. ‘Willem Godschalck van Focquenbroch’. In *Vandaag* 12 (1966), p. 34-50 (Boontje 1966), p. 49.

Het kan haast niet anders of het is Johannes Ulaeus bij wie hij in de hier gepresenteerde dichtbrief zijn hart uitstort, een brief, die later is opgenomen in de *Afrikaanse Thalia*. De afdeling ‘Afrikaanse-Brieven’ van deze bundel bevat een viertal berichten die Focquenbroch vanuit Guinee verstuurd naar het thuisland. De bundel werd postuum, waarschijnlijk door dezelfde Johannes Ulaeus, in 1678 gepubliceerd.¹⁷ Op goede gronden valt aan te nemen dat deze Afrikaanse brieven alle aan hem zijn gericht.¹⁸ Drie ervan zijn in proza geschreven; de hier gepresenteerde vierde is een poëtische overdenking, een dichtbrief. Hoewel dagtekening en plaats van afzending ontbreken, is hij als brief herkenbaar aan de – zij het anonieme – adressaat (“*Aen mijn Vrind N.N.*”), de rechtstreekse aansprekingen in het gedicht (“mijn waerde Vriend”, “Adieu dan Vrind!”), de goede wensen aan zijn vriend aan het slot én aan de ondertekening (“Focquenb.”). Dat hij niettemin ook als literaire uiting was bedoeld, blijkt uit de (dicht)vorm waarin hij is geschreven.

Alle Afrikaanse brieven zijn in 1997 door Monty Beekman in het Engels,¹⁹ en in 2007 door Thomas Rosenboom in modern Nederlands overgezet²⁰. Door twee honneursstudenten van de Universiteit van Stellenbosch, Marna Pretorius en Carolyn Meads, zijn ze bovendien in datzelfde jaar, voorzien van een gedegen inleiding en commentaar door Karel Bostoën, zeer verdienstelijk in het Afrikaans vertaald.²¹

Voorafgaand aan de ‘Afrikaanse-Brieven’ vinden we in de *Afrikaanse Thalia* een ‘Vervolgh van de Afrikaanse Thalia Of Geurige Zang-Godin, Bestaende in eenige mengeldichten, Lietjes, en Brieven’²². Dit gedeelte wordt besloten met een (dicht)brief met het opschrift ‘Salve Amice’.²³ Focquenbroch is nog in Amsterdam als hij die schrijft, maar zijn vertrek is ophanden. Het schip waarmee hij naar Guinee zal afreizen, de Gideon,²⁴ ligt intussen op de rede van Texel.²⁵ Hij is bezig zich reisvaardig te maken en verzoekt zijn vriend (waarschijnlijk eveneens Johannes Ulaeus²⁶, die intussen naar Alkmaar was verhuisd²⁷) om, samen met zijn neef (mogelijk dezelfde die ter sprake komt in de hier gepresenteerde brief²⁸), afscheid van hem te komen nemen, aangezien hij niet meer in de gelegenheid is hem zelf te bezoeken.²⁹ Blijkbaar heeft deze vriend zich er een week eerder over beklaagd dat Focquenbroch niet naar hém was toegekomen.

¹⁷ Zie hierover: Focquenbroch 1986, p. VIII; p. 23-26 van Karel Bostoën. ‘Mogelijk een vroom gelaat en een vroom gewaad, maar beslist on-vrome praat: de aankomend predikant Johannes Ulaeus in zijn Alkmaars ‘Collegij’’. In: *Fumus* 3 (2005), 1, p. 22-55 (Bostoën 2005), en Bostoën 2007, p. 10.

¹⁸ Zie p. 53-54 van B. de Ligt. ‘Aantekeningen bij een uitgave van W.G. Focquenbrochs *Afrikaanse Thalia*’. In *Spiegel der Letteren* 6, 1962-1963 (De Ligt 1962-63), p. 50-56.

¹⁹ De tekst is onder de titel ‘The African Letters’ uitgegeven in E.M. Beekman. *The crippled heart: an introduction to the life: Times and works of Willem Godschalck van Focquenbroch*. Leiden: Astraea, 1997 (Beekman 1997), p. 109-126; voor het commentaar, zie p. 127-134.

²⁰ Willem Godschalck van Focquenbroch. *De Afrikaanse brieven*. Hertaald door Thomas Rosenboom. Met een inleiding door Arie Jan Gelderblom. Amsterdam 2007.

²¹ *Focquenbroch se Afrikaanse briewe*. Inleiding en kommentaar deur Karel Bostoën, vertaling in Afrikaans deur Carolyn Meads en Marna Pretorius. Universiteit van Stellenbosch, Departement vir Afrikaans en Nederlands, Februarie-Mei 2007 (Bostoën, Meads en Pretorius 2007). Te raadplegen via: [Hhttp://www.focquenbroch.nl/bibliotheek/fokinafri/FokInAfri.html](http://www.focquenbroch.nl/bibliotheek/fokinafri/FokInAfri.html).

²² Focquenbroch 1986, p. 64-155.

²³ Focquenbroch 1986, p. 153-155.

²⁴ Zie hierover Kroone 1982, p. 10.

²⁵ Zie Focquenbroch 1986, p. 154. Focquenbroch noemt daar het eiland Texel echter niet bij name, maar omschrijft het in de vss. 19-24, daarbij verwijzend naar een bezoek dat de adressaat en hijzelf vorig jaar aan het eiland hebben gebracht. Zie ook Boontje 1966, p. 47.

²⁶ Ook de vss. 41 t/m 57 (Focquenbroch 1986, p. 154-155) van ‘Salve Amice’ (waarin hij zichzelf vergelijkt met Aeneas) lijken daarop te wijzen: *De Aeneas van Virgilius In sijn Sondaeghs-pack* was immers een co-productie van Focquenbroch en Ulaeus.

²⁷ Focquenbroch 1986, ‘Salve Amice’, p. 154-155.

²⁸ Focquenbroch 1986, ‘Gedachten, gehouden in een Canóá, op zee’, p. 173, vs. 17.

²⁹ Zie Bostoën 2007, p. 10.

Amsterdam heet in deze dichtbrief nog een zinneloos oord (“verbaesde pleck”), en Focq zelf lijkt vol goede moed, al lijkt hij zich de ongewisheid van de onderneming bewust.

De eerste (ongedateerde) Afrikaanse brief³⁰ is vermoedelijk niet al te lang na 22 september 1668 geschreven. Focquenbroch verhaalt daarin uitvoerig over de wederwaardigheden van zijn reis met de Gideon en zijn uiteindelijke landing op 18 september 1668 bij het “Casteel St. George Da Mina” (Elmina), het best verdedigde fort op de West-Afrikaanse kust, waar het bestuur was gevestigd.³¹ Naar zijn eigen zeggen heeft de reis negen weken en vijf dagen geduurd,³² wat moet betekenen dat hij op 12 juli 1668 is vertrokken, en niet op de 17^e, zoals wel wordt beweerd.³³ Inmiddels slaat het heimwee al toe, en klinkt spijt over zijn besluit: het leven in Elmina zal geen feest zijn, en dagelijks zal hij zijn vrienden missen.³⁴

Ook refereert hij in deze brief aan een eerder schrijven aan zijn vriend, gedateerd 22 september [1668], vier dagen na zijn aankomst op Elmina. Dit is verscheept met het schip ‘Het Vosje’, en zal hem stellig al hebben bereikt, zo veronderstelt Focquenbroch; zijn vriend is dus op de hoogte van zijn behouden aankomst. Blijkbaar is dat het enige doel geweest, want hij belooft om in een volgende brief (de eerste Afrikaanse brief) uitvoerig over zijn reis, situatie, gezondheid alsmede over Guinee te verhalen.³⁵ In de brief van 22 september (de vijfde in getal) is daar kennelijk niet over uitgeweid. En dus zal dat een kort en relatief oninteressant bericht zijn geweest, dat mogelijk om die reden niet in de *Afrikaense Thalia* werd opgenomen.

De tweede brief uit de ‘Afrikaanse-Brieven’³⁶ geschreven “Op ’t Casteel St. George Da Mina”, dateert blijkens de ondertekening van 10 februari 1669. Focquenbroch pakt daarin flink uit over het ellendige bestaan waartoe hij, zijn riante verdiensten als fiscaal ten spijt,³⁷ op Elmina is veroordeeld. Ook haalt hij met droefenis het recente overlijden (in januari 1669) aan van zijn neef Philip van den Heede.³⁸ Voorts laat hij de adessaat weten dat hij hem al veertien dagen tevoren met een Hollands schip een brief heeft gezonden, die echter “wel eenige Maenden na dese sal arriveren” aangezien het betrokken schip eerst nog een reis naar Angola moet maken. Wat die brief behelst, wordt niet vermeld, en dus valt niet met zekerheid te zeggen of hij identiek is met de hier uitgegeven dichtbrief, die immers niet is gedateerd. Mogelijk is er dus nog een zesde brief geweest. Wat daarvoor pleit, is dat Focquenbroch het overlijden van zijn neef in deze tweede brief bijna terloops aanhaalt, wat de indruk wekt dat hij dit voorval al in een eerder bericht (een zesde brief) – dat echter, zoals hij wist, later zou arriveren! – uitvoeriger had gemeld. En dat kan niet de hier gepresenteerde vierde brief zijn,³⁹ aangezien daarin niet van Van den Heedes dood wordt gerept.

De derde brief is in feite geen brief maar een zeer amusante en informatieve bijlage bij een andere brief.⁴⁰ Hij draagt dan ook het opschrift “Seker aenhanghsel van een Brief./ Vervattende in sikh veel opmerckelijcke./ en geloofwaerdige saecken: als/ *De aengenaemheydt der Landtstreeck Botrou*’ [...].”⁴¹ Volgens Bostoen is dit relaas een “aenhanghsel” bij een

³⁰ Focquenbroch 1986, p. 156-162.

³¹ Den Heijer 1994, p. 123. Over Elmina: Bosman 1709, dl. 1, p. 44-46 en 89-90.

³² Focquenbroch 1986, p. 159-160.

³³ Karel Bostoen vermeldt als vertrekkdatum 17 juli (zie Bostoen 2007, p. 2). Die datum ook in Focquenbroch 1986, p. V. De Ligt 1962-63, p. 51 noemt wél 12 juli 1668.

³⁴ Hij verwoordt het o.m. als volgt: “siet my hier een Man van Staet, en van Eer; aen wien anders niet schijnt te ontbreecken, dan het waerde geselschap van soo veel goeje vriden, als ick in Holland heb gelaten, en voor al, dat van u E:” (Focquenbroch 1986, p. 160-161).

³⁵ Focquenbroch 1986, p. 156.

³⁶ Focquenbroch 1986, p. 162-165.

³⁷ Zie hierover: Bosman 1709, dl. 1, p. 95.

³⁸ Focquenbroch 1986, p. 164.

³⁹ Focquenbroch 1986, p. 172-175.

⁴⁰ Focquenbroch 1986, p. 166-172.

⁴¹ Seker aenhanghsel van een Brief. / Vervattende in sikh veel opmerckelijcke./ en geloofwaerdige saecken: als / *De aengenaemheydt der Landtstreeck Botrou*: / *De kluchtigen aert van de Koekebou*: / *De verschrickelijckheydt der*

onbekende brief⁴², maar ik waag de veronderstelling dat het is toegevoegd aan brief 4, de ‘Gedachten, gehouden in een Canóa, op Zee’, aangezien deze elementen bevat waarnaar in het “aenhangsel” wordt verwezen. Het begin daarvan luidt: “ALsoo het Schip daer dese mee gaet, noch een dach langer, dan ick gedacht had, blijft leggen; soo heb ick goet gevonden uw (in Passant, en om uw Philosophische Nieuwschierigheyt te contenteren⁴³) hier nevens noch eenige particulariteyten van dit Land over te senden”. Vervolgens vertelt Focquenbroch dat niet de hele Goudkust zo dor is als in de buurt van Elmina, en dat er in de bergen zeer vruchtbare landstreken zijn, die niet voor het Land van Kleef⁴⁴ behoeven onder te doen. Hij vervolgt dan: “Onderdaegs aen Boutry zijnde (daer wy den Zeeuwschen Lorrendrajer, daer ick u van geschreven heb, vervolghde) begaven wy ons met ons drie Persoonen elck in een kleyne Canoa, ons alsoo latende een seer schoone, en soete Rivier op Roeyen [...]”.⁴⁵ In de bijlage vertelt hij dus “Onderdaegs”, dat wil zeggen *onlangs, kort geleden*, in Boutri te zijn geweest en daar achter een Zeeuwse lorrendraaier aan te hebben gezeten. In de ‘Gedachten, gehouden in een Canóa, op zee’ komt de jacht op een Zeeuws smokkelschip in de buurt van “Botrou” vrij uitvoerig aan de orde,⁴⁶ en dus vermoed ik dat het aenhangsel gevoegd is bij de hier gepresenteerde dichtbrief. Dit verhaal zal hij immers niet ten tweeden male hebben gedaan.

Deze editie van Focquenbrochs ‘Gedachten, gehouden in een Canóa, op Zee’ is gebaseerd op de eerste druk van de *Afrikaense Thalia, of Het derde deel van de geurige zang-godin*, uitgegeven te Amsterdam door Jan ten Hoorn in 1678. Hierbij is gebruik gemaakt van de facsimile-editie, gebaseerd op het exemplaar uit de Athenaeumbibliotheek Deventer AB Mo 577:5, die in 1986 door Jan Helwig is uitgegeven bij Sub Rosa te Deventer (Focquenbroch 1986). De op deze editie gebaseerde internettekst, verzorgd door Jan Helwig, is te vinden op <http://focquenbroch.apud.net/athalfrm.htm>.⁴⁷

Deze vierde (dicht)brief bestaat uit achtentwintig kwatrijnen. Ze zijn typografisch onderscheiden door het ‘inspringen’ uit de kantlijn, maar niet door witregels. Te herkennen zijn ze ook aan het (omarmend) rijm. De versregels bestaan alle uit vier-voetige jamben.

Hij moet geschreven zijn in de periode februari-mei 1669 aangezien het “Schip Zeelandia”⁴⁸ waarmee Focquenbroch zegt het Zeeuwse smokkelschip te gaan belagen, in dat tijdvak voor de kust bij Elmina lag,⁴⁹ maar vermoedelijk toch eerder in april of mei dan in februari, omdat dit bericht niet onmiddellijk gevolgd zal zijn op dat van 10 februari (de tweede Afrikaanse brief).

Samen met de laatste vier (vss. 97-112) vormen de eerste drie kwatrijnen (vss. 1-12), geschreven in de derde persoon, het kader van deze brief: ze beschrijven Focq als fiscaal in actie.

Slangen aldaer: / En voorts in ‘t kort de gantsche Godsdienst, / Geloof, en aert der Guineesche inwoonders. &c. / Soo dat wy met waerheydt mogen seggen dat in dese weynigh / Letteren meer bysonderheden van Guinea zijn, als in al de / Boeken die’er tot noch toe van beschreven zijn, / immers soo veel ons bekend is (Focquenbroch 1986, p. 166).

⁴² Zie Bostoën 2007, p. 8 en 10.

⁴³ In 1660 studeerde Ulaeus in Leiden filosofie (Bostoën 2007, p. 9). In de eerste brief uit de *Afrikaanse-Brieven* spreekt Focquenbroch eveneens van Ulaeus’ “Philosophie” (Focquenbroch 1986, p. 157). Deze opmerking in het “aenhangsel” ondersteunt de veronderstelling dat Johannes Ulaeus de adressaat was van de Afrikaanse brieven.

⁴⁴ Het Land van Kleef is een heuvelachtige streek in Noord-Rijnland-Westfalen, net over de grens; in de 17^e en 18^e eeuw een geliefd vakantieoord voor Nederlanders, ook voor Focquenbroch en Ulaeus, wiens vader daar een stuk land bezat (Bostoën 2007, p. 9-10).

⁴⁵ Focquenbroch 1986, p. 167. Ook Bosman 1709 spreekt van een “versche Rivier” aldaar, “die voor by ons *Fort Landwaards* inloopt, en zeer vermakelyk is.” Volgens Bosman is het een niet al te brede rivier, aan beide kanten met hoge bomen begroeid, die de rivier overschaduwten. Ook hij heeft hem met een kano bevaren, zover als mogelijk, namelijk “omtrent drie mijlen van ’t *Strand*”, omdat er daarna watervallen komen (p. 20).

⁴⁶ Resp. in de vss. 5-8, 97-110 en 23.

⁴⁷ Daarin twee kleine onjuistheden: ‘schreef’ (vs. 20) i.p.v. ‘Schreef’, en ‘schip’ (vs. 102) i.p.v. ‘Schip’.

⁴⁸ Vs. 102.

⁴⁹ Kroone 1982, p. 10.

Dat is de uiterlijke actualiteit, het decor van een moedeloos man die in de tussenliggende strofen zijn hart uitstort.

De focus wordt verlegd in de vierde en vijfde strofe (vss. 13-20), en wordt onderstreept door de overgang in de ik-vorm. Van daar af spreekt Focquenbroch zijn vriend rechtstreeks aan. Scherp markeert hij het contrast tussen zijn eigen barre bestaan en diens – veronderstelde – rooskleurige situatie.

Dat ontlokt hem een jammerklacht van dertien kwatrijnen lang (vss.21-72). Het Guinees avontuur is mislukt; verlangen en smart hebben de overhand. Veel hoop op een goede afloop heeft hij niet: al mijdt hij Venus als de pest en drinkt hij slechts met mate, áls hij al terugkeert, zal hij aftands zijn en uitgedroogd als een mummie.

Toch raapt hij bij strofe 19 al zijn moed bijeen: eens zal hij wederkeren, met goud beladen; iets van zijn jeugd zal resteren, en samen zullen ze, met alle vrienden, nog een paar jaar gelukkig zijn. Zes strofen houdt de luchtspiegeling aan, maar dan, in de laatste vier, wordt ze ruw verbroken: het Zeeuwte komt in beeld, de arbeid wacht, de werkelijkheid keert terug.

GEDACHTEN, gehouden in een Canóa, op ZEE.

Aen mijn Vrind N.N.

1 AL sittend' in een Holle Boom,
Beswangert met een troep Soldaten,
En met Elf Swarte Potentaten,
Gaet Focq vast dobb'ren langhs de stroom,
5 Om seeck're Zeeuwsche Caravelle,
Die hier voor Lorren-drajer speelt,
En 's Compagnies Octroy besteelt,
Te gaen vermeest'ren, en beknellen.
Soo loopt hy, en gevaer van Zee,
10 En dat van Koegels, en Musquetten,
Die meenigh stijve Kop verpletten,
En Schinckels smacken uyt haer steê.
En wijl ick dus vast legh te talmen
Soo sit ghy light, mijn waerde Vriend!
15 By 't soete Dier dat ghy Bemind,
Of streelt uw Veel met soete Galmen.
Ghy sit light by mijn goeje Neef,
In schaduw van die selfde Bomen,
Of op de kand der selfde Stromen,
20 Daer men wel eer Rondeelen Schreef,
Daer sit ghy light gerust te Dampen,
Wijl ick het selfde sit en doe,
In Zee, ontrent het Vleck Botrou',
Doch dick verselt van Smart, en Rampen,
25 Want schoon het Gout my redelijck,
Ja ruym genoegh word toe gesmeten,
Wijl ick een dingh niet kan vergeten,
Soo ben ick Arm, al word ick Rijck.
Steets speelt 'er noch door al mijn sinnen
30 Het Beeld van dat bevalligh Dier,
Dat door haer Oogs betoverend Vier

My drongh voor eeuwich haer te minnen;
 Geen Uur passeerter op den Dagh,
 Of 'k denck wel tienmael aen dat Maetje;
 35 Dat Net-gevormde Potentaetje,
 Wiens weer-ga noyt de Wereldt sagh.
 Steets denck ick, of ick van mijn Leven
 My uyt dit droevigh Mooren-Landt
 Wel eens sal wed'rom sien geplandt,
 40 Ter steê daer 't Hart noch is gebleven?
 Dat is, by Haer, en oock by U,
 Mijn waerdste Vrind van al mijn Vrinden,
 Die 'k altijdt meer als Broeder Minde,
 En nimmermeer soo seer als nu:
 45 Nu segh ick, dat ick u moet derven
 En al dat soet vermaeck met een,
 't Geen onder Duysent Koddigheên,
 Ons vaeck schier deê van lachen sterven.
 Ach! hoe speelt daeglijcks mijn gedacht,
 50 Op al de Geuren die wy samen
 Soo vaeck by onse Kinders namen,
 Wiens weer-ga ick noyt weer verwacht.
 Want, schoon ick al weerom moght komen
 Van hier, in 't waerde Vader-land
 55 Dan ben ick licht al van den Tant
 En al verdort als ouwe Bomen.
 Want, schoon dat ick hier Venus schouw
 Gelijck een pest, van alle Pesten:
 En dat ick meê, tot mijnen besten,
 60 Niet heel veel van Silenus houw:
 Soo meen ick dat de Tracassade,
 Die 'k vaeck langhs Land, en Water doe
 En 't roosten van de Son daer toe
 My maecken sal tot Carbonade.
 65 Gelijck ick nu in dees Canò
 Wjl ick dit Schrijf, kan ondervinden;
 Wjl dat de Son, spijt Zee, en Winden,
 My braed, soo Geel als Haver-stroo.
 Denck eens wat ick dan wel sal lijcken
 70 Na 't afzijn van een vijf, ses Jaer?
 Gewis, ick loop wel light gevaer
 Dat men my laet voor Mumie kijcken.
 Doch 't schaedt niet; Ick heb noch wel moedt,
 Dat ick noch in mijn Hart, en Aaren,
 75 Wel een Restantje sal bewaren
 Van 't oud Galand, en Geurigh Bloedt.
 Op dat wy, op mijn weder-keren,
 Noch menighmael, gelijck wel eer,
 Te samen rymen, keer, om keer,
 80 En lachen dat ons' Oogen keeren.
 Nu magh ick hier, noch voor een tijdt,

Wat leggen talmen by de Mooren
 Maer 'k sal den Dach noch sien geboren
 Dat ick dit Land sal schelden quyt.
 85 En dat ick redelijck geladen,
 Met 't Minerael van dit Quartier,
 Weer sal gaen Dampen by het Vier,
 In plaets van in de Son te braden.
 U hoop ick in die oude staet
 90 Noch eens gezond weerom te vinden,
 Met al het tal der goeje Vrinden
 Daer 'k noyt voor dees van wierd versmaedt.
 Om noch een koppeltje van Jaren,
 Vol Vreughd te slijten in een Land,
 95 Daer al mijn hoop aen is verpandt,
 En 't geen mijn luck kan op doen klaren.
 Maer saght: wat 's dit? Ick hoor, terwijl
 Ick dese Regels sit te malen
 Een van ons Volck, tot twee drie malen
 100 Uytroepen, 'k sie een Zeyl! een Zeyl!
 't Geen my sal dwingen nu te enden,
 Om met het Schip Zeelandia,
 Daer ick soo stracks in stappen ga,
 De Steven Zeewaerd in te wenden.
 105 Vermits dat wy de Caravel,
 Van verre diep in Zee beoogen,
 Die 'k wensch dat w'attrapperen mogen,
 Om hem te brengen in de Knel.
 Adieu dan Vrind! wy gaen laveeren,
 110 En veet'ren 't Zeeuwstjen na zijn Vleys,
 Den Hemel geeft hem ons tot prijs,
 En u al wat ghy kund begeeren,

FOCQUENB.

Titel *Canóá*: kano, een uit een uitgeholde boomstam gemaakt bootje van de inboorlingen. 2 *beswangert*: volgeladen. 3 *Potentaten*: heerschappen; inlanders; mogelijk lokale autoriteiten. 4 *Focq*: Focquenbroch; *vast*: gestadig, of (als stoplap) expletief gebruikt (*WNT* XVIII, 688 en 693). 4 *langhs de stroom*: over de golven (vgl. *WNT* VIII^[1], 1064-1065 en *WNT* XVI, 149 en 151-152). 5 *Caravelle*: karveel, niet al te groot, licht en snel zeilend (zee)schip. 'Lorrendraaiers' gebruikten bij voorkeur kleine schepen: daarmee konden ze dicht onder de kust komen, kregen en riviermondingen binnenlopen en zich snel uit de voeten maken als er een Compagnieschip naderde (zie: Den Heijer 1994, p. 135); *seeck're Zeeuwsche Caravelle*: naast Portugese waren het immers vooral Zeeuwse schepen die het monopolie van de WIC ondermijnden. De identiteit van het schip bleek niet te achterhalen, omdat een groot deel van het archief in de negentiende eeuw verloren is gegaan (resp. Den Heijer 1994, p. 135 en 199). 6 *voor [...] speelt*: als [...] optreedt (vgl. *WNT* XIV, 2706); *Lorren-drajer*: schip waarmee sluikehandel wordt gedreven, smokkelschip. 7 *'s Compagnies Octroy besteelt*: onwettige handel drijft buiten het octrooi van de West-Indische Compagnie om. 8 *vermeest'ren*: overheersten, in de macht krijgen; *beknellen*: in de knel brengen (in omgekeerde volgorde uit te voeren). 10 *Koegels*: kogels; *Musquetten*:

musketten, geweren waarbij het kruit nog met een lont werd aangestoken. 11 *stijve*: harde, sterke (WNT XV, 1603); *verpletten*: vermorzelen. 12 *Schinckels*: schenkels, in feite botten uit de onderbenen of -armen; *smacken uyt haer steê*: lett.: van hun plaats knallen (vgl. WNT XIV, 2039), dus: ontwrichten, maar in feite: verbrijzelen. 13 *wijl*: terwijl; *dus*: zo; *vast*: steeds; *legh te talmen*: zit te dralen, of: zit te zeuren (WNT VIII^[2], 2167). 14 *Soo*: betekenisloze inleiding op de hoofdzin (WNT XXVIII, 2079-2080); *light*: wellicht; *waerde*: beste; *waerde Vriend*: zeer waarschijnlijk Johannes Ulaeus. 15 *'t soete Dier dat ghy Bemind*: het bekoorlijke meisje dat je liefhebt (WNT XXVIII, 1499; WNT III^[2-3], 2580); onduidelijk wie op dat moment Ulaeus' beminde is: het lijkt niet waarschijnlijk dat het zijn latere echtgenote betreft, Catharina Hensbroek, aangezien Ulaeus met haar pas dertien jaar later, in 1681, in het huwelijk trad. 16 *streelt uw Veel met soete Galmen*: ontlokt uw viool (al strijkend) aangename, fraaie klanken (WNT XXVIII, 1490). 17 *mijn goeje Neef*: identiteit onbekend; mogelijk de al eerder genoemde neef die hij verzocht hem bij zijn vertrek uitgeleide te doen (zie 'Salve Amice', Focquenbroch 1986, p. 155). 19 *kand*: oever. 20 *Daer men wel eer Rondeelen schreef*: waar we vroeger samen rondelen schreven; *Rondeelen*: kenmerkend voor dit type gedichten is dat ze slechts twee rijmklanken kennen en een refrein bevatten (zie hierover: Karel Bostoën: 'Van rondeel naar verdubbeld rondeel. Opmerkingen naar aanleiding van Focquenbrochs 'lichtvaerdige Clorimene''. In: *Fumus* 1 (2003), 1, p. 16-29). 21 *gerust*: bedaard; *Dampen*: roken. 22 *sit en doe*: zit te doen (hendiadys). 23 *In Zee*: op zee; *het Vleck*: de streek (WNT XXI, 1764; in 'Seker aenhangsel van een Brief', Focquenbroch 1986, p. 166, beschrijft F. althans de "Landtstreeck Botrou", maar hij zou hier natuurlijk ook de plaats kunnen bedoelen); *Botrou*: de nederzetting Butre (Boutri), gelegen aan de Goudkust, westelijk van Elmina. 24 *dick*: royaal (WNT III^[2-3], 2618); *verselt*: vergezeld; *Smart, en Rampen*: rampzalige smart (hendiadys). 25 *schoon*: ofschoon; *redelijck*: in vrij grote mate. 26. *ruym genoeg*: zeer ruim (WNT IV, 1558); *gesmeten*: geworpen. 27 *Wijl*: omdat; *een dingh*: één ding. 28 *Soo ben ick*: ben ik toch (WNT XXVIII, 2081). 29 *speelt 'er [...] door al mijn sinnen*: houdt [...] mijn geest bezig (WNT XXVIII, 1039; citaat aangehaald); *noch*: nog. 30 *Dier*: zie annotatie bij vs. 15. 31 *haer Oogs betoverend Vier*: het betoverend vuur van haar ogen (uitgespaarde flexie). Over de 'Betoovrende Oogen' van Maria schrijft Focquenbroch ook in een aan haar gericht liefdesgedicht, waarvan een reproductie te vinden is in Wolfgang Marguc. *Willem Godschalck van Focquenbroch, Ergänzende Prolegomena*. Leuven [1982] (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven. Nieuwe Reeks, nr. 3), p. 289-300 (zie Bostoën 2007, p. 7). 32 *drongh*: dwong. 34 *Maetje*: liefje, geliefde meisje. 35 *Netgevormde*: welgevormde, knappe; *Potentatje*: heerseresje (over mijn hart). 38 *Mooren-Landt*: 'negerland', eig. Mauritanië of Ethiopië; bedoeld is hier: Guinee, het huidige Ghana. 39 *eens*: ooit; *wed'rom [...] geplandt*: teruggezet. 40 *Ter steê*: op de plaats; *daer*: waar; *gebleven*: achtergebleven. 41 *Haer*: bedoeld is het 'Maetje' uit vs. 34. 42 *waardste*: dierbaarste, allerbeste. 43 *als Broeder*: als een broer. Focquenbroch had twee echte broers: een oudere, Paulus (van 1634), en een jongere, Jacobus (van 1643). Zie Boontje 1966, p. 34-50. 44 *nimmermeer*: nooit. 45. *derven*: missen. 46 *soet*: aangenaam (WNT XXVIII, 1493-1494); *met een*: tegelijkertijd. 48 *schier*: bijna. 49-51: *speelt [...] mijn gedacht/ Op al de Geuren die wy [...] namen*: spelen [...] alle dwaasheden door mijn hoofd die ons [...] invielen (WNT XIV, 2709 en vgl. WNT IX, 1826, C). 51 *Kinders*: papieren kinderen; hier: (burleske) gedichten (WNT VII^[2], 2989-2990 en 2992; Focquenbroch spreekt b.v. ook van een 'dochter' als hij het, in het 'Verjaer-Veers voor Juffrouw J.W.' (= zijn uitgeefster Johanna Wasteliers), over een van zijn gedichten heeft; zie: *Thalia* II: "Ghij die mijn dochter van papier. In gouwe luyertjes hebt gewonden"). 52 *Wiens*: waarvan. 53 *schoon ick al weerom mocht komen*: ook al zou ik terugkeren (WNT XIV, 837). 54 *waerde*: geliefde, dierbare. 55 *licht*: wellicht; *van den Tant*: aftands, afgetakeld. 56 *al*: geheel. 57 *schoon dat ick hier Venus schouw*: hoewel ik hier seks mijd. Veel moeite lijkt het hem niet gekost te hebben: in de eerste Afrikaanse brief spreekt hij met afschuw over de negerinnen en mulattinnen waarop hij aangewezen zou zijn (Focquenbroch 1986, p. 161) en ook in de tweede beweert hij:

“de Swarte Vrouwen, haet ick dapper” (Focquenbroch 1986, p. 164). 58 *Gelijck een pest, van alle Pesten*: niet voor niets trekt Focquenbroch deze vergelijking: als beginnend arts werd hij geconfronteerd met de verwoestende pestepidemie die Amsterdam in de jaren 1663-1664 teisterde. 59 *dat*: hoewel (vervanging van *schoon dat* in vs. 57); *meê*: ook; *tot mijnen besten*: in mijn belang, om mijn bestwil. 60 *Silenus*: oudere sater, begeleider en leermeester van Bacchus, vaak dronken; *niet heel veel van Silenus houw*: weinig alcohol drink. Meermalen getuigt Focquenbroch van zijn terughoudendheid op dit punt, b.v. in de tweede brief uit de ‘Afrikaanse-Brieven’ waarin hij zijn afkeer uitsprekt van “Wijn in overdaet” (Focquenbroch 1986, p. 164). 61 *Soo*: zie vs. 14; *Tracassade*: heen en weer getrek (niet in WNT. Edmond Huguet, *Dictionnaire de la langue Française du seizième siècle* VII. Paris 1967, p. 290 geeft niet “tracassade”, maar wel *tracassement* in de betekenis van “action d’aller cà et là, de marcher en divers sens”. *Le dictionnaire de la langue Française*. 1ère Edition, 1694, p. 582 heeft evenmin *tracassade*, maar wel *tracas* (waarvan *tracassade* middels het suffix -ade moet zijn afgeleid) in de betekenis van “agitation de gens qui vont & viennent”, dus de ‘onrust van de gaande en komende man’; 63 *roosten*: roosteren; *daer toe*: daarbij. 64 *Carbonade*: stuk vlees dat op open vuur is geroosterd. 65 *Gelijck*: zoals; *Canò*: zie titel. 66 *Wijl*: terwijl. 67 *Wijl dat*: omdat; *spijt*: ondanks (blijkbaar veronderstelt Focquenbroch dat de verkoeling van wind en zee het bruiningsproces afremmen). 68 *Haver-stroo*: halm(en) van de uitgedorste haver. 69 *Denck*: bedenk. 70 *’t afzijn*: de afwezigheid; *een vijf, ses Jaer*: Focquenbroch had een contract met de WIC van zes jaar; zie ook de tweede Afrikaanse brief (Focquenbroch 1986, p. 164), waar hij spreekt van “een Jaer of Ses”. 72 *my laet voor Mumie kijcken*: mij als mummie tentoonstelt (WNT IX, 1234). 73 *schaedt niet*: hindert niet. 74 *Aaren*: aderen. 76 *’t oud Galand, en Geurigh Bloedt*: mijn vroegere dwaze vrijersnatuur (vgl. WNT II^[1-2], 2869). 77 *op mijn weder-keren*: na mijn terugkeer. 79 *keer, om keer*: om beurten (WNT VII^[1], 1964). 80 *ons’ Oogen keeren*: onze ogen rollen (vgl. *keerogen*: WNT VII^[1], 1992). 81 *magh*: moet (WNT IX, 1005). 82 *leggen talmen*: blijven wachten (vgl. WNT VIII^[2], 2166-2167); *Mooren*: negers. 83 *geboren*: aangebroken. 84 *dit Land sal schelden quyt*: afstand zal doen van dit land, dus: dit land zal verlaten. 85 *redelijck*: tamelijk zwaar (WNT XII^[3], 872); *geladen*: beladen. 86 *’t Minerael van dit Quartier*: de delfstof die in dit gewest (de Goudkust!) gewonnen wordt, dus: goud(stukken). Goud was het belangrijkste exportartikel van de WIC; in de periode van 1675-1731 vertegenwoordigde het in waarde circa driekwart van de totale handel van de WIC op West-Afrika (Den Heijer 1994, p. 131). 87 *Dampen*: zie vs. 21; *Vier*: vuur. 89 *in die oude staet*: net als vroeger. 91 *al het tal*: alle. 92 *Daer ‘k noyt [...] van wierd versmaedt*: door wie ik nooit werd afgewezen; die mij nooit links lieten liggen, dus: waar ik nooit om verlegen zat (WNT XX^[2], 418); *voor dees*: hiervóór, in het verleden. 93 *een koppeltje*: een aantal. 95 *Daer*: waar. 96 *luck*: voorspoed, geluk; *kan op doen klaren*: tevoorschijn, in zicht kan brengen (vgl. WNT XI, 898). 97 *saght*: stil!. 98 *malen*: schrijven (vgl. WNT IX, 145-146). 101 *enden*: eindigen. 102: *Schip Zeelandia*: om ‘lorrendraaiers’ aan te pakken stationeerde de Compagnie permanent een goed bewapend jacht of fregat in de Afrikaanse kustwateren (Den Heijer 1994, p. 136). 103 *soo stracks*: zo meteen. 105 *Vermits dat*: omdat; *Caravel*: zie vs. 5. 106 *beoogen*: in het oog krijgen, waarnemen. 107 *attrapperen*: betrappen; *mogen*: kunnen. 108 *te brengen in de Knel*: in het nauw te drijven. 109 *laveeren*: zigzaggend tegen de wind opzeilen. 110 *veet’re[n] [...] na zijn Vleys*: [...] afranselen; *’t Zeeuw’tjen*: zie vs. 5; 111 *geeft*: ook gezien vs. 112 te lezen als aanvoegende (wensende) wijs: geve; *tot prijs*: als buit.

r. 4 *ontdoojen souw u killig hart*: In de *Prognosticatie* aan Maria van Sypesteyn beschrijft Focquenbroch haar borst als koud en haar hart met ijs omschorst:

Want schoon úw Oogen

t' Light van de Son nog tarten moogen,

So bleef nochtans úw Kouwe Borst

Rontsom úw hart, met ijs beschorst. (r. 43-46)⁴

r. 5 *So seyde ick u*: dan zou ik u zeggen. 't *Geen ick nu niet en derf*: waar ik nu de moed niet voor heb. Durven/dorven kan ook kunnen of mogen betekenen. Alle drie de betekenissen kunnen van toepassing zijn! In het Franse *Rondeau á Madame (Thalia I, nr. 68)* durft de dichter niet te zeggen dat hij alleen haar wil: 'c'Est; que je Non, je n'oserais le dire:' (r. 12)

r. 7 *mijn groots gemoedt*: mijn trotse hart. Vergelijk met *á Madame* 'mon orgueil' (r. 5).

r. 8 *dese hoop*: namelijk dat een zo Goddelijke zon etc. Lees een komma voor de punt uit het origineel.

r. 9 *Dat een soo Goddelijcken Son*: vgl. *á Madame* 'qu'un si divin Soleil' (r. 6).

r. 10: vgl. *á Madame* 'Porroit estre brulé, par une humaine flame' (r. 7); dus een menselijke vlam, terwijl *Indien ick daght* spreekt van 'een Aerdsche vlam' als metafoor voor de liefde van de ik-figuur, waaraan een zo goddelijke vlam zich natuurlijk niet kan branden.

r. 11 *derf*: zie r. 5; hier ligt 'kan' of 'mag' wellicht meer voor de hand.

r. 12 *en vrij van laster sterf*, vgl. *á Madame* 'je veux mourir sans blame' (r. 8): dat ik sterf zonder blaam, zonder hoon of schande.

Toelichting

Hoewel Focquenbroch in eerste instantie wordt gezien als een auteur van burleske en satirische literatuur, heeft hij in zijn *Thalia I* van 1665 toch aardig wat serieuze gedichten opgenomen, voornamelijk liefdesgedichten. Naast *Indien ick daght* zijn bijvoorbeeld nr. 17 *Nieuwe-jaers-gift*, *Aen Mejuffr. N.N.*, nr. 19 *Aen Mejuffr. N.N.*, nr. 28 *Aen Juffr. N.N. Op haer swarte HEMTS-MOUWEN*, nr. 52 *Aen Belisa Op haer wederkomst van Utrecht*, nr. 59 *Ontmoetingh aen Iuffrouw N.*, nr. 60 *Prognosticatie Aen Juffrouw N.N.*, nr. 68 *Rondeau á Madame*, nr. 74 *á Madame*, nr. 98 *Aen Clorenie. Op haer vertreck*, nr. 102 *Op een Afweesen* en de twee *Aen Climene's*, nr. 103 en 107, serieus van toon.

In woorden als 'lijden' en 'smart' voelen we dat de dichter de pijn die hierin doorklinkt, zelf kent. Ook in gedichten als *Sing-Sangh*, nr. 105, een lied dat veel minder serieus van toon is, is toch een ondertoon te voelen van werkelijke smart:

Ach, laet mijn ongelucken

U porren tot gena:

Siet hoe mijn hart op krucken

U huppelt achter na:

Ey wilt dat eens ontfangen

En koestren in uw schoot;

Wildt ghy my niet sien hangen,

Ruym tien jaer voor myn doodt. (r. 31-38)

Indien ick daght is een lied, geschreven op de al bestaande en bekend geachte melodie *Simple courante*.⁵ Dit is een mooie melodie in mineur, dat wil zeggen met een kleine terts. Dat geeft een serieus tot melancholiek of droevig effect. Zingt u maar eens *Vader Jacob*, dat een grote terts heeft Va C, -der D, Ja E (de E is de grote terts, die maakt de melodie majeure), in mineur, dan

⁴ Marguc 1982, p. 148.

⁵ Het lied is te beluisteren op mijn cd *O Muse, comt nv voort, Dutch songs 1550-1750*, najaar 2009 te verschijnen bij Aliud Records. ACDHJ 040-2

wordt het Va C, -der D, Ja Es (de Es is de kleine terts dus een halve toon, op de piano een zwarte toets erbij in plaats van een hele toon, een witte toets in majeur). Dan wordt het ineens een ander lied, minder vrolijk en opgewekt, serieuzer, beetje melancholiek; en *alLE klokken* luiden minder uitbundig, want het interval tussen *al* en *LE* wordt ook een kleine secunde.

De melodie is rustig, het ritme is niet huppelig, dansant of hoempapa-achtig, ook dit draagt bij aan het niet-vrolijke, ernstige karakter.

Dat Focquenbroch inderdaad de pijn van een afgewezen liefde heeft ervaren, weten we uit zijn gedichten en brieven aan Maria van Sypesteyn. Deze zijn bewaard gebleven in het familiearchief Van Sypesteyn, vroeger berustend in Kasteel Sypesteyn, Nieuw Loosdrecht; tegenwoordig in het Noord-Hollands Archief te Haarlem. In zijn proefschrift heeft W. Marguc transcripties van deze handschriften opgenomen.⁶ Maria werd geboren in 1642 als dochter van Cornelis van Sypesteyn (1595-1665) en Geertruyd van den Corput (1606-1649). Zij trouwde op 1 maart 1668 in Hillegom met Theodorus van Vrijberghe. Hij was veel ouder dan zij en voor hem was het zijn derde huwelijk, voor haar het eerste. Geen wonder dus dat zij later, in 1690, opnieuw is getrouwd.

Voor Maria van Sypesteyn schreef Focquenbroch twee liefdesgedichten, een *Prognosticatie* en een droomallegorie in briefvorm *Aen Mejúffr, Mejúffr, M'V 'Z*. Alle vier zijn ze in het familiearchief Van Sypesteyn bewaard gebleven. Marguc neemt aan dat ook het niet in handschrift overgeleverde gedicht *Ontmoetingh aen Iuffrouw N. (Thalia I, nr. 59)* aan Maria is gericht, aangezien Haarlem de plaats is van de ontmoeting die daarin wordt beschreven, en de *Prognosticatie* in de vroege drukken direct na dit gedicht volgt.⁷

Nu is natuurlijk de vraag wanneer Focquenbroch en Maria contact met elkaar hadden. Zijn gedichten aan haar zijn helaas alle ongedateerd, maar er valt wel het een en ander uit te halen.

Focquenbroch schreef aan Maria een *Prognosticatie*, een soort horoscoopduiding in dichtvorm over haar leven. Deze begint in het handschrift met 'Volmaeckte, en Schoone Ziepesteijn!'. De *Prognosticatie* is in zijn *Thalia I* ook in druk verschenen (met als eerste regel 'Volmaeckte en schoone N.N. '), maar slechts tot en met vers 132, hierna maakt Focquenbroch er een eind aan: 'De rest alsoo 't maer leugens was/ Verbrande den Auteur tot asch.'⁸ Wat heeft Focquenbroch weggelaten dat wel in het handschrift staat? Het meer persoonlijke gedeelte. Met een treffend ernstiger toon dan het eerste deel. Hierin zou Maria wellicht te makkelijk te herkennen zijn. Focquenbroch voorspelt dat zij op 61 jarige leeftijd zal overlijden. Hij zat akelig in de buurt, zij stierf in 1701, 60 jaar oud.

Hij eindigt met:

En is het mooglijk, denckt dan noch
Eens om den armen Focquenbroch. (r. 181-182)

En hij schrijft onder FiNis.:

Dúrúm patientiâ frango'. Dit betekent: Ik breek het harde met geduld.⁹

Beide uitspraken wijzen erop dat Maria allerm minst toeschietelijk was; misschien heeft Focquenbroch nog wel wat hoop, als hij maar geduld heeft.

Geduld. Hoelang? Op 17 juli 1668, vier maanden na Maria's huwelijk, vertrekt Focquenbroch naar West-Afrika, naar het fort Elmina aan de Goudkust, dat wil zeggen in het huidige Ghana, om daar te werken als fiscaal in dienst van de West-Indische Compagnie. Dat was geen slechte positie, hij was de tweede in rang, met alleen de directeur-generaal boven zich. Maar het was wel

⁶ Marguc 1982, p. 135-179.

⁷ Marguc 1982, p. 140.

⁸ Focquenbroch 1665, nr. 60, r. 137-138; Marguc 1982, p. 152, noot bij r. 133 e.v.

⁹ Marguc 1982, p. 154.

een hele slechte plek: de door vochtigheid en tropische ziekten geplaagde Goudkust werd gezien als het ‘graf van de blanke man’; 60 procent van het personeel overleed binnen acht maanden na aankomst in Afrika¹⁰ en Elmina was daarom de minst gewilde post van de WIC. Je ging daar dus niet voor je lol naartoe. Waarom wel? Uit Focquenbrochs eigen woorden is wel op te maken, dat het hem om het goud, om geld ging. Hij was van plan om na zes jaar dienst als een rijk man terug te keren.¹¹ Werd hij daarnaast gedreven door een ongelukkige liefde voor Maria van Sypesteyn?

Terug naar de *PROgNOSTicATIE*.¹² Deze levert namelijk nog meer informatie op. In vers 63 spreekt Focquenbroch over Maria’s vader: ‘Mijn Heer, noch heeden úw Papaetje’.¹³ Maria’s vader stierf volgens het familiearchief¹⁴ op 2 mei 1665, dus Focquenbroch schreef zijn *Prognosticatie* vóór deze datum. Er is nog een aanwijzing voor de datering in de *Prognosticatie*: in vers 113-114 van het handschrift schrijft Focquenbroch: ‘So weedt doch eghter, dat mijn Raedt / Niet bújten drie, vier jaeren gaet’. In de *Thalia I* van 1665 is dit veranderd in ‘twee, drie’, dus er is een jaar afgehaald, wat erop duidt, dat de *Prognosticatie* uit 1664 stamt (of eind 1663, daar *Thalia I* op 20 december 1664 op de planken lag).¹⁵

In het handschrift van de *Prognosticatie* is in vers 89-90 geschrapt. Focquenbroch zegt in de verzen 85-86 dat Maria altijd al een vijandin is geweest van de min. Vervolgens dicht hij:

k’ Beklaegh daerom dien Heer van Delleft,
Die ú graegh sagh sijn tweede Helleft;
En mij met hem; want tot hun Hoon
Vind ghy hun altsaem wijs noch schoon (r. 87-90).

Het woord ‘mij’ in vers 89 is geschrapt en hier overheen heeft Focquenbroch¹⁶ met hoofdletters geschreven:

MEERDE(EL?)S.

In de *Thalia I* en alle latere uitgaven zijn de verzen 89-90 veranderd in:

‘En met hen, noch veel andre meer,
Want elck mishaeget u eeven seer.’

Hier blijkt uit: Maria moest Focquenbroch al niet toen hij de *Prognosticatie* eind 1663 of begin 1664 schreef. Hij heeft zichzelf eruit gehaald als afgewezen minnaar, nog vóór hij haar het werk in handschrift stuurde. Of hij moet naar Slot Sypesteyn zijn gegaan om het onder Maria’s ogen te wijzigen. Dat is wel heel onwaarschijnlijk. Waarom zou je dit doen? Omdat je bang bent om af te gaan, uitgelachen te worden, helemaal uit de gratie te raken (‘tot hun hoon’). Focquenbroch zwijgt liever, om ‘vrij van laster’ te kunnen sterven (*Indien ick dacht*, r. 12). Ik denk dat dit duidt op het einde van het contact tussen Focquenbroch en Maria van Sypesteyn. Het was niets en het zou ook niets worden en Focquenbroch wist dat heel goed.

Marguc vindt het ‘aantrekkelijk, maar niet toelaatbaar’ om te denken dat Focquenbroch om Maria van Sypesteyn betrokken is naar Afrika.¹⁷ Karel Bostoën durft dit in zijn artikel in *Fumus* wel te stellen.¹⁸ Uit Focquenbrochs brieven aan zijn vriend Ulaeus, door deze laatste uitgegeven

¹⁰ Postma 1990, p. 65-66 en Bostoën 2007, p. 6

¹¹ Focquenbroch 1678, p. 164.

¹² Zoals geschreven in het handschrift, Marguc 1982, p. 146.

¹³ Marguc 1982, p. 149.

¹⁴ Inventarisnummer 210 in het Familiearchief Sypesteyn, zie Marguc 1982, p. 137 noot 1.

¹⁵ Helwig 2003, pag. 2.

¹⁶ Marguc is er zeker van, dat Focquenbroch dit zelf heeft gedaan, zie Marguc 1982, p. 150.

¹⁷ Marguc 1982, p. 138.

¹⁸ Bostoën 2007, p. 7.

in de *Afrikaense Thalia*,¹⁹ blijkt in ieder geval dat Focq nog veel moest denken aan een bepaalde, niet nader genoemde vrouw:

‘Geen Uur passeerter op den Dagh,
Of ‘k denck wel tienmael aen dat Maetje;
Dat Net-gevormde Potentaetje,
VViens weer-ga noyt de VVereldt sagh.’²⁰

In deze en volgende regels klinkt ondanks de hier wel burleske toon toch de pijn door.

Waarom dan die burleske toon? Voor zichzelf, om afstand te nemen, te ironiseren, typisch voor Focquenbroch. Bovendien schrijft hij aan een goede vriend en wil hij het die niet te zwaar maken.

Dat hij zijn vriend in één adem noemt met deze vrouw, bedenkend, of hij ooit nog terug zal keren ‘uyt dit droevigh Mooren-Landt’ naar daar waar zijn hart nog is gebleven: ‘Dat is, by Haer, en oock by U’²¹ doet voor mij niets af aan Focquenbrochs gevoelens voor deze vrouw. Hij schrijft immers aan Ulaeus! Die wil hij niet tekort doen! En die zal hij ook verschrikkelijk gemist hebben daar in het verre Afrika.

Conclusie

Uit de in zijn handschrift bewaarde gedichten en geschriften aan Maria van Sypesteyn blijkt Focquenbrochs diepe genegenheid en overtuigende liefde voor haar. Er lopen vele lijnen tussen deze gedichten en gedichten in de *Thalia I*:

- We zagen al dat Marguc meent dat nr. 59 *Ontmoetingh aen Iuffrouw N.* waarschijnlijk ook aan haar is gericht²²;
- Van de *Prognosticatie* heeft Focquenbroch alleen het eerste deel opgenomen in de *Thalia I*, het meer persoonlijke gedeelte weggelaten en hij heeft Maria’s naam eruit gehaald;
- Er is een grote gelijkenis tussen het gedicht in handschrift *Aen Mejúffr. Mejúffr. M:V:Z.*²³ en *Thalia I*, nr. 52 *Aen Belisa op haer wederkomst van Utrecht*; beide gedichten spreken van een afwezigheid van de geliefde M.v.S. resp. Belisa, die Hillegom resp. Amsterdam heeft verlaten, wat ‘een naere Naght van droefheijt, en verdriet’²⁴ heeft veroorzaakt, en nu is zij gelukkig weer terug. (Dit thema komt nog vaker terug: *Thalia I*, nr. 98 *Aen Clorenie. Op haer vertreck*, en nr. 102 *Op een Afweesen.*) Marguc spreekt hier van een zelfkritische Focquenbroch, die het meer geslaagde *Aen Belisa* heeft opgenomen in zijn *Thalia I*.²⁵ Natuurlijk heeft Focquenbroch zijn gedicht verder uitgewerkt, geschikt gemaakt voor publicatie en Maria’s naam eruit gehaald. Maar dat wil niet zeggen dat hij Maria niet nog altijd in zijn gedachten had bij het schrijven ervan, en in zijn hart.
- In het andere in handschrift bewaarde gedicht *Mijn hart ô Schoone Zypesteyn!*²⁶ zien we het thema van de symbolische schenking van het hart of het Zelf. Dit thema komt wel zeven keer in de *Thalia I* terug,²⁷ o.a. in nr. 17 *Nieuwe-jaers-gift, Aen Mejúffr. N.N.*, geschreven voor de jaarwisseling 1663-64. Hier wordt het ‘So niet so geeft het [= mijn hart] mij weerom’, regel 10 uit het handschrift, ‘Soo niet, soo stuurt se [dees gaef = mijn self] vry weerom’, regel 30.

¹⁹ Amsterdam bij Jan ten Hoorn in 1678.

²⁰ Zie *Gedachten, gehouden in een Canóá, op ZEE, Aen mijn vriend N.N.*, in: Focquenbroch 1678, p. 173.

²¹ Focquenbroch 1678, p. 173.

²² Marguc 1982, p. 140.

²³ Marguc 1982, p. 141.

²⁴ Vers 10 van ‘Aen Mejúffr.’

²⁵ Marguc 1982, p. 143.

²⁶ Zie Marguc 1982, p. 144.

²⁷ Marguc 1982, p. 144.

- Aangezien het *Nieuwe-jaers-gift* dus net als de *Prognosticatie* uit 1663-64 stamt en serieus is, en aangezien Focquenbrochs genegenheid voor Maria van Sypesteyn zo groot was, dat hij niet tegelijkertijd een andere dame zal hebben aanbeden en aangeschreven, moet dit gedicht eigenlijk wel voor Maria van Sypesteyn zijn geschreven.

Het zal waarschijnlijk nooit bewezen kunnen worden, maar ik opper dat *Indien ick daght*, evenals de boven genoemde serieuze gedichten van Focquenbroch uit de *Thalia I* en zelfs sommige minder serieuze zoals *Sing-Sangh*, alle zijn geschreven door Focquenbroch met Maria van Sypesteyn in zijn hoofd en in zijn hart. Om zichzelf en haar ‘vrij van laster’ te houden heeft hij haar naam niet genoemd, of in het geval van de gedichten en geschriften die hij eerder schreef en in handschrift zijn bewaard, eruit gehaald.²⁸

Het zou mij ook niet verbazen als alle liefdesgedichten in de *Thalia I* zijn geïnspireerd door Focquenbrochs grote, ongelukkige liefde voor Maria van Sypesteyn.

Literatuur

Bostoën, Karel: ‘Opgewekte berichten uit het droevig Morenland: Afrika en de Afrikanen in de *Afrikaense-Brieven* (1668-1670) van Focquenbroch’ In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 5 (2007) p. 1-28.

Focquenbroch, Willem Godschalck van. *Thalia, of geurige sanggoddin*. Amsterdam: Johannes van den Bergh, 1665.

Focquenbroch, Willem Godschalck van. *Afrikaense Thalia, of Het derde deel van de geurige zang-godin*. Amsterdam: Jan ten Hoorn, 1678.

Marguc, Wolfgang: *Willem Godschalck van Focquenbroch, Ergänzende Prolegomena*. Leuven Uitgeverij Acco, [1982]. (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven. Nieuwe Reeks 3).

Middelnederlandsch Woordenboek.

Postma, Johannes Menne. *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1990.

Woordenboek der Nederlandsche Taal.

Internet

Jan Helwig: Biografische schets van Willem Godschalck van Focquenbroch (2003), op <http://focquenbroch.apud.net/biofok.php>

²⁸ In de ‘Droomallegorie’, in Focquenbroch 1678, is Zijpesteyn veranderd in Catarijn.

Vergilius' *Bucolica* op muziek: Focquenbroch en de Hollandse liedcultuur

Natascha Veldhorst

Als we het Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek uit 1937 moeten geloven, was Willem Godschalck van Focquenbroch een van God verlaten, onverantwoordelijke en drankzuchtige losbol: hij leidde een lichtzinnig leven waarin hij zijn dokterspraktijk verwaarloosde, zijn literair talent aan platvloerse grappen verspilde en zich het liefst vermaakte met muziek.¹

Dit negatief-florissante beeld van de dichter kwam niet uit de lucht vallen. Eerder al waren soortgelijke karakteriseringën uit de pen van literatuurhistorici gevloeid. Zij meenden dat wie zulke dubbelzinnige en recalcitrante poëzie schreef, zelf wel geen haar beter zou zijn, en dus lieten zij leven en werk van de dichter naadloos in elkaar overgaan – iets wat soms tot dubieuze biografische interpretaties leidde. Focquenbroch rondde in 1662 inderdaad een studie medicijnen af, maar het is niet zeker of hij daarna een eigen artspraktijk bezat. Ook met zijn losbandige leven viel het in werkelijkheid nogal mee. Hij lijkt de drank en de muziek in elk geval niet meer of anders te hebben gewaardeerd dan zijn tijdgenoten.

Dat Focquenbroch zelf ook een muziekinstrument bespeelde blijkt uit de tweede van zijn *Afrikaanse brieven* (1678), waarin hij schrijft dat de dood van zijn neef hem zozeer de lust tot muziek maken ontnam, dat zijn viool totaal ontstemd en vol spinnenwebben aan de muur hing:

Wat aengaet mijn Musieck, die is, door het afsterven van mijn Cousin Van Heden (die met my overgekomen, en hier sedert eenige Weken overleden is) sodanigh verstorven, dat ghy mijn Violon met droefheyd aen de wand soud sien hangen, sodanig gediscordeert, dat ghy daer niet, dan de enkele Bas op soud vinden; terwijl in de holte van dat droevigh instrument, de spinne-koppen sodanig haer Logement hebben verkosen, dat ick geloof, dat sy van sins zijn van hun eygen weefsel, nieuwe Snaren daer op te maken.²

Voor zijn literaire werk gebruikte Focquenbroch de muziek op een traditionele manier. Net als veel andere dichters uit zijn tijd schreef hij een aanzienlijk deel van zijn gedichten op bestaande melodieën. Tientallen van zulke contrafacten zijn opgenomen in zijn poëziebundels *Thalia, of geurige sanggoddin* (1665 en 1668) en *Afrikaense Thalia* (1678). Ook in zijn blijspelen en kluchten zoals *De verwarde jealousy* (1663), *Klucht van de weyery* (1665) en *Min in 't lazarus-huys* (1674) zingen de personages regelmatig op bekende wijzen.

Een werk van Focquenbroch dat tot nog toe aan de muzikale aandacht ontsnapte, is de Vergiliusbewerking die hij samen met zijn vriend Johannes Ulaeus maakte: *De Herders-sangen van Virgilius Maro, In Neerduyts gesongen, op twee verscheydene Toonen*, gepubliceerd in 1666 te Amsterdam.³ De twintig zangen zijn afwisselend ernstig en humoristisch; de serieuze delen zijn steeds van Ulaeus, de daarop volgende burleske zangen van Focquenbroch.⁴ In het hele werk speelt de muzikaliteit van de herder een belangrijke rol, zoals dat ook bij Vergilius het geval is. Het werk onderscheidt zich dus niet van zijn origineel en van andere zeventiende-eeuwse *Eclogae*-bewerkingen door het feit dat de muziek als onderwerp in het verhaal functioneert. Wat

¹ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.). *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 10. Leiden: Sijthoff, 1937, p. 263.

² W.G. van Focquenbroch. *Afrikaense Thalia, of Het derde deel van de geurige zang-godin*. Amsterdam: Jan ten Hoorn, 1678, p. 163-164.

³ Over Ulaeus en Focquenbroch, zie Karel Bostoën. 'Mogelijk een vroom gelaat en een vroom gewaad, maar beslist on-vrome praat: de aankomend predikant Johannes Ulaeus in zijn Alkmaars 'Collegij''. *Fumus* 3 (2005), p. 22-55.

⁴ Dat de humoristische delen van Focquenbrochs hand zijn, blijkt uit het openingsgedicht van Ulaeus en de stijl van de zangen. Zie ook de argumentatie van Jan Helwig op [Hhttp://nl.wikipedia.org/wiki/Willem_Godschalck_van_FocquenbrochH](http://nl.wikipedia.org/wiki/Willem_Godschalck_van_FocquenbrochH).

De Herders-sangen bijzonder maakt, is dat de muziek ook daadwerkelijk in de tekst - althans in de burleske delen - is opgenomen in de vorm van liederen met wijsaanduidingen. De lezer kon deze liedjes zelf zingen als hij de melodieën kende.

Het zingen van Nederlandstalige liederen was destijds een geliefde bezigheid. Er werd overal en door iedereen gezongen, door arm en rijk, jong en oud, en individueel en collectief. Mensen hadden tientallen melodieën paraat, en in de talrijke liedboeken werden de populaire liederen jaarlijks verzameld en uitgegeven.⁵ Het belang van het lied voor de Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw kan moeilijk worden overschat, en is in recent verschenen overzichten van de Nederlandse cultuur- en literatuurgeschiedenis dan ook terecht sterk benadrukt.⁶

Minder bekend is dat liederen en melodieën ook buiten de liedboeken hun weg vonden en infiltreerden in vrijwel alle andere literaire genres, ook daar waar de tegenwoordige lezer het misschien niet zo gauw zou verwachten. Ze werden niet alleen verwerkt in toneelstukken en emblembundels, maar ook in romans, bijvoorbeeld in Johan van Heemskercks *Batavische Arcadia* (1637) of Gysbert de Silles *Dwalende liefde* (1645), en in uitgesponnen gedichten zoals Focquenbrochs en Ulaeus' *Herders-Sangen*.

Alleen al door die genrevermenging van lied- en dichtvorm is deze Vergilius-bewerking een interessant geval. Er is muzikaal materiaal uit contemporaine liedboeken verwerkt, en de liederen uit *De Herders-sangen* hadden in theorie zelf ook weer in de liedboeken terecht kunnen komen (wat voor zover ik kon nagaan niet is gebeurd). Liederer komen voor in twee van de twintig zangen: de zevende en de negende, beide in de parodiërende versie van Focquenbroch. In het zevende deel zijn zes melodieën opgenomen, in het negende deel vier. Ulaeus verwerkte in zijn serieuze delen geen melodieën. Ook de overige acht zangen van Focquenbroch, 'op een andre toon' volgend op die van Ulaeus, bevatten geen wijsaanduidingen.

Het fragment dat hieronder is afgedrukt, vormt de opening van de 'Sevenste Herders-sangh'. Aan het woord is herder Melibeus, die op een hete zomerdag in de velden op zoek is naar zijn verloren geit. Na lang zoeken vindt hij het dier terug bij Daphnis, een andere herder, die hem overhaalt een zangwedstrijd tussen de ruziënde Coridon en Tyrsis bij te wonen. Die 'twee welgelonghde Herders' zingen zich vervolgens 'half aen flerders' om de titel van 'Sang-baes' te verkrijgen. Op zes verschillende melodieën zingen ze ieder telkens één strofe, Coridon de 'Sangh' en Tyrsis de 'Tegen-sangh'.⁷ Ik laat hieronder een overzicht volgen van de melodieën, en de toepassing ervan in de liedboeken – door andere dichters en door Focquenbroch zelf:

1. '**Wallis: Of Kers-nach**'. Dit is de melodie 'O kersnacht' uit Vondels *Gysbreght van Aemstel* (1637), die in de tweede helft van de eeuw bekend stond als 'Wallis', naar het populaire lied 'Wel Prinsje van Wallis, hoe slaept gy niet?'. De wijs is onder meer gebruikt in de Enkhuizense liedbundel *Lente-bloemtjes* (1682), en is met muzieknotatie opgenomen in Carolus Tuinmans *Mengel-stoffe van veelerlei stichtelijke gezangen*.
2. '**Sarabande**'. Hiermee wordt een melodie bedoeld die elders als 'Sarabande Pinel' wordt aangeduid. Liederer op deze wijs, met en zonder muzieknotatie, zijn te vinden in de bundel *Zederrijmen* (1656), Livinus van der Minnens *Eerelycken pluck-vogel* (1677), Willem de Swaens *Singende swaen* (1664) en Tuinmans *Mengel-stoffe*.
3. '**Amarant**'. Deze melodie is onder andere gebruikt in de *Amsterdamse mengel-moez* (1658), *De nieuwe Haagsche nachtegael* (1659) en het *Enchuyser liedt-boeckskken* (1668).

⁵ Natascha Veldhorst. *Zingend door het leven. Het Nederlands liedboek in de Gouden Eeuw* (verschijnt in het najaar van 2009).

⁶ René van Stipriaan. *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800)*. Amsterdam: Prometheus, 2002; Willem Frijhoff & Marijke Spies. *1650: Hard-won unity*. Assen [etc.]: Royal Van Gorcum [etc.], 2004; Karel Porteman & Mieke Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Bakker, 2008.

⁷ Informatie over de melodieën is ontleend aan De Nederlandse Liedererbank, Meertens Instituut Amsterdam.

MELIBEUS. Sevenste Herders-sangh. Op een Andre Toon.

't WAS eens in 't hartje van de Soomer,
Dat in de schauw van 't Eycke blat,
Daphnis, gelijk een Joost de Droomer,
Met 't hooft in bey sijn handen sat;
5 Wanneer twee wel-gelonghde Herders
(Dat Tyrsis was met Coridon)
Die sich vaeck songen half aen flerders,
En die, voor 't roosten van de Son,
Haer vee al hadden t'saem gedreven,
10 Sich nedervoeghde aen sijn zy;
Ick onderwijlen, die soo even,
Wijl ick mijn Myrten stae en sny,
De Geyt, mijn Kud-man had verlooren,
Bevond my leelick in de mat;
15 En stont en krawde bey mijn ooren,
Geheel beteutelt in mijn gat.
Hem soeckende; nu her, dan derwaerts,
Soo kreegh my Daphnis in 't visier,
En riep: houw Melib,! kom herwaerts,
20 Uw Geyt, daer ghy na soeckt, is hier.
Kom set u, soo 't je tijdt mach lijen,
By ons hier in de lommer neer;
Stracks sult ghy sien, van alle zijen,
Hoe dat de Kudden, heen, en weer,
25 Hier tot, en van het water koomen;
Hier boord den Oever sich met riedt,
Hier gonst de By-swarm in de Boomen,
In 't endt, 't is hier soo mislick niet.
Wat souw ick doen? Ick had geen Knapen,
30 Noch jongens, die my te geval,
Mijn half-verdoolde Geyt, en Schapen,
Gaen drijven konde na de stal;
En echter liet ick my bepraten:
En gingh, het geen noodsaecklick was,
35 Om dit geselschaps wil, verlaten,
En plante my mee neer in 't gras.
Te meer, alsoo daer een krackeel was
Geresen, tusschen Coridon
En Tyrsis, 't geen om sangh en keel was,
40 Quansuys, wie beter singen kon;
Dit liep soo hoogh, dat, van 't verwijten,
't Geen d'een, en d'ander, qualick nam,
Men schier geraeckt was aen het smijten,
En byna al aen 't vechten quam;
45 Weshalven, om die sotte grillen,
Waer mee dit volck haer herssens scheurt,
Soo veel het mooglick was, te stillen,
Soo wiert van ons voor goet gekeurt,

50 Dat elck om strijdt eens op sou heffen;
En dat men dan, ter goeder trouw,
Hem, die sijn Maet souw overtreffen,
De naem van Sang-baes geven souw.
 Hier op, na 't stellen van de Nooten,
 Begonnen sy, in volle stilt',
55 By beurt dees Sangen uyt te stooten;
 Die ghy kund lesen, soo ghy wilt.

2 *de schauw*: de schaduw. 3 *Joost de Droomer*: verwijzing naar de Bijbelse Jozef. 5 *welgelonghde*: met uitstekende longen. 7 *aen flerders*: aan flarden. 8 *roosten*: branden. 12 *Myrten*: takken van de mirte (groene struik); *stae en sny*: sta te snijden. 13 *Kud-man*: leider van de kudde. 14 *leelick in de mat*: danig in de problemen. 15 *stont en krauwde*: stond te krabben. 16 *geheel beteutelt in mijn gat*: keek behoorlijk op mijn neus (lijkt typisch een Focquenbroch-uitdrukking). 26 *boord*: omboordt, omzoomt. 28 *mislick*: slecht, beroerd. 33 *bepraten*: overhalen. 37 *krackeel*: ruzie. 40 *Quansuys*: Ogenschijnlijk, blijkbaar. 46 haer *herssens scheurt*: elkaar de kop inslaat. 49 *op sou heffen*: zou beginnen te zingen. 53 *'t stellen van de Nooten*: het bepalen van de juiste toon. 54 *in volle stilt'*: vanuit stilte, uiterst geconcentreerd.

Lauwerkrans voor Johannes van Bersingen¹

Rietje van Vliet

Het lofdicht dat Focquenbroch schreef voor I.V.B. opent met een tafereel waarbij Apollo 's morgens zijn zoons bijeenroept. Die zonen zijn in dit geval de alom gelauwerde geleerden uit de geschiedenis van de geneeskunde. Een bonte stoet van geneesheren treedt binnen: Asclepius, Hippocrates, Avicenne, Galenus, Paracelsus en nog vele anderen.

Zodra ze hebben plaatsgenomen, krijgen ze van Apollo een donderpreek over zich uitgestort. Ze zijn slechts 'domme en botte beesten', ondanks de hoge positie aan het wetenschappelijk firmament die hun door de eeuwen heen is toebedeeld. Hun kennis en oordeel valt immers in het niet bij die van de zojuist in Utrecht gepromoveerde medicus. Die heeft zoveel 'kennis in zijn harssen-vat' dat Apollo hem wil opnemen in zijn schare aangenomen zonen en hem zelfs een plaats onder de halfgoden wil toekennen.

Nadat Apollo is uitgesproken, valt een diepe stilte. Galenus pruttelt nog wat, maar Apollo wijst hem, en zijn collega's, de deur. Na hun vertrek daalt Apollo van zijn spreekgestoelte af en loopt naar zijn nieuwe zoon, die opgesteld staat in het koor van de Utrechtse Dom en die getooid is met een bonnet. Terwijl de oppergod de promovendus een lauwerkrans op het hoofd plaatst, spreekt hij de laudatio uit en wenst hij hem verder alle goeds in zijn loopbaan.

In dit artikel worden de achtergronden van dit lofdicht uit het tweede deel van de *Thalia, of geurige zang-goddin* nader toegelicht.² Hoofdpersoon in dit verhaal is Jan van Bersingen, vriend van Focquenbroch, aan wie het lofdicht is opgedragen.

Allereerst wordt een schets gegeven van de familie Van Bersingen uit Woerden.³ Vervolgens probeer ik te reconstrueren hoe en wanneer Focquenbroch en Jan van Bersingen elkaar hebben ontmoet. Hoewel het resultaat onbevredigend is, komen *en passant* enkele biografische gegevens van de laatste aan de orde. In de volgende paragraaf schets ik de promotieplechtigheden in Utrecht, zoals die in de zeventiende eeuw hebben plaatsgevonden. Hiermee kan de lezer zich een beeld vormen van het schouwspel waarvan Focquenbroch ooggetuige en deelgenoot is geweest. De laatste paragraaf van deze bijdrage beschrijft de burleske traditie waarbij Focquenbroch met zijn gedicht aansluiting zoekt.

De familie Van Bersingen

Met I.V.B. heeft Focquenbroch zonder twijfel zijn vriend Jan van Bersingen bedoeld. Op de dag van de promotie – niet op 3 mei 1665 zoals Focquenbroch vermeldt, maar op 8 mei 1665⁴ – was Van Bersingen nog geen 22 jaar. Hij werd op 11 december 1643 gedoopt in de Nederduitsch Gereformeerde Gemeente in Woerden.⁵ Zijn ouders, Cornelis van Barsingen en Niesgen (Agnisia) Stalla, kregen blijkens de doopboeken zes kinderen: Jan (29-11-1639), Bartholomeus (9-1-1643), Jan (11-12-1643), Francoijs (22-1-1645), Heijndrick (6-2-1646), Cornelis (4-6-1647) en Cornelija (18-11-1650).

¹ Met veel dank aan Marja Geesink voor haar hulp bij het archiefwerk in Woerden; aan Jan Helwig, die mij wees op de woonplaats van Focquenbrochs peetoom; en aan Karel Bostoën, die mij attendeerde op Vondels prijsvraaggedicht voor de Eerste Nederduitsche Academie.

² De hier gepresenteerde tekst van 'Yets geurighs' is gebaseerd op W.G.V.F. *Tweede deel van Thalia, of geurige zang-goddin*. Van nieuwsversien en verbeetert. Den tweeden druck. Amsterdam: Alexander Lintman, 1673 (<http://focquenbroch.apud.net/bf12.htm>).

³ De familienaam varieert: Van Barsing, Van Barsingen, Bersingen of Van Bersingen.

⁴ *Album promotorum [...] Academiae Rheno-Trajectinae 1636-1815*. Utrecht: Broekhoff, 1936, p. 21.

⁵ Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard (hierna: RHC Woerden), Doopboek van de Nederduitsch Gereformeerde Gemeente van Woerden, deel 3, folio 7.

Woerden was in de zeventiende eeuw slechts een klein stadje, gelegen op de grens van Holland met het Sticht Utrecht. In 1629 telde het 672 huizen, waarvan een vijfde buiten de stadsmuren lag.⁶ Door zijn gunstige ligging aan de Oude Rijn, een van de belangrijkste handelsroutes in de Republiek, kon de lokale economie zich in gunstige zin ontwikkelen waardoor Woerden in het midden van de zeventiende eeuw bekend stond als een florerende handelsstad. De rivier vormde echter ook een bedreiging, want de strategische positie maakte de stad tot een gewild object voor vijandige troepen. Zo werd Woerden in de jaren 1672 en 1673 door Franse soldaten bezet en kreeg het te maken met brandschatting en plundering.

De familie Van Bersingen behoorde tot de stedelijke elite van Woerden. Dirc Arjensz Bersingen legde bij de oprichting van het stadsweeshuis in 1595 de eed af als weesvader en voorgd. Al snel trad een ander lid van de familie toe tot het college der regenten van het weeshuis, die zonder onderbreking tot 1618 zou aanblijven. Deze streng lutherse Jan Hendriksz. Bersingen was lid van de stedelijke vroedschap, maar bij de alteratie van Woerden in 1594, toen de stad toetrad tot de 'Christelijke Gereformeerde Religie' en lutheranen uit het stadsbestuur werden verwijderd, werd ook hij uit zijn ambt gezet. Zijn invloed was echter dusdanig groot dat hij niet alleen kon plaatsnemen in het bestuur van het weeshuis, maar in 1605 ook tot schepen kon worden benoemd. In 1623 blijken ook andere familieleden bij het weeshuis betrokken te zijn: Matthijs en zijn vrouw Beatrix Bersingen staan dan als regent en regentes geregistreerd.⁷ De moeder van Jan van Bersingen, Niesgen Stalla (†1674), komt uit een welvarende bankiersfamilie. In 1632 werd aan haar vader Bartholomeus Stalla voor dertig jaar octrooi verleend om in Woerden een bank van lening te exploiteren, hetgeen hem f 200 per jaar aan inkomsten opleverde. Na zijn overlijden werd het octrooi overgedragen aan Niesgen Stalla; het werd op 31 oktober 1657 voor de duur van vijftien jaar verlengd. Ten tijde van de Franse bezetting in 1672 liep het contract af maar wegens oorlogsomstandigheden werd het octrooi pas in 1674 opnieuw verleend (deze keer aan Hendrik Snoek). Het bracht de bankier toen al een jaarlijks traktement van f 830 op.⁸

De omvang van het familiebezit alsmede het aantal rechten ten gevolge van het tafelhouderschap blijkt uit de notariële akten die voor vader Bartholomeus en later ook voor Niesgen Stalla zijn opgesteld.⁹ De vermogensaanwas van de familie Stalla moet met argusogen zijn gevolgd. Bankiers mogen dan wel bekend staan als betrouwbaar waar het gaat om geld uitlenen, maar doorgaans wordt hun integriteit sterk in twijfel getrokken. Ook de burgers van Woerden beseften heel goed dat hun eigen financiële onvermogen de rijkdom van de Stalla's had doen toenemen. Door dit gedeukte bankiersimago had Niesgen Stalla in 1659 bijvoorbeeld grote moeite om toegelaten te worden tot het avondmaal, omdat de gereformeerde synode haar dit recht wenste te onthouden wegens vermeende woekerpraktijken.¹⁰

Twee studenten geneeskunde

Hoe Focquenbroch en de drie jaar jongere Jan van Bersingen elkaar hebben leren kennen, is niet bekend. Van Bersingen moet in Woerden de Latijnse school hebben doorlopen, waar hij onder andere les kreeg in Grieks en Latijn. Het is onduidelijk of hij hier ook werd klaargestoomd voor

⁶ Ter vergelijking: Leiden en Delft telden toen 8358 resp. 4323 huizen. N. Plomp. *Woerden 600 jaar stad*. Woerden: Stichting Stichts-Hollandse Bijdragen, 1972 (Hollandse studien 4; Stichts-Hollandse bijdragen 13), p. 123.

⁷ G.N.M. Vis. *Het weeshuis van Woerden. 400 jaar Stadsweeshuis en Gereformeerd Wees- en Oudeliedenhuis te Woerden, 1595-1995*. Hilversum: Verloren, 1996, p. 21, 35, 236, 250 (Vis 1996).

⁸ C.J.A. van Helvoirt. *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de stad Woerden*. Hilversum: Gooi & Sticht, 1952, p. 213. Zie over het inkomen van bankiers: H.A.J. Maassen. *Tussen commercieel en sociaal krediet. De ontwikkeling van de Bank van Lening in Nederland van Lombard tot Gemeentelijke Kredietbank 1260-1940*, Hilversum 1994 (Amsterdamsche Historische Reeks, grote serie 19), p. 17-18, 23-25.

⁹ Voor een volledig overzicht, zie de database Indexen van het RHC Woerden (www.rhcijnstreek.nl).

¹⁰ L. Knappert. 'De gereformeerde kerk aan den arbeid 1657-1672'. In *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1913, p. 51. Deze kwestie is niet nader onderzocht.

een universitaire studie. Wellicht heeft Van Bersingen zijn middelbare schoolopleiding in Leiden afgerond.¹¹ Van circa 1658 tot 1661 studeerde Focquenbroch theologie in Leiden en was hij als intern student van het Collège Wallon woonachtig te Leiden; misschien hebben ze elkaar in deze studentenstad leren kennen.¹²

Dit vermoeden wordt gestaafd door het feit dat Van Bersingen zich op 9 april 1660 – zogenaamd op twintigjarige leeftijd – inschreef als student filosofie aan de Leidse Academie. Hij woonde in bij de mij onbekende Nicolaas Boeckhorst.¹³ De naam van de jonge student komt echter niet voor op de rolle van recensie van dat jaar, wat erop lijkt te duiden dat het hem alleen ging om de privileges die studenten destijds genoten.¹⁴ Vrijstelling van de accijns op wijn, bier, tabak en bijvoorbeeld schoorsteengeld maakte het leven voor een jongeman en zijn familie een stuk aangenamer.¹⁵

In 1665 komen we Van Bersingen opnieuw tegen, deze keer als student geneeskunde aan de universiteit van Utrecht.¹⁶ Op 8 mei van datzelfde jaar vond zijn promotie plaats, bij dezelfde promotor als bij wie Focquenbroch in 1662 was gepromoveerd. Deze Henricus Regius (1598-1679) was naar de zin van de orthodoxe rector Gisbertus Voetius (1589-1676), de ‘Utrechtse paus’, veel te modern. Deze vond Regius’ cartesiaanse opvattingen heterodox en daarom ontoelaatbaar op de universiteit; beide heren hadden geregeld slaande ruzie met elkaar.¹⁷

Er bestaat een mogelijkheid dat het contact tussen Focquenbroch en Van Bersingen al veel eerder dan 1660 tot stand is gekomen. De peetoom van Focquenbroch, jonker Godschalck van Halmale (†1662), moet daarin dan een rol hebben gespeeld. Deze maarschalk van het kwartier van Montfoort was sinds 1649 eigenaar van de hofstede Heulestein, halverwege de weg tussen het nabij Woerden gelegen Linschoten en Montfoort.¹⁸ Het is niet onwaarschijnlijk dat Focquenbroch op Heulestein heeft gelogeed en dat hij dikwijls aan Woerden een bezoek bracht.

Promotie in Utrecht

Het blijft voorlopig gissen naar de plaats en het moment waarop de twee jonge artsen elkaar ooit zijn tegengekomen en wat ze als vrienden met elkaar hebben ondernomen. Desondanks is het wel mogelijk een indruk te krijgen van de festiviteiten rond de promotie van Van Bersingen.¹⁹ In de beginjaren van de universiteit waren er slechts twee tot drie promoties per jaar. Dit aantal nam snel toe – in 1665 waren er in Utrecht achttien promoties – maar promoveren bleef een kostbare aangelegenheid. Niet alleen de promotor moest daarvoor betaald worden, ook de pedel

¹¹ Vergelijk de schoolcarrière van de Woerdense weesjongen Evert Willemsz. Bogaert. Deze mocht in 1627, toen hij op de Latijnse school te Woerden niets meer kon leren, overstappen naar de Latijnse school van Leiden (Vis 1996, p. 141).

¹² H.J. de Jonge. ‘Willem Godschalck à Focquenbroch. Student theologie te Leiden en bursaal in het College Wallon (ca. 1658-1661)’. In *Fumus* 1 (2003), p. 2-15. Cf. J. Helwig. ‘Biografische schets van Willem Godschalck van Focquenbroch’, op <http://focquenbroch.apud.net>.

¹³ Universiteitsbibliotheek Leiden (hierna: UBL), ASF, Volumen inceptorum 1645-1662, p. 574. Cf. *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1875, kol. 479.

¹⁴ UBL, ASF, Rolle van recensie 1660. De lijst is alfabetisch op voornaam ingedeeld; Van Bersingen komt niet voor onder de naam Johannes. De opgegeven leeftijd en de keuze van de studierichting bevestigen het vermoeden dat Van Bersingen niet werkelijk in Leiden studeerde, maar inderdaad hier de Latijnse school bezocht. Dit is niet nader onderzocht.

¹⁵ Zie voor het studentenleven in Leiden in de zestiende en zeventiende eeuw: W. Otterspeer. *Groepsportret met dame I. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672*. Amsterdam: Bakker, 2000, p. 256-280 (Otterspeer 2000).

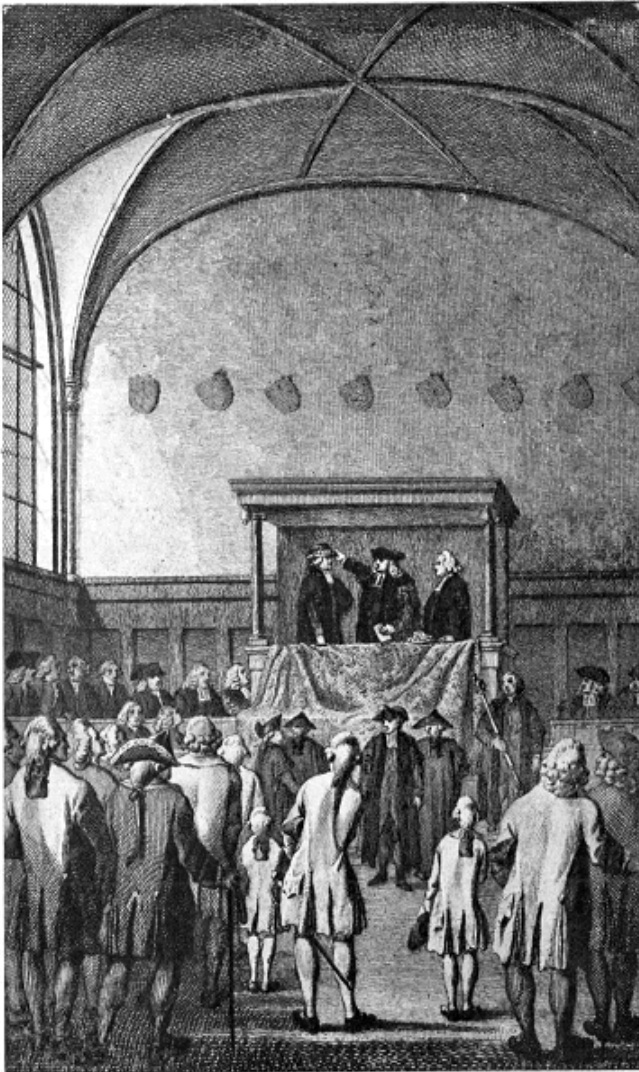
¹⁶ *Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae 1636-1886*. Utrecht: Beijers en van Boekhoven, 1886, kol. 58.

¹⁷ G. ten Doesschate. *De Utrechtse universiteit en de geneeskunde, 1636-1900*. Nieuwkoop: B. de Graaf, 1963, p. 14-20.

¹⁸ B. de Lig. ‘Focquenbroch, familie en kennissen’. In *Spiegel der letteren* 12 (1969-1970), p. 293-298.

¹⁹ Het volgende ontleen ik aan G.W. Kernkamp. *De Utrechtsche Academie, 1636-1815*. Utrecht: Oosthoek, 1936 (De Utrechtsche universiteit 1636-1936: 1), p. 152-160 (Kernkamp 1936).

en het voltallige professorencorps eisten statutair hun geld op. Een private promotie kostte overeenkomstig het senaatsbesluit van 1675 bij elkaar opgeteld circa *f* 100 en een publieke promotie *f* 130.

Promotie met de kap Utrecht 1736

Apollo hoog boven de promovendus en sprak deze, eveneens in toga gekleed, toe. Daarna daalde de promotor af naar beneden, naar de promovendus, en zette hem een fluwelen bonnet op, als symbool van de academische *immunitas*. De promotus hield nog een korte redevoering over een onderwerp naar eigen keuze, waarna de stoet hem door de nauwe straten van Utrecht naar zijn huis begeleidde. Daar wachtte hem en de genodigden een luisterrijke doch vrolijke feestmaaltijd.

Er was nog weleens sprake van misstanden tijdens en na de promotieplechtigheid. In Utrecht begon de disputatie al om 9 uur (later werd dit half 11), maar dit weerhield de promovendus er niet van om zich vooraf met zijn vrienden stevig in te drinken. In 1665, het jaar waarin Van Bersingen promoveerde, verzocht de eerste burgemeester van de stad aan de senaat om hier maatregelen tegen te treffen. De senaat bleek er weinig aan te kunnen doen omdat de drinkfestijnen vóór de academische plechtigheid zelf plaatsvonden.

Soms waren de stellingen van de disputatie aanleiding tot aanvaringen met de promotor of de rector. Vooral in de tijd dat Voetius een zwaar stempel drukte op het universitaire beleid,

Anders dan bij examens nog wel eens het geval was, mochten promovendi de betaling van de hoogleraren absoluut niet uitstellen. Reeds in 1663 was vastgesteld dat ze onmiddellijk na hun inaugurele disputatie *pro gradu*, dus voor de promotieplechtigheid zelf, hun promotor het honorarium moesten toestoppen. Er bestond nog wel eens geharrewar onder de hoogleraren over wie als promotor mocht optreden. Een beurt overslaan betekende immers dat zij aanzienlijke emolumenten moesten missen (bij een publieke promotie *f* 25).

De promotie werd altijd voorafgegaan door een disputatie, waarbij de promovendus een stelling moest verdedigen. Dit gebeurde bij alle universiteiten. In Leiden bijvoorbeeld moest een medicus eerst tweemaal in het openbaar disputeren. Daarna moest hij privaat een aforisme van Hippocrates en een ziektegeval van Hippocrates of Galenus kunnen uitleggen, en werd hij door de hoogleraren van zijn faculteit overhoord (het eigenlijke examen). Ten slotte verdedigde de promovendus in het openbaar een door hemzelf geformuleerde stelling.²⁰

Bij de promotieplechtigheid zelf was de hele senaat in toga aanwezig. Op de kathedraal stond de promotor als een

²⁰ Otterspeer 2000, p. 239.

kwam het menigmaal tot conflicten met de promovendus. Petrus van Balen bijvoorbeeld, student medicijnen, betoogde in 1676 door middel van zijn stelling dat het leven slechts bestaat uit lichamelijke beweging, ‘hetgeen wij met de dieren gemeen hebben’. En hij vervolgde: ‘Het hangt niet af van de rede, daar het lichaam, zoo deze ontbreekt, automatisch al zijne functies kan vervullen.’²¹ Het kwam de kandidaat op een ernstige reprimande van Voetius te staan. Of de disputatie van Van Bersingen, opgesteld naar aanleiding van de colleges van de moderne Regius, aanleiding heeft gegeven tot donderpreken van Voetius, is niet bekend. De dissertatie *De Pleuritide* van Van Bersingen is nog niet teruggevonden.

Op het promotiediner kon het er wild aan toe gaan. In 1685 maakte een promovendus het zo bont dat hij de hoed die de promotor hem ’s morgens als eerbetoon op het hoofd had gezet, in stukken scheurde en deze onder de gasten ronddeelde. Over de taferelen die zich in het vrolijke gezelschap van Van Bersingen afspeelden, is helaas niets overgeleverd. Maar als we het lofdicht van Focquenbroch lezen, rijst er wel een vermoeden.

Burleske Parnas-dichten

APoll, na hy wat had ontbeeten,
Liet van dees morgen, uyt sijn sael,
Aen al Messieurs sijn soonen weeten,
Dat hy haer sien wouw al te mael;

Met deze woorden opende Focquenbroch zijn gedicht ‘Yets geurighs’, de dichterlijke laudatio op zijn zojuist gepromoveerde vriend Jan van Bersingen. De dichter toont zich hiermee een kenner van het beroemde gedicht van Vondel, waarmee deze eind maart 1630 uit naam van de Eerste Nederduytsche Academie alle dichters uitnodigde in rijm antwoord te geven op een aantal actuele en spraakmakende kwesties:

Apol, op Helikon gezeten,
Vraagt al zijn heilige Poëten,
Wat beste en slimste tongen zijn?
Of waarheid zalig maakt, of schijn?²²

Het lijkt een onschuldige oproep maar bij bestudering van de onderwerpen die er in worden opgesomd, blijkt dat het thema’s zijn waarover in die tijd verhitte debatten werden gevoerd. Zo was een van de vragen: ‘Waarom [...] ook in welbestierde steden / Een oproer-maker wordt geleden?’

Iedereen wist wie bedoeld werd met deze oproerkraai, die het kennelijk vergund was om in Amsterdam verblijf te houden. Het ging om dominee Adriaen Jorisz. Smout (1580-1646), die zijn contraremonstrantse toehoorders tijdens de zondagse dienst trakteerde op opruiende preken, waarin hij fel protesteerde tegen het gedoogbeleid van het stadsbestuur jegens de remonstranten. Die ketters moesten verdeld worden, was de boodschap, en de burgemeesters konden wat Smout betrof allemaal worden opgehangen.²³

De verbanning van deze intolerante demagoog maakte een einde aan de reuring die zijn preken tot gevolg hadden, maar met de literaire prijsvraag werd het vuurtje nog eens opgepookt. Maar liefst vijftien gedrukte reacties zijn bewaard gebleven. Vele bevatten pastiches, bij sommige dichtgenootschappen gevoed door een ordinaire competentiestrijd. Omdat heel wat

²¹ Citaat uit Kernkamp 1936, p. 153.

²² Geciteerd uit [Joost van den] Vondel. *Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza. Verzorgd door Albert Verwey. Opnieuw uitgegeven met een inleiding door M.B. Smits-Veldt en M. Spies.* Amsterdam: Becht, 1986, p. 919 (Vondel 1986).

²³ Over de hele kwestie, zie K. Bostoen. ‘Vondel contra Smout. De calvinistische predikant Adriaan Joriszoon Smout in Vondels hekeldichten’. In *Literatuur* 6 (1989), p. 199-209.

‘inzendingen’ beginnen op de manier waarmee Vondel zijn gedicht inzet – met hetzelfde metrum en het identieke beeld van een god op zijn Parnas – kunnen we spreken van een literaire subtraditie die nog tot ver in de achttiende eeuw nagalmde. ‘Apollen’ worden ze wel genoemd.²⁴

Een van de reacties was afkomstig uit Dordrecht. In het slot Develstein, in de Zwijndrechtse Waard, kwam in de jaren dertig van de zeventiende eeuw regelmatig een hechte groep Dordtse dichters en dichtersessen bijeen om samen de dichtkunst te beoefenen. Ze waren minder getalenteerd dan bijvoorbeeld de leden van de Muiderkring, maar zeker niet minder bevoegen. Tot de gasten op Develstein behoorde Jacob Cats, die gedurende de jaren 1623-1636 in Dordrecht woonde en werkte.²⁵

Op een of andere manier raakten de Dordtse dichters geïrriteerd over de literaire prijsvraag van de Nederduytsche Academie. Wat dachten die Amsterdamse zuipschuiten wel! De Dordtenaren reageerden dan ook als volgt:

Alvol, op de heeleton gezeeten,
Vraagt al zijn dronken kale neeten
[...]²⁶

Vondel, getergd door deze stoot onder de gordel – zijn naam was in een bijgevoegd anagram ook nog eens verhaspeld tot ‘Sotje vol van Sonden’ – meende met Cats in eigen persoon van doen te hebben. Maar Cats was het niet. Desondanks werd hij door Vondel vereerd met een ‘Amsterdamse kakhistorie of muitschool’, opgedragen aan alle ‘geestelijke doel- en dronk-vaârs, liefhebbers van brassende klassen en eeuwigdurende slemp-synoden’. Het was opnieuw een pastiche, als antwoord op de Dordtse aanval:

Tap-vol op Doele-ton gezeten,
Lands beedlers vraagt, die ’t volk op-eten,
Wat vetste en slimste logens zijn:
Of bloed ook smaakt gemengd met wijn?
[...]²⁷

Onder de vele reacties op de prijsvraag waarmee deze burleske poëmatologie is begonnen, zaten ook talrijke scheldkannonades die de smeulende haatgevoelens jegens remonstranten dan wel contra-remonstranten aanwakkerden. Voor het Amsterdamse stadsbestuur was deze eruptie van emoties aanleiding om op te treden. Op 12 april 1630, enkele weken na het verschijnen van Vondels prijsvraaggedicht, werd de verspreiding hiervan officieel verboden. Ook mocht er niet meer op gereageerd worden; de wedstrijd werd van hogerhand afgelast.²⁸

Maar inmiddels was er wel een trend gezet. In 1634, toen men zich in de Republiek vrolijk maakte over de gehate Leidse remonstrantenjager, schout Willem de Bont (1588-1646), die zijn troetelhond Tyter liet begraven,²⁹ kwamen de beginregels van het prijsvraaggedicht in een nieuwe variant terug:

²⁴ E.F. Kossmann. *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche tooneel in de 17^e en 18^e eeuw*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1915, p. 37 (Kossmann 1915).

²⁵ R. van Vliet en M. de Niet. ‘Van ridders en andere Dordtse helden. De Don Quichot-vertaling van Lambert van den Bos’. In *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 18 (1995), p. 10-20.

²⁶ J. Scheltema. *Geschied- en letterkundig mengelwerk*, deel 3. Utrecht: Van Terveen, 1823, p. 103.

²⁷ Citaat uit Vondel 1986, p. 919. Het verscheen als afzonderlijke druk in plano. Ik ga voorbij aan de vraag of Vondel inderdaad de dichter is van deze pastiche, gericht onder meer tegen ‘Dordrechts grootsten olifant’.

²⁸ M. Meijer Drees en E. Stronks (red.). *Wat wonders, wat nieuws! De zeventiende eeuw in pamfletten*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep, 2002, p. 117-121.

²⁹ Zie bijv. C. von Bogendorf Rupprath. *Schout Willem de Bont and his dog Tyter. Scandal, satire, sarcastic songs and paintings*. [S.L.: s.n.], 2006 (diss. Universiteit Leiden).

Schout Bont op 't hondekot gezeten,
Laat alle honde-melkers weten,
Dat Tyter moet begraven zijn,
Dat hij zal schenken koek en wijn.
[...]³⁰

Voor Focquenbroch moet het beeld van Apollo die zijn onderdanen toespreekt, vertrouwd zijn geweest. Hij associeerde het onmiddellijk met de promotor die hoog op de kathedraal toeziet op de leden van de senaat, in vol ornaat, en op de promovendus die zojuist een proeve van zijn bekwaamheid heeft laten zien. Maar ook de burleske grappen die Vondels criticasters uithaalden met diens serieus bedoelde oproep, had Focquenbroch goed in de oren geknoopt. Hier worden hoog en laag met elkaar gecombineerd: de oppergod en zijn nederigste onderdanen, maar ook een hoogstaand onderwerp als een promotieplechtigheid, gecombineerd met familiale taal, spreektaal, straatwoorden en zelfs beledigingen. Het is het literaire genre waarin Focquenbroch floreerde.³¹

Burleske traditie voortgezet

Focquenbroch was niet de laatste die met deze burleske Apollen grolde. In 1711 ontbrandde onder Neerlands dichters een heuse Poëtenoorlog. Ook hier ging de discussie over hoog en laag. Over schrijven in het Latijn en schrijven in het Nederduits. Over verheven voorbeelden uit de Oudheid en over onderwerpen uit de wereld van alle dag. Ook de positie van de dichter des vaderlands, Joost van den Vondel, was in het geding. Vooral in Rotterdam raakten de gemoederen oververhit.

Er waren – in grote lijnen – twee kampen. Aan de ene kant stonden de dichters die vonden dat goede poëzie kon worden gemaakt door Vondel na te volgen. Aan de andere kant stonden dichters die zweerden bij een poëticaal systeem zoals Franse tragedieschrijvers als Corneille en Racine hadden ontwikkeld.³² In en om Rotterdam woedde daarnaast nog een klein binnenbrandje. Daar werd een eigen strijd gevoerd tussen enerzijds de dichtende notaris en landmeter Jakob Zeeus (1686-1718) uit Zevenbergen, en anderzijds Rotterdammers als de dichter en taalkundige David van Hoogstraten (1658-1724) en de koopman Joan de Haes (1685-1723). Over de directe aanleiding van deze wedloop rond de Maas-Parnas tast men nog steeds in het duister.

Juist in dit Rotterdamse strijdperk zag de ene burleske Apol na de andere het licht.³³ Deze Apollen verschenen veelal in plano, anoniem en zonder vermelding van plaats of jaar. Opnieuw is sprake van een god die vanaf grote hoogte zijn onderdanen toespreekt. Zeeus was ermee begonnen. Hij had net als Vondel een prijsvraag uitgeschreven, met als beginregels:

Apol op Helikon gezeten
Vraagt al zyn heilige Poëten,

³⁰ Citaat uit Vondel 1986, p. 926.

³¹ Over het genre: F. Bar. *Le genre burlesque en France au XVIIe siècle. Étude de style*, Paris: D'Artrey, 1960.

³² P. Altena. 'Het *Journal littéraire* en de Poëtenoorlog in de Nederlandse literatuur'. In *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 18 (1986), p. 267-285; J. te Winkel. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde V. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (3). Haarlem: Bohn, 1924, p. 90-108.

³³ Over de Rotterdamse Apollen, zie Th. Nolen. *Iets over David van Hoogstraten en de letterkundige twisten van zijn tijd*. Rotterdam 1886, p. 30-31 (Nolen 1886); Kossmann 1915, p. 36-41. De gedichten staan in extenso afgedrukt in *De Navorscher* 13, Nieuwe reeks 8 (1875), p. 176-179.

Of al de rymers dichters zyn?³⁴

Kossmann heeft een poging gewaagd de Gordiaanse knoop van Rotterdamse Apollen te ontwarren, al blijft hij bescheiden over het resultaat. Er werd eindeloos gevarieerd op het Apollo-thema. Zo schreef ene Petrus Simpelmannus, uit het kamp van Zeeus:

Tapvol op Heeleton gezeten,
Vraagt de verbeisterde Poëten,
Of niet den Aap in menschen schijn
Zyn naakte gat ontdekt door Wijn.³⁵

De reactie uit het kamp van De Haes was even geestig als venijnig:

Alvol, op Heeleton gezeten,
Vraagt alle Simpele Poëten,
Of een verzope Nachtbacchant
Niet diendt geklonken aen den bandt?³⁶

In deze burleske gedichten, waarin dichters steevast als drinkebroers zijn neergezet, wordt Apollo ook wel vervangen door Bacchus. Van het kamp van De Haes komen de volgende regels:

God Bacchus op zijn kar gezeten
Vraegt den Thebaners, zijn Poëten,
Of dat geen regte Rymers zijn
Die niet en dichten als door Wijn?³⁷

De fabeldichter Esopus komt voor in een reactie ‘Aan alle Kreupel-Dichters’, afkomstig van Zeeus c.s.:

Ezooop, op Uilenburg gezeten
Vraagt d’eendragts-lynige Poëten,
Of ganzen ook geen zwanen zijn?³⁸

Ondanks het burleske karakter van al deze gedichten, zijn het harde schimpdichten waarin de dichters elkaar niet spaarden.

Besluit

De archieven hebben over Jan van Bersingen nog wat informatie van latere datum prijsgegeven, waaruit kan worden opgemaakt dat hij zich als een braaf echtgenoot keurig aan de heersende mores hield. Het gedicht ‘Op Dr. Jan’, dat in het derde deel van de *Thalia* is opgenomen en waarin Focquenbroch zinspeelt op een emotioneel liefdesleven waaraan Jan heel wat ‘blauwe scheenen’ overgehouden zou hebben, lijkt dan ook geen betrekking te hebben op Van Bersingen.

³⁴ Geciteerd naar Nolen 1886, p. 30. W.P.C. Knuttel. *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. IV: 1714-1775. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek 1902, p. 14 (nr. 16281).

³⁵ Ibidem (nr. 16290).

³⁶ Ibidem (nr. 16291).

³⁷ Ibidem (nr. 16285).

³⁸ Ibidem (nr. 16284).

Reeds twee jaar na zijn promotie, op 11 september 1667, ging Van Bersingen in ondertrouw met Cornelia van Hartsbeek,³⁹ ‘jongedogter woonende inde Hoffstraat.’ Hun huwelijk vond enkele weken later plaats, op 27 september. Het paar vestigde zich in het huis van de bruidegom, aan de Lange Groenendaal te Woerden.⁴⁰ Op 5 juni 1668 hielden zij beiden hun eerste kind ten doop, Cornelis van Bersingen.⁴¹

Vermoedelijk bood het kleine stadje hem als medisch doctor te weinig perspectief en was dit aanleiding om te gaan verhuizen. Op 13 oktober 1669 vroeg het echtpaar kerkelijke attestatie aan, waarna ze naar Leiden vertrokken.⁴² Op 4 november van datzelfde jaar liet Van Bersingen zich aldaar als poorter inschrijven.⁴³ Zijn vrouw was toen hoogzwanger van hun tweede kind, Johannes Rutgersius, dat op 27 november ten doop werd gehouden.⁴⁴ Twee jaar later, op 22 november 1671, stond Van Bersingen opnieuw aan de doopvont, deze keer in de Hooglandse kerk te Leiden. Wederom werd een Cornelius van Bersingen ten doop gehouden.⁴⁵ Het moet een droevige gebeurtenis zijn geweest, want Cornelia van Hartsbeek was in het kraambed overleden. Volgens de begraafregisters is zij diezelfde datum begraven. Op 28 maart 1672 werd een kind van Van Bersingen begraven.⁴⁶

Na deze jaren van droefenis besloot Van Bersingen in 1675 de draad weer op te pakken. Op 20 december 1675 ging hij in ondertrouw met Cornelia Elisabeth Fuyts,⁴⁷ geboren te Alkmaar.⁴⁸ Op dat moment woonde hij in de Breestraat. Kennelijk was hij ook in professioneel opzicht toe aan een nieuwe uitdaging, want in 1676 solliciteerde hij, net als ene Johan Boogh, naar het onbezoldigde ambt van stadsdokter te Woerden. Het economisch tij was echter ongunstig, aangezien de Republiek op dat moment nog steeds met Frankrijk in oorlog was. De vroedschap van Woerden hield beide sollicitaties daarom in beraad. Pas in 1678, nadat de twee gegadigden opnieuw hadden moeten solliciteren, viel de beslissing. Die pakte in het nadeel van Van Bersingen uit.⁴⁹

Daarna is hij bij mij zo goed als geheel uit het vizier verdwenen.⁵⁰

³⁹ Varianten op haar familienaam: Hersbeek, Hersbeecq, Hertsbeek.

⁴⁰ RHC, Trouwboek van de Nederduitsch-Gereformeerde Gemeente van Woerden, deel 15, folio 34.

⁴¹ RHC, Doopboek van de Nederduitsch-Gereformeerde Gemeente van Woerden, deel 4, folio 22.

⁴² RHC, Archief Hervormde Gemeente Woerden, Kerckelicke attestatiën, inv.nr. 116-A, p. 41. Het zontje Cornelis wordt dan niet genoemd (begravenisboeken zijn in Woerden voor deze periode niet bewaard gebleven).

⁴³ Regionaal Archief Leiden (hierna: RAL), Poorterboeken, folio 26v. Hij liet zich niet inschrijven in het chirurgijns-gilde. Zijn naam komt althans niet in de klapper van dit gilde voor.

⁴⁴ RAL, DTB (Pieterskerk). Getuigen zijn Rutgersius van Breda, secretaris tot Campen, majoor Bartholomeus Hasius uit Leiden (getrouwd met een zus van Jan van Bersingen) en juffr. Rebecca Aimery. Deze doopgetuigen zijn niet verder uitgezocht.

⁴⁵ RAL, DTB (Hooglandse kerk). Getuigen zijn Petrus Provoost, Bartholomeus Hasius en Joanna Aimery. Ook deze namen zijn niet verder uitgezocht.

⁴⁶ RAL, Begraafregisters. Hierin is sprake van nog een kind van ene Van Bersingen dat in deze periode begraven zou zijn (20-1-1670). Het is niet duidelijk of dit een kind van Jan van Bersingen is.

⁴⁷ Varianten op deze familienaam: Feuyts en Vuyst.

⁴⁸ RAL, Kerkelijk ondertrouwregister. Getuigen zijn opnieuw zijn zwager Bartholomeus Hasius, wonend op de Langebrug, en de zus van de bruid, Agatha Fuyts.

⁴⁹ N. Plomp. *Ziekzorg in Woerden*. Woerden: Hofpoort Ziekenhuis, 1980, p. 39-40.

⁵⁰ Ik kwam in 1691 Elisabeth Vuyst nog tegen als weduwe Van Barsingen en echtgenote van Ludolf Adriaan de With. Ze beviel in dit jaar van de latere dichteres en vertaalster Katharina Johanna de With. Zie *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* (DVN), in voce (<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/With>).

Yets geurighs
Op de promotie van mijn Heer mijn Heer I.V.B.
Gheworden MED. DOCT. 3. May
1665. binnen Uytrecht.

5 APoll, na hy wat had ontbeeten,
Liet van dees morgen, uyt sijn sael,
Aen al Messieurs sijn soonen weeten,
Dat hy haer sien wouw al te mael;
Verstaende door dat woordje, soonen,
10 Al sijn gelauwert Doctors-rot;
't Geen op het oopen van sijn koonen,
Steets vaerdigh staet op sijn gebodt.
't Welck men oock daedlijck sagh vergaeden,
Geleydt van d'ouden Esculaep;
15 Wiens kaele kruyn vol Lauwre-blaeren,
't Model leeck van Apolloos aep.
Hypocrates, en Avicenne,
Galeen, en vaeder Paracels,
(Wiens neus men nauw kon onderkennen,
20 Of 't een retort was of een els)
Die sagh men mee ter sael waerdt stappen;
Met noch ruym hondert van dat soort:
Wiens naemen ick hier niet sal klappen,
Mits ickse selfs nooyt heb gehoort.
25 Doch in goe order ingetreden,
En elck geseeten op sijn plaets;
Liet God Apol dees schrandre reeden
In d'ooren klincken van dees maets.
In 't endt (sprack hy) Messieurs mijn soonen!
30 Soo krijght ons' heel-kunst nu sijn light,
Waer door ick al mijn Lauwre-kroonen,
Alleen verschuldicht blijf aen 't Stight.
Doch 'k sie in 't ent oock, hoe ghy saemen,
Sleghs domme en botte beesten zijt;
35 Trots hondert loffelijcke naemen,
Die men u gaf in d'ouwe tijt;
Mits ghy nu swichten moet en buygen,
Voor een, die ick u op dees dagh
Sal voor de weerdlt doen betuygen,
40 Dat ruym je baes verstrecken magh.
Al 't geen ghy immer hebt geweeten,
Al 't geen ghy immer op 't papier
Met soo veel moeiten uyt moest sweeten,
Aght ick veel minder als een sier,
45 Ten aensien van het lofflijck voordeel,
't Geen al de weerdlt spreecken moet,
Van een, wiens kennis, en wiens oordeel,
U thans als vissen suygen doet.
Gaet siet ô domme doeden doppen!

50 Slaet uw gesicht op Utregh neer,
 't Geen uw sal handt op smoel doen kloppen,
 En uw ontseggen al uw eer.
 Daer sult ghy sien, al 't geen by menschen
 Geleert en loflijk' weesen ken,
 55 Ja 't geen ick in myn self wouw wenschen,
 Geplaetst in Heer van N: N:
 Dees, na hy elck heeft kunnen toonen
 De kennis van sijn harssen-vat,
 Die wil ick heeden gaen bekroonen
 60 Met roos, en geurigh lauwer-bladt.
 Ja hem, in spijt van al uw tanden,
 Anneemen voor myn waerdste soon,
 En hem tot uwer aller schanden,
 Gaen plaetsen by de halve Goon.
 65 Dus sprack Apoll, en sloot sijn kaecken
 Met een verstoorde barssigheyt;
 't Welck die Messieurs deed staen als staecken,
 Daer niet een boe noch bae van seydt.
 Tot driemael wouw Galeen wat reuttlen,
 70 Maer God Apoll, op dat geluyt,
 Die seyde hem; soo jy wat wildt preuttlen
 Jy Vendt! soo bruydt ter deuren uyt.
 Gelyck hy deê met al sijn vrinden;
 Self Esculaep, en Hypocraet,
 75 Die dat voor raetsaem moesten vinden,
 Die stapten mee voort met haer maet.
 Apoll sackt hier op na beneeden,
 En komt tot Utregh in het Choor;
 Waer hy sijn nieuwe soon alreede
 80 Sagh met de muts staen op het oor.
 Hy treet hem toe, met blye passen
 En seyde hem; neemt dees lauwe-blaen
 Myn soon! die op uw hayren passen,
 Als of s'er op gewossen staen.
 85 Leef langh, en draegh dees groene telgen
 Tot teecken van de dapperheyt
 Waer door ghy alles kost verdelgen,
 Wat u weerstondt in woorden-stryt.
 Draegh die soo langh tot alle siecken
 90 (Hoe oock belaeen met smart en pyn)
 Soo drae ghy slegs haer pis komt ryken,
 Weer daedlijk aen het dampen zyn.

FINIS

Aantekeningen

1 Yets geurighs: iets aardigs, iets geestigs (WNT). Tevens toespeling op de ‘roos, en geurigh lauwer-bladt’ (r. 60) waarmee de promotus vereerd wordt, maar ook op de pis (r. 91) waaraan hij nu als volleerd arts mag ruiken; **2 mijn Heer I.V.B.:** bedoeld is de studievriend van Focquenbroch, Johan van Bersingen, afkomstig uit Woerden. Volgens het *Album Promotorum* van de Universiteit van Utrecht verdedigde hij op 8 mei 1665 in het openbaar zijn dissertatie *De Pleuritide* (over pleuritis). Deze promotiedatum verschilt van wat Focquenbroch meldt; dit verschil van vijf dagen is wellicht te verklaren uit slecht leesbaar handschrift waar een 3 en een 8 op elkaar kunnen lijken. De promotor van Van Bersingen was Henricus Regius (1598-1679), de Utrechtse stadsdokter die in 1638 was benoemd tot hoogleraar theoretische geneeskunde; **5 Apoll:** god van de cultuur, vaak afgebeeld met lauwerkrans. Hij gold tevens als god van de geneeskunde die mensen kon genezen, maar die met zijn pijlen tevens dood en verderf kon zaaien; **11 oopen van sijn koonen:** openen van zijn kaken; **10 Doctors-rot:** doktorsbende; **14 Esculaep:** Asclepius, heros (behorend tot de halfgoden) van geneeskunde en genezing, zoon van Apollo; **15 kaele kruyn vol Lauwre-blaeren:** Asclepius wordt doorgaans voorgesteld met een weelderige hardos en baard; een lauwerkrans is hem vreemd; **16 Apolloos aep:** een Apollo-aap of Apella is een bruine kapucijnaap. Kenmerkend is de bos lange haren op het voorhoofd, die rechtop kan worden gezet als een soort pruik; **17 Hyppocrates:** de Griekse arts Hippocrates (460-377 v Chr.) liet zijn leerlingen van het Asklepieion op Kos een beroepseed afleggen. Hij stond bekend om zijn humoraalpathologie volgens welke het menselijk lichaam uit vier lichaamssappen of humores bestaat, te weten slijm, bloed, gele gal en zwarte gal. Elk sap vertegenwoordigt een bepaald temperament; **Avicenne:** Perzisch medicus, wetenschapper en filosoof (980-1037), wiens *Canon van de geneeskunde* tot eeuwenlang in West-Europa tot de standaardwerken voor medici behoorde; **18 Galeen:** het geneeskundig systeem van deze Grieks-Romeinse arts (129-216) domineerde de medische wetenschap tot ver in de achttiende eeuw. Hij bouwde zijn theorie voort op die van Hippocrates door de lichaamssappen te koppelen aan de grondkwaliteiten warm, koud, vochtig en droog; **Paracels:** de arts en filosoof Paracelsus (1493-1541) stond nogal ter discussie wegens zijn onconventionele, want hermetische opvattingen over de geneeskunde. Hij beschouwde alchemie als een van de pijlers van deze wetenschap; **20 Of 't een retort was of een els:** of [de neus] leek op de lange tuit van de bolronde kolf waaruit het vocht ontsnapt, of op een scherpe priem; **21 ter sael waerd:** in de richting van de zaal; **32 't Stight:** aan Utrecht; **33-34 hoe ghy saemen, / Sleghs domme en botte beesten zijt:** hoe u allen slechts domme botteriken bent. Volgens Focquenbroch moeten al deze medische *godfathers* buigen voor de medicus die nu aantreedt, namelijk de nieuwbakken doctor; **47-48 wiens kennis, en wiens oordeel, / U thans als vissen suygen doet:** de medische grootheden moeten zich voeden met de kennis en het oordeel van de promotus, zoals stomme vissen zich, naar adem happend, voeden met planten en dieren; **49 doeden dopen:** sukkels; **50 Slaet uw gesicht op Utrecht neer:** kijk naar wat er in Utrecht gebeurt; **51 't Geen uw sal handt op smoel doen kloppen:** hetgeen u op de mond zal doen kloppen (een verklaring intrekken); **54 loflijk:** prijzenswaardig; **56 Heer van N: N:** Johannes van Bersingen; **61 in spijt van al uw tanden:** ondanks uw tandenknarsen; **67 staecken:** stokken, houten klazen; **71 preuttlen:** pruttelen, mopperen; **72 bruydt ter deuren uyt:** sodemieter maar op; **78 in het Choor:** het leegstaande koor van de Domkerk werd door de universiteit gebruikt voor openbare promoties en andere plechtigheden; tevens de meest heilige plaats van kerk of tempel, gereserveerd voor de elite; **80 met de muts [...] op het oor:** vulgair burleske verwijzing naar de fluwelen bonnet die de promotus na afloop van de promotieplechtigheid als eerbetoon op zijn hoofd krijgt gedrukt; **84 gewossen:** gegroeid; **85 telgen:** takken; **90 belael met:** gebukt onder; **91 ryken:** rieken, ruiken. Aan de urine kun je zien wat iemand mankeert; **89-92 Draegh die soo lang tot alle siecken [...] / Weer daedlijk aen het dampen zyn:** draag die lauwerkrans net zo lang totdat alle zieken weer zitten te roken.

Van valken en velden. Focquenbrochs *Hymens Bruylofts-toorts*¹

Roland de Bonth

Het epithalamium of bruiloftsdicht, dat oorspronkelijk uit de Klassieke Oudheid stamt, werd nieuw leven ingeblazen tijdens de Renaissance. Onder welgestelde burgers was het laten vervaardigen van gedichten ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen in het menselijk leven een soort statussymbool. Geboorte, doop en overlijden gaven alle aan een dichter aanleiding gelegenheidspoëzie te schrijven, maar de voltrekking van een huwelijk vormde daartoe wel de voornaamste reden. In deze bijzondere aflevering van *Fumus* wil ik aandacht vragen voor één van Focquenbrochs Nederlandstalige bruiloftsdichten: *Hymens Bruylofts-toorts*.

Dit bruiloftsdicht had Focquenbroch geschreven ter gelegenheid van het huwelijk van “Mons. A. Valckenier” en “Me-Juffr. I. van Schoonevelt”. Het gedicht is opgenomen in het eerste deel van *Thalia, of geurige sang-goddin*, uitgegeven in 1665 door Focquenbrochs vaste Amsterdamse drukker Joannes van den Bergh. Biografische bijzonderheden over beide echtelieden zijn niet bekend. Ook over de plaats waar de huwelijksplechtigheid is voltrokken, tasten we in het duister. Het enige wat we met zekerheid kunnen stellen op basis van het verschijningsjaar van het *Thalia*-deel waarin het gedicht is opgenomen, is dat de bruiloft uiterlijk in 1665 zal hebben plaatsgevonden.

Het gedicht telt 40 alexandrijnen – zesvoetige jamben met een korte rust in het midden. De verzen zijn niet in strofen verdeeld. Focquenbroch heeft in dit gedicht zowel mannelijk als vrouwelijk eindrijm toegepast. Het rijmschema dat hij heeft gebruikt, is gekruist rijm.

Naar de inhoud kunnen we het gedicht in drieën verdelen. In de eerste acht regels voert Focquenbroch de Latijnse huwelijksgod Hymen ten tonele. Vervolgens richt hij zich in de regels 9 tot en met 28 tot de bruidegom, waarna hij in de regels 29 tot en met 40 beide echtelieden toespreekt.

Julius Caesar Scaliger stelde in zijn postuum uitgekomen *Poetica* (1561) als eerste eis aan een goed bruiloftsdicht dat het moet handelen over de wederzijdse passie van de bruid en de bruidegom.² Hieraan voldoet *Hymens Bruylofts-toorts*. In het eerste gedeelte laat Focquenbroch Hymen – met het voor hem kenmerkende attriboot de toorts – het vuur ontsteken tussen de bezongen echtelieden, die zich vervolgens vol wellust aan elkaar overgeven (vv. 5-7). De huwelijksgod bewerkstelligt echter nog meer: hij laat “droefhey” en “bitter” het veld ruimen om ze te vervangen door “vreucht” en “’t soetste soet” (v. 8). Met dit klassieke topos voegt Focquenbroch zich naar een eis die Karel van Mander aan bruiloftsdichten had gesteld: vreugde moet de boventoon voeren.³ Scaliger schreef in zijn gemelde *Poetica* bovendien dat er melding gemaakt moest worden van de zogenaamde ‘lascivia lususque’, dat wil zeggen de vrees van de bruid voor de nakende strijd waarin zij uiteindelijk – uit medelijden voor haar echtgenoot – het onderspit zal delven. Dit topos komt in Focquenbrochs bruiloftsdicht echter niet voor.

Onderzoek heeft uitgewezen dat een eveneens opvallend vaak aangetroffen element in bruiloftsdichten het complimenteren van de beide echtelieden is. Bouman spreekt in dit verband van het ‘laus’-karakter.⁴ Dit aspect komt in *Hymens Bruylofts-toorts* met name naar voren in de manier waarop Focquenbroch zich tot de bruidegom richt. Hij noemt hem eerst ‘wackre

¹ Graag wil ik dr.mr. I.M. de Bonth-Weekhout danken voor de waardevolle op- en aanmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

² Zie over Scaligers theorie: J. Bouman. ‘Inleiding’. In *Nederlandse gelegenheidsgedichten voor 1700 in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*. 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 1982, p. vii-xix, m.n. xiv.

³ M.A. Schenkeveld-van der Dussen. ‘Christus, Hymenaeus, of de ‘Teelzucht’’. In *Visies op Vondel na 300 jaar*. Den Haag: Nijhoff, Tjeenk Willink Noorduijn, 1979, p. 11-25.

⁴ Bouman 1982, p. xv.

Valckenier' (v. 9), die 'vol van moedt' (v. 10) al wat pijnlijk is, heeft ondergaan, en de tweede keer dat Focquenbroch hem aanspreekt, noemt hij hem 'brave Valckenier' (v. 21). Net als in andere gelegenheidsgedichten, worden woordspelingen met de namen van de toegezongen vaak aangetroffen in epithalamia.⁵ Bij het schrijven van *Hymens Bruylofts-toorts* heeft Focquenbroch in niet geringe mate gebruik gemaakt van de mogelijkheden die de achternamen van de echtelieden hem boden: "Waer in gy vreugdigh mocht dit Schoone Velt in treen" (v. 12) en "Wijl s'u den ingangh van het Schoonste Velt ontsluyt" (v. 16), "Nu dat ghy d'intree van dit Schone Velt verkrijgt" (v. 20) en tot slot "Tree met uw Valck te Veldt, de jaght is u vergunt" (v. 24).

Pas in het derde deel van het gedicht betreft Focquenbroch – zijdelings – de bruid in zijn gedicht: "Leef dan, Vereende Twee!" (v. 29) en "Noch meer luck, lieve Twee!" (v. 37). Hij wenst het echtpaar een vreugdevol, vroom, vreedzaam en vruchtbaar samenleven toe. Het slot bevat derhalve het derde element dat volgens Scaliger in een goed bruiloftsdicht moest voorkomen: het uitspreken van de wens dat het huwelijk spoedig met kinderen zal worden gezegend. Focquenbroch sluit het gedicht af met het uitspreken van de hoop dat het echtpaar na dit aardse leven de hemelse gelukzaligheid ten deel zal vallen, een heilwens die we bij Van Mander ook al tegenkomen. Het ligt voor de hand dat Focquenbroch zich bij het schrijven van deze regels heeft laten leiden door de levensbeschouwelijke achtergrond van de toegezongen. Een bruiloftsdicht werd vaak op bestelling geschreven en als het echtpaar specifieke wensen had ten aanzien van het gedicht zal de dichter zich daarnaar hebben geschikt.⁶

Op grond van het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat *Hymens Bruylofts-toorts* een traditioneel bruiloftsdicht is. De literaire waarde ervan is niet bijzonder groot. Epithalamische gedichten behoorden tot de gebruikskunst: het voornaamste doel was iemand een gezond, gelukkig en kinderrijk leven toe te wensen, niet om een literair kunstwerk tot stand te brengen.⁷ Toch neemt het gedicht binnen de gelegenheidspoëzie van Focquenbroch een bijzondere positie in. *Hymens Bruylofts-toorts* onderscheidt zich van de andere bruiloftsdichten aangezien Focquenbroch voor het huwelijk van A. Valckenier en I. van Schoonevelt niet alleen dit gedicht heeft geconcipieerd maar ook een circa 400 regels tellende klucht, eveneens afgedrukt in het eerste deel van *Thalia: de Klucht van de weyery*. Het woord *Weyery* uit de titel van de klucht betekent in eigenlijke zin 'het jagen op dieren om deze te vangen en te doden' – het *WNT* verwijst in het lemma *weiderij* onder meer naar dit toneelstuk van Focquenbroch. Daarnaast heeft het woord als figuurlijke betekenis 'vrouwenjagerij'. En hoewel Focquenbroch in zijn klucht niet expliciet de term 'Venus' weiderij' gebruikt – in de zin van liefdesspel, seksuele omgang – wordt bij lezing van dit toneelstuk al ras duidelijk dat deze erotische bijbetekenis de bruiloftsgasten niet kan zijn ontgaan. Worp achtte dit werk "geene bespreking" waardig.⁸ In een artikel in *De Gids* noemt hij het stuk "zeer vuil en onkiesch, en wij verbazen ons onder het lezen weer, wat onze voorvaderen toch al niet konden en wilden aanhooren en in welke woordspelingen zij al niet behagen schepten."⁹

De twee korte bedrijven waaruit de *Klucht van de Weyery* is opgebouwd, worden gespeeld door drie personages. In het eerste bedrijf, dat slechts uit één scène bestaat, maken we eerst kennis met een *valkenier* en zijn knecht Jasper. Deze valkenier – voorzien van zijn onafscheidelijke valk, schietgeweer ('vuurroer') en weitas – laat zich erop voorstaan dat hij een groot jager is, maar de eveneens opgekomen knecht leert de bruiloftsgasten dat deze beweringen met een grote korrel zout dienen te worden genomen.

⁵ Bouman 1982, p. xv.

⁶ Schenkeveld-van der Dussen 1979, p. 15, 20.

⁷ Vgl. Bouman 1982, p. xiii.

⁸ J.A. Worp. *Geschiedenis van het drama en van het tooneel*. Eerste Deel. Rotterdam: Langerveld, 1903, p. 458.

⁹ J.A. Worp. 'Focquenbroch'. In *De Gids* 1881, p. 499-532, 503.

Interessant is dat de *Klucht van de Weyery* uitgebreider onder woorden brengt wat Focquenbroch in *Hymens Bruylofts-toorts* slechts terloops vermeldt. De voorbije ‘winterdagen’ hebben veel van de valkenier gevergd (vv. 9-10):

Door dese verlede Winterdagen, ’tis waer, heb ik in mijn jagt vry wat hinder gekregen,
Alsoo alle weggen, en landen onbeganckelijck waren, door de hagel, sneeuw en regen.

Uit het gesprek dat volgt, valt af te leiden dat de valkenier zich grote moeite heeft moeten getroosten om zijn geliefde te schaken. Jasper bevestigt dit en laat zich ontvallen dat zijn meester “groot prijckel liep van een blaeuwe scheen” – een groot risico liep een blauwtje te lopen. Pas na lang aandringen heeft de valkenier van de ‘Eygenaer’ toestemming gekregen ‘in dit *Schoone Velt*’ te jagen. Hierna laat Focquenbroch de valkenier – zoals we ook in *Hymens Bruylofts-toorts* hebben gezien – in woordspelingen met de namen van bruid en bruidegom de volgende dubbelzinnige regels uitspreken:

Vol moedt, en couragie, toonden ick my altijd in het *Velt*,
En dese mijn moedige *Valck*, ontsagh noyt het geweld
Van eenigh onweer; en hoe groot oock dat op het *Velt* de *snee* was,
Hy toonde altijd, gelijk sijn Meester, dat hy tot het jagen ree was.

In het tweede bedrijf voert Focquenbroch het derde sprekende personage ten tonele: een kok. Eigenlijk is hij een in kokskleren gestoken schoolmeester, want zijn gerechten bereidt hij – zo houdt hij in een monoloog zijn publiek voor – met “de Letter-kunst, ’t begin van Geleertheyt, Wijshey, en van Eer”. Als de valkenier en Jasper bij hem zijn aangekomen en de buit van de valkenjacht aan hem hebben aangeboden – een kind dat geheel onverwacht uit de weitas tevoorschijn wordt gehaald! –, laat de kok weten dat hij het kind eerst door zijn vrouw als min zal laten zogen en dat hij daarna zorg zal dragen voor de scholing van het kind.

In de laatste scène van de *Klucht van de weyery* blijft knecht Jasper alleen op het toneel achter om het publiek het een en ander uit te leggen. De laatste vier regels die hij tot de aanwezige bruiloftsgasten richt, zijn namelijk de volgende:

En je weet wel, daer een *Valckenier* Bruygom, en daer het *Velt* de Bruydt is,
Dat daer nootsaeckelijck, van dat jaghen, soo een Natuurlijck Wilbraet binnen ’t jaer
de Buyt is.
Daerom indien ’t je wel aenghestaen heeft, soo toont je altemael eens bly,
En lagh, en drinck, en legh eens an, ter eeren van *De Klucht van de Weyery*.

De laatste twee verzen laten zien dat Focquenbroch deze klucht in de eerste plaats heeft geschreven om haar te laten vertonen als onderdeel van het huwelijksfeest. In dat opzicht is dit toneelstuk aan te merken als gebruikskunst, net als het bruiloftsdicht dat hij voor het echtpaar heeft geschreven. Het is vrij uniek dat van Focquenbrochs hand zowel een bruiloftsdicht als een klucht zijn overgeleverd ter gelegenheid van hetzelfde huwelijk. Aldus wordt ons een gedetailleerde blik gegund op de aard en inhoud van dit soort ‘gebruiksliteratuur’. Alsof wij als gast zelf op het feest aanwezig zijn...

HYMENS
BRUYLOFTS-TOORTS,
Ontsteken op het Huwelijk van
Monsr. A. VALCKENIER
En Me-Juffr.
I. van SCHOONEVELT.

1 GOD Hymen, die sijn Toorts trots felle winter-vlagen,
Trots snee en hagelbuy, soo langh de weerelt staet,
En soo langh als Auroor uyt't helder Oost al dagen,
Altijdt onuytgheblust op 't heerlijkst branden laet.
5 Stoockt met dees heyl'ge vlam hier weer twee zuyvre zielen,
En wentelt haer tesaem in dees gewenste gloet,
Waer in vol wellust, zy, in een gestrengelt, krielen;
En schaft voor droefheyt vreucht, voor bitter, 't soetste soet.
Ghy wackre Valckenier! die in dees winternachten,
10 Al 't geen dat pijnlijck is, hebt vol van moedt geleen;
Wanneer ghy daghelijcks die blyen dagh verwachte,
Waer in gy vreugdigh mocht dit Schoone Velt in treen,
Gy (segh ick) siet nu't endt van uw bekommernissen;
En haelt uw leven weer, uyt d'oogen van uw Bruydt.
15 Nu kan uw't hochste luck in gheenen deele missen,
Wijl s'u den ingangh van het Schoonste Velt ontsluyt.
Hier 's nu die lieve uur van al uw wensch verscheenen;
Hier 's geen meer ongeval, noch rampspoet dat u dreyght;
O neen; al uw verdriet en quellingh is verdweenen;
20 Nu dat ghy d'intree van dit Schone Velt verkrijgt.
Wel brave Valckenier! wijl niet dan kan beletten
Het endt van al uw wensch; Soo traght, terwijl ghy kundt,
Op 't vaerdighst van uw vreught 't begin in 't werck te setten,
Tree met uw Valck te Veldt, de jaght is u vergunt.
25 Geen duystre Winter-naght sal u de paden weygren,
Wijl dat de heldre Toorts van Hymen u bestraalt:
En voortaan sal geen luck het uwe oversteygren,
Indien d'opreghte Min uw leevens-loop bepaelt.
Leef dan, Vereende Twee! leef vreughdigh, en leef heyligh,
30 Deelt steet elckanders vreught, en draeght elckaers verdriet;
Soo leeft ghy eeuwig wel, van alle Tweedraght veyligh,
Soo heght de Twist-Godes op u haer tanden niet.
So klaeght ghy nimmer om de strengheyt uwer banden,
Maer seegent 't heyligh jock, 't geen gh'op uw schouwdren schraeght,
35 Soo teelt ghy in uw vreught veel aengename panden;
Soo wordt uw voorspoet nooyt door ongeval verjaeght.
Noch meer luck, lieve Twee! en ongelijck meer seegnen,
Meer jaren dan wel eer oyt had Methusalem,
Wil d Opper-Hemelvooght doen op uw kruynen reegnen,
40 En schencken u het Rijck van't hoogh Jerusalem.

1 *Hymen*: de Latijnse huwelijksgod; *Toorts*: het voornaamste attribuut van god Hymen. 2 *staet*: bestaat. 3 *Auroor*: de godin van de dageraad volgens de Romeinse mythologie. 5 *Stoockt*: Wakkert gevoelens aan. 6 *haer*: t.w. ‘twee zuivere zielen’. 7 *krielen*: krioelen. 8 *'t soetste soet*: het alleraangenaamste (hier voornamelijk in fysiek-erotische betekenis). 9 *wackre*: krachtige. 11 *blyen*: heuglijke. 12 *vreugdigh*: gelukkig. 14 *haelt ... weer*: haalt ... terug. 15 *'t hochste luck*: het hoogste geluk. 17 *die lieve uur*: het dierbare moment. 21 *brave*: dappere; *niet*: niets. 22 *endt*: doel/oogmerk; *terwijl*: zolang als; 23 *Op 't vaerdighst*: Op het geschiktste moment. 27 *luck*: gelukzalige toestand; *oversteygren*: overtreffen; 28 *d'opreghte Min*: de ware liefde; 29 *heylich*: deugdzaam. 32 *heght*: zet ... vast; *Twist-Godes*: godin van de twist. 33 *So*: Op deze wijze; *strengheyt*: kracht. 34 *'t heylich jock*: de echtverbintenis. 35 *teelt*: verwekt; *panden*: kinderen. 37 *ongelijck meer seegnen*: en nog veel meer zegeningen; 38 *Meer jaren dan wel eer oyt had Methusalem*: Methusalem werd 969 jaar oud. 39 *Opper-Hemelhooght*: God; *op uw kruynen reegnen*: op uw hoofden doen neerdalen. 40 *het Rijck van't hoogh Jerusalem*: de hemelse zaligheid

Liefdes liederlijke list. Enkele overwegingen bij Focquenbrochs *Sonnet*

Theo van der Heijden

Focquenbroch zou zwaar teleurgesteld zijn in de liefde. Hij was “uitgehoud door een ongelukkige liefde”¹ en “Gekneusd door een ongelukkige liefde, waarmee hij de spot drijft.”² Hij schrijft daarover niet vanuit een verheven perspectief, maar ironiseert en interpreteert op cynische wijze liefdes lotgevallen in zijn leven. Toch moeten we oppassen met een al te nadrukkelijke koppeling van biografie en literaire teksten. Het is heel goed mogelijk dat hij met een forse knipoog het door verliefdheid ontstane, wonderlijke gedrag van medemensen observeert en becommentarieert. Een vermenging van eigen ervaringen en die van anderen is evenmin ondenkbaar. Overigens is het thema van afgewezen liefde en afwezige geliefde zeer bekend in de poëzie van de zeventiende eeuw, waar Focquenbroch naar vorm en inhoud graag met (zelf)spot mee speelt.³ En zegt Focquenbroch zelf niet in zijn voorwoord bij het eerste deel van *Thalia, of Geurige Zang-Goddin*, dat hij gedichten uitsluitend voor zijn eigen plezier schrijft?

Zijn gedicht *Sonnet* laat zich als volgt samenvatten. Een ik-figuur richt zich tot de knappe Klorimene. Hij verzucht, dat hij haar gunst zou willen verwerven. Daartoe is hij echter niet in staat, omdat hij als mens is geboren en kennelijk dus ook met daaraan verbonden tekortkomingen. Klorimene toont zich meer ontvankelijk voor een andere man, die zich meer dierlijk dan menselijk gedraagt, zo meent de gemankeerde minnaar.

Hij moet dus ervaren, dat de vrouw meer aantrekkingskracht voelt tot bestialer types, die haar wel tot liefde kunnen verleiden. Zelfs is het zo, dat de oppergod Jupiter (Zeus) ooit, lang geleden, bij gebrek aan animale instincten in zijn goddelijkheid tekort moest schieten en daarom menig blauwtje liep.

Op basis daarvan kwam de hoogste godheid tot het inzicht, dat hij van deze wetenschap gebruik moest maken. Hij besloot zich voor te doen als dier in enkele van zijn pogingen een vrouw te mogen beminnen. In de klassieke mythologie zijn de verhalen bekend over Leda en Europa. Focquenbroch maakt dankbaar van deze wetenschap gebruik. Leda was de dochter van een koning van Aetolië, en de vrouw van de Spartaanse koning Tyndareüs. Ze ging regelmatig baden in de rivier de Eurotas en ontmoette daar op een dag Zeus in de gedaante van een zeer vriendelijke zwaan. Ze beminden elkaar en het gevolg was de geboorte van drie kinderen: Castor, Pollux en Helena, om wie de Trojaanse oorlog zou ontstaan. Het tweede voorbeeld betreft Europa. Deze Fenicische prinses werd door Zeus (Jupiter) verleid in de gedaante van een prachtige, tamme, witte stier. Zij klom op zijn rug en hij voerde haar snel naar Kreta, waar zij het leven schonk aan de latere koning Minos en twee andere zonen.

Uit een en ander blijkt, dat geen mens en ook geen godheid in staat is een vrouw te veroveren. Integendeel, wil men door een vrouw bemind worden, dan hoeft men slechts een beest te zijn!

Het sonnet is opgebouwd uit twee kwatrijnen en twee terzinen. Het rijmschema is: abba abba ccd eed. De dichter gebruikt dus niet het traditionele Italiaanse cdc dcd in het sextet, hetgeen niet

¹ Focquenbroch: *bloemlezing uit zijn lyriek*. Met een inleiding van W.F. Hermans. Amsterdam: Van Oorschot, 1946, p.11.

² Gerard Knuvelde. *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Tweede deel*. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1958, p. 317.

³ *Bloemlezing uit de gedichten en brieven van Willem Godschalk van Focquenbroch*. Met inleiding en aantekeningen door C.J. Kuik. Zutphen: Thieme, [1977], p. 12. Gerrit Komrij. *In Liefde Bloeyende: de Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de twintigste eeuw in 100 en enige gedichten*. Amsterdam: Bakker, 1998, p. 105.

uitzonderlijk is. Van meet af aan werd in het sextet gevarieerd in het rijmschema. Focquenbroch hanteert de Franse variant, zoals onze renaissancedichters dat overigens vaak deden. Het metrum is strikt jambisch; iedere regel is opgebouwd uit een zesvoetige jambe of alexandrijn. De cesuur ligt na de derde versvoet. Focquenbroch blijkt een vormvast dichter te zijn. Daarnaast maakt hij gebruik van een enkele functionele afwijking in het metrum. Het “Ach” aan het begin van regel 5 kan antimetrisch gelezen worden als een overbeklemtoning van de smartelijkheid van de bevindingen van de ik-figuur. Ook aan het begin van regel 8 wordt de eerste lettergreep benadrukt: na het octaaf volgt een wending, de volta. Het antwoord wordt gegeven op de vraag, hoe Zeus (Jupiter) een soortgelijk probleem oplost, als waar de ik-figuur mee te kampen heeft. Met de nadruk op “Maer” (regel 13) wordt een accent gelegd, dat de opmaat biedt voor de finale oplossing, die in de laatste regel gegeven wordt. “Niet” wordt zwaar overbeklemtoond. Er is immers geen enkel ander middel voor de gefrustreerde minnaar, wil hij het object van zijn hartstocht veroveren, dan zich niet alleen vermommen als een beest, maar zelfs een “beest” ZIJN. Hiermee wordt dus de meest extreme stap naar dierlijk gedrag gezet, teneinde liefdes lusten te kunnen botvieren.

Met deze afsluiting in de laatste regel heeft Focquenbroch een zogenaamd verrassingssonnet (*sonnet du coude*) geschreven, hoewel het verrassingseffect wordt verzwakt door de introductie van het beestmotief in de regels 5 en 6. Dit type sonnet is in de burleske literatuur ontstaan als een soort grapje op de traditionele eis, dat octaaf en sextet in een zekere verhouding tot elkaar zouden moeten staan, waarnaast ook een wending halverwege het sextet tot de mogelijkheden behoorde. De ‘uitsmijter’ in de laatste regel van een sonnet werd gezien als een grappige variant en werd zelfs een modeverschijnsel in de late zeventiende en achttiende eeuw.⁴

Waar gaat het nu uiteindelijk om? Volgens Kuik⁵ was het aantal variaties op de lof der vrouwen haast onuitputtelijk, maar in de burleske poëzie was dat ook het geval met de bespottung van de vrouw. Het betreft in dit gedicht niet zozeer het uiterlijk van de vrouw. Focquenbroch hekelt eerder een van haar slechte karaktereigenschappen.

Deze opvatting is te eenzijdig. Niet alleen de vrouw wordt bespot, maar ook de man. Beiden laten zich in de war brengen door de liefde. De man wordt verleid tot beestachtig gedrag en laat lagere driften toe. De vrouw lokt zijn gedrag uit. Samen gedragen zij zich zot. De teleurgestelde minnaar is het slachtoffer van liefdes liederlijke list en heeft het nobele nakijken.

De hier gegeven tekst van het sonnet is de versie, zoals gepubliceerd in het *Tweede deel van Thalia, of geurige zang-goddin*. 1668/1669. Editie-werkgroep Focquenbroch, p. 145.

⁴ B. de Ligt. ‘Uit de geschiedenis van een sonnet.’ In *De Nieuwe taalgids* 68 (1975) 5, september, 368-376.

⁵ Kuik [1977], p. 109

SONNET

Hoe souw ick ooyt uw gunst, ô schoone Clorimeen!
Verwerven kunnen, daer ick ben een mensch gebooren,
En daer het schijnt dat ghy een minnaer hebt verkooren,
4 Die door sijn beestigheyt besit uw hart alleen.

Ach, nu bevind ick, dat een beest, en anders geen,
Het vrouwelijck gheslacht sleghs kan tot min bekooren;
En dat mijn heer Jupijn daerom al lang te vooren
8 Selfs met sijn Godheydt liep soo meenigh blauwe scheen.

Weshalven hy daerom, in 't end, na beeter leeren,
Sigh selfs om Leda heeft bedost met Swaeneveeren,
11 En vrouw Europa heeft ontschaeckt in stiersche schijn.

Een teecken, dat noch mensch, noch Godheydt yet kan winnen;
Maer dat men om sigh van een vrouw te doen beminnen,
14 Niet anders en behoeft, dan sleghs een beest te sijn.

Finis

1 *souw*: zou. 2 *een mensch*: als mens. 3 *verkooren*: (uit)gekozen. 4 *beestigheyt*: beestachtigheid, door lage driften geleid; *alleen*: slechts. 5 *bevind ick*: ervaar ik; *anders geen*: geen ander wezen. 6 *tot min bekooren*: tot hartstocht verleiden. 7 *Jupijn*: Jupiter (Zeus); *lang te vooren*: lang geleden. 8 *liep - blauwe scheen*: een blauwtje liep, afgewezen werd bij een (huwelijks)aanzoek. 9 *Weshalven*: Om welke reden; *in 't end*: tenslotte; *na beeter leeren*: na ervaring wijzer geworden. 10 *Sigh selfs*: Zichzelf; *Leda - Swaeneveeren*: Leda, dochter van Thestius, echtgenote van de Spartaanse koning Tyndareüs, door Zeus (Jupiter) om haar buitengewone schoonheid bemind. Hij bezocht haar in de gedaante van een zwaan (*bedost*: uitgedost als). 11 *Europa*: dochter van de Fenicische koning Agenor, ofwel van Phoenix, geschaakt door Zeus (Jupiter) in de gedaante van een stier (*in stiersche schijn*) en naar Kreta gebracht. 12 *teecken*: bewijs, blijk, uiting; *yet*: iets. 14 *Niet - behoeft*: niets anders nodig heeft.

Nieuws uit Alkmaar.

Een brief van Johannes Ulaeus uit het Rampjaar

Roelof van Gelder

Auteurs

Tussen de ongeveer 40 000 Nederlandstalige brieven uit de 17de en 18de eeuw die zich in The National Archives te Kew bevinden, ontdekte ik ook een brief van Focquenbrochs vriend Johannes Ulaeus.¹ Dit is opmerkelijk omdat verreweg de meeste briefschrijvers afkomstig zijn uit de lagere regionen van de maatschappij. Hun brieven geven dan ook mooie en zeldzame inkijkjes in het dagelijks leven van zeelieden en van personen die zich met de overzeese handel bezighielden.² Veel minder brieven zijn afkomstig van mensen uit de hogere sociale lagen, omdat die op en overzee nu eenmaal in de minderheid waren. Toch duikt er af en toe een schrijver op van een arts, een jurist of een predikant, kortom van een min of meer erudiet persoon die tot het hogere kader van een handelsmaatschappij behoorde. Of van een van zijn verwanten. Dat was het geval met Ulaeus. Hij schreef zijn brief namelijk aan zijn zwager Jacob Cops, die met Ulaeus' zuster Elisabeth was getrouwd. Cops bekleedde op dat moment een hoge post bij de VOC, en wel als gouverneur van Ambon. Ulaeus schreef deze uitvoerige brief op 11 november 1672 in Alkmaar.

De VOC-predikant François Valentijn deelt ons nog iets meer mee over Cops.³ Hij schetst een zeer ongunstig beeld van Ulaeus' zwager. In 1663 arriveerde Cops op Ambon vanuit Banda waar hij gouverneur was geweest. Hij was 'een lang en lyvig Heer'. Zijn bewind was slecht, 'een quaad bestier', hij was zeer op zelfverrijking uit: 'Zyn win- en baat-zucht had geen paalen, en was niet te beschryven'. Vrij spoedig kreeg Cops ruzie met zijn tweede man, Cornelis Franx, die hij in 1671 kwijt wist te raken. In 1672 kwam Franx terug met een onderzoekscommissaris, die de beschuldigingen tegen Cops moest onderzoeken. Tegen Cops getuigde onder anderen de bekende natuuronderzoeker Everhard Rumphius. Cops werd afgezet en nog datzelfde jaar naar Batavia teruggestuurd. Hij was toen 51 jaar oud. Er kwam een proces dat zich lang voortsleepte. In 1675 werd hij van al zijn diensten ontheven, maar later 'uit medelyden met zyn huishouden' tot president van Makassar benoemd met een salaris van 150 gulden per maand.

Toen Ulaeus zijn brief schreef, was zijn zwager dus al niet meer op Ambon. De praktijken van Cops sluiten aan bij het door Ulaeus gesignaleerde aandringen om de erfenis van vader Ulaeus zo snel en voordelig mogelijk af te handelen.

Over de levensloop van Ulaeus is in *Fumus* al het een en ander gepubliceerd. Dit artikel vormt daarop een aanvulling. De brief geeft nadere informatie over Ulaeus' kennissen- en familiekring. Hij laat ook mooi zien hoe wijdvertakt in geografisch opzicht Ulaeus' netwerk zich uitstrekte. Zowel in de Oost als in de West. Men kan zich dan ook afvragen of het meer dan

¹ Een andere versie van dit artikel onder de titel 'Berichten uit het Noorderkwartier' is zonder de transcriptie gepubliceerd in *De brede Gouden Eeuw. Opstellen voor Henk van Nierop bij zijn zestigste verjaardag* (Amsterdam 2009). Aangezien dit boek verscheen in een oplage van slechts één exemplaar leek mij een artikel in *Fumus* vanzelfsprekend.

² Zie hierover Van Gelder 2008.

³ Valentijn 1724, tweede deel, 2. p. 227-229.

toeval is dat een aantal 17de-eeuwse auteurs dat zich op het humoristische, libertijnse zo niet scabreuze vlak begaf, het lieve vaderland voor korte of langere tijd heeft verlaten.⁴

Ulaeus

Voor een goed begrip van de brief worden hier nog een paar levensfeiten opgehaald. Johannes Ulaeus werd op 11 oktober 1640 gedoopt in de Oude Kerk in Amsterdam.⁵ Zijn ouders, Dirck Jansz. Ulaeus en Maria Pieters Nierop, waren afkomstig uit het oosten van het land. Hij had een broer, Adriaen, die koopman werd en drie zusters, de bovengenoemde Elisabeth en verder Margarita en Menouwtje. Johannes zal een van de twee Amsterdamse Latijnse scholen hebben doorlopen waarna een rusteloos studentenbestaan volgde. In 1654 vinden we hem als student in de letteren in Leiden, in 1659 in de rechten te Franeker, in 1660 in de filosofie opnieuw in Leiden en in 1665 blijkt hij definitief te Leiden voor de theologie te hebben gekozen. Ergens in de jaren zestig moet hij vriendschap hebben gesloten met Focquenbroch. Mogelijk al in Amsterdam, mogelijk in Utrecht, waar Focquenbroch in 1662 medicijnen studeerde.

De twee twintigers deelden een gezamenlijke literaire hartstocht, zoals blijkt uit twee publicaties uit 1666, verschenen in Amsterdam. De eerste is de *Verdubbelt zegen-sangh der negen Musen, over den gedempten hoogmoed der Engelschen, en de triumpheerende dapperheyt der Hollanders*. Beiden schreven hiervoor een gedicht: Focquenbroch op de hoogmoed der Engelschen, Ulaeus op de dapperheid der Hollanders. Datzelfde jaar verscheen *De herders-sangen van Virgilius Maro, in Neerduytsch gesongen, op twee verscheydene toonen*, waarbij Ulaeus dat volgens Focquenbroch deed 'op een suyvere Duytsche toon' en Focquenbroch zich te buiten ging aan een 'snaeksche toon' zoals Ulaeus het in een drempelvers noemt.

In 1668 scheidten hun wegen. Focquenbroch vertrok in juli in dienst van de West-Indische Compagnie naar de Goudkust waar hij op het fort El Mina fiscaal werd. Ulaeus liet zich dat jaar inschrijven als lidmaat van de Hervormde kerk te Alkmaar. Hij was toen proponent. Hij zou zijn vriend niet terugzien. Focquenbroch bezweek zoals zoveel Europeanen in West-Afrika aan de tropische koorts, vermoedelijk al in 1670.

Ulaeus dichtte voort. In 1670 bijvoorbeeld schreef hij een lofdicht op *Den Lacchende Apoll, Uytbarstende in lof- en punt-dichten, aardige quinkslagen, nieuwe voysen, vermakelijke minnezangen*, een bundel met scabreuze versjes van Pieter Elsevier.⁶

Uit dat jaar dateert ook een huwelijksvers.⁷ Niet lang daarna keerde Ulaeus terug naar Utrecht om in het Rampjaar, zoals uit de onderhavige brief blijkt, 'met eenige weinige boecken en meubelen' naar Alkmaar te vluchten. Hij behoorde tot de duizenden vluchtelingen die onder Franse druk vanuit Gelderland en Utrecht de wijk hadden moeten nemen naar Noord-Hollandse steden als Amsterdam, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen.

⁴ Enkele van deze literaten waren niet bepaald geslaagd in de maatschappij en enkelen van hen hebben Nederland verlaten uit geldzorgen, uit liefdesverdriet of om een te strak gereformeerde maatschappij te ontvluchten. Wat dat betreft kwam men van de regen in de drup: de Europese samenlevingen overzee waren uiterst benauwend. De dichtende libertijn Matthijs van de Merwede, heer van Clootwijk, was al in de jaren zestig in dienst van de VOC getreden en overleed in 1666 in Azië. Focquenbroch vertrok in 1668 om als fiscaal in West-Afrika de kost te verdienen. Aernout van Overbeke diende de VOC van 1668 tot 1671 als Raad van Justitie in Batavia. We kunnen hier ook nog Johannes Steendam bij vermelden, die, afkomstig uit Enkhuizen, als ziekentrooster aan de Goudkust, in Nieuw-Nederland en in Batavia had gewerkt. In de laatste stad publiceerde hij in 1671 zijn dichtbundel *Zeedesangen voor de Batavische jonckheyt*.

⁵ Over Ulaeus zie www.Focquenbroch.apud.net/ulaeus en Bostoen 2005.

⁶ Deze bundel was oorspronkelijk verschenen in 1667 onder de titel *Den lacchende Apoll, uytbarstende in drollige rymen*. Maar pas in de tweede druk uit 1670 werden deze drempelverzen opgenomen. In 1703 volgde een derde druk. Ook de Haarlemse dichter François Snellinx (1627-1669) hoorde kennelijk tot dit milieu en schreef vlak voor zijn dood een drempelvers.

⁷ Zie noot 19 bij de transcriptie van de brief.

De brief

Ulaeus maakte van die brief veel werk. Hij hanteert een beeldende, licht ironische stijl. Hij begint met te berichten, zoals doorgaans in dit soort brieven overzee het geval was, over de laatste ontvangen en verzonden post. Zwager en zuster hebben op 15 september 1671 een brief gezonden die goed is aangekomen, evenals alle eerdere brieven en de kopieën daarvan. Omgekeerd zijn Ulaeus' brieven niet altijd bezorgd. Snel komt Ulaeus ter zake omtrent de afhandeling van de nalatenschap van zijn overleden vader. Cops had geklaagd over de 'slofficheijdt' van Frère Adrianus, die maar niet met een finale afrekening op de proppen kwam. Maar Johannes komt voor zijn broer op. Het was nu eenmaal niet gemakkelijk in 'dese neringlose tijden'. Vader had zijn geld in 'ongerede middelen' belegd, waar geen rente uit voortkwam maar slechts belastingen. Vader had ook flink in de schulden gezeten en het was maar goed dat Adriaan in de handel was gegaan en met zijn winst 'de bres van vaders schulden' had opgevuld, omdat zij anders 'noijt met eeren maer met schande de boel hadden moeten laten steecken'.

Het blijkt dat de familie Ulaeus een huis in Amsterdam had bezeten dat verkocht werd voor de kapitale som van 24.000 gulden. Cops vindt dat misschien weinig, maar hij moet niet zeuren: gezien de omstandigheden was dat een goede verkoop geweest. Daar komt nog bij dat ze van geluk mogen spreken: het huis bleef gespaard voor een grote brand en liep een schade op van 300 gulden. Dit was de beruchte brand in de nacht van 23 februari 1672 die de drukkerij van Blaeu in de Gravenstraat volledig in de as had gelegd.

Vervolgens gaat Ulaeus over op het nieuws aangaande familie en vrienden. Zijn zwager Dirck Otterinck, gehuwd met zijn zuster Margarita, is directeur van Curaçao geworden. Een zekere Masseur is hem gevolgd. Nog een ander familielid zocht het buiten Nederland. Zo schrijft Ulaeus dat 'Neef Druijf voor sleght uijtgevaren is'. Dit moet een van de zonen zijn geweest van Jan Druijff, die met Ulaeus' zuster Meinouwtje was gehuwd.

Andere bekenden worden behandeld onder wie leden van de familie Bornius. Wanneer hij het huwelijk van nicht Sara Bornius met dominee Bijl vermeldt, schemert iets van Ulaeus' humor door. Hij vertelt namelijk dat zij 'de schade van haer lang wachten zoo schoon met soenen weer inhaelt, dat ick geloof datter meenigen paer in Alckmaer is dat in twintigh jaar malkander soo veel niet gesoent heeft als zij alrede in dat groot jaar dat zij getrouwt geweest zijn'. Voor het huwelijk van Arnoldus Bornius met Agatha Welhouck blijkt hij een tot nu toe onbekend gedicht te hebben geschreven.⁸

Na de huwelijken, geboortes en sterfgevallen schakelt Ulaeus via een mededeling over zijn neef Petrus Somerus, die schepen en vroedschap is in het door de Fransen gebrandschatte Woerden, over naar 'dese bedroeft en oorlogh'. Het grootste deel van zijn brief is een verslag over de situatie van het land vanaf het voorjaar 'op dat ghij eens met verwonderingh en verschrickingh mooght hooren, 't geen Niemandt over 4 a 5 maenden had derven dencken'.

In bloemrijke taal schetst hij de Triple Alliantie tussen Engeland, Zweden en de Republiek, alsmede de boze opzet van Lodewijk XIV om die ongedaan te maken. De koning 'weet door list ons hele landt met verraderije te doorsajen' en zo dat zelfs 'de scharpsichtigste' niet kon zien waar het verraad nu precies school. Wel worden troepen gerekruteerd en verdedigingswerken opgeworpen, maar de binnenlandse onenigheid is contraproductief: geld voor fortificaties verdween in de zakken van hogere militairen en sommigen heulden met de vijand.

Na de oorlogsverklaring door Frankrijk en Engeland volgt de Franse opmars langs de Rijn en het verraad van kolonel Montbas die 'de vijandt de deur geopent had tot volkomen

⁸ Opgenomen in *Bruylofts-dichten, op het huwelijk van den Erwaerdigen, Godtsaligen, Hoogh-geleerden D. Arnoldus Bornius, Predikant der Stadt Alckmaer, met d'Eerbare, Deught-rijcke, wel-begaefde Juffr. J. Agatha Welhoeck. Aengevangen binnen Alckmaer, den 27 Iuly 1670.* Alkmaar: Pieter de Wees, 1670, fol. B[2]r-B[3]r. Zie voor de perikelen rond dit huwelijk Kloek 2008.

onderganck van onsen staat'. De pas benoemde stadhouder moet de IJssellinie opgeven waarop het grote vluchten een aanvang neemt. 'De poorten waren niet bequaem om de wagens, en de revieren om de schuiten te verswelgen die met gevluichte goederen na de steden alhier den ganschen dagh quamen aendringen'. En juist wanneer alles verloren lijkt, blijkt dat 'god de heere zijn genadige oogen eenighsins begon na ons toe te wenden'. In de steden verzet men zich tegen de magistraten, op alle kerktorens wappert de prinsenvlag en dan nadert het moment dat 'de afgebrooken stathouderlijke stoel' weer wordt opgericht. De wet wordt verzet en de gebroeders De Witt 'verplettert, in duijsent stuckken gesneden, lanx straat van de gevangen poort op het groene sootje gesleept aen de wip gehangen met de voeten om hoogh: het hart uijt het lijf gehaalt, de leden en verscheurde kleeren om gelt verkoght'.

Hoe alarmerend de situatie ook is, er is hoop en Ulaeus beschrijft nog dat de bisschoppen van Munster en Keulen Friesland en Groningen moeten verlaten. En hij schrijft daarbij 'gelijk ghij dese bijgesondene prent sult kunnen zien'. Hij stuurde dus een nieuwsprent mee, zoals ook andere brieven schrijvers wel kranten meezonden. Dit is vrijwel zeker de royale en zeer gedetailleerde prent van Romeyn de Hooghe geweest, het *Oprecht Verhaal* over het beleg en het ontzet van Groningen tussen juli en augustus 1672 met een plattegrond van de stad en een gezicht daarop.⁹

Ulaeus eindigt zijn brief met een mededeling over het land dat de familie bij Kleef en in het land van Maas en Waal bezit. Beide zijn nu door de Franse bezetting verloren. Zwager en zuster zullen daaruit kunnen begrijpen 'hoe bedroeft onse staat tegenwoordigh is'.

De brief is interessant, niet alleen omdat hij zo bondig en plastisch de situatie van het land weergeeft, maar ook omdat we het een en ander te weten komen over Ulaeus' milieu - zowel in Nederland als in de Oost en de West.

Ulaeus stuurde zijn brief mee met het VOC-schip het Wapen van Hoorn. Minstens vijf personen verzonden met hetzelfde schip aanbevelingsbrieven naar Azië ten behoeve van Martinus Bruno, zoon van de Egmondse predikant Johannes Bruno. Diens broer Henrick Bruno (1620/21 - 1664) was conrector van de Latijnse School in Hoorn geweest en had een zekere vermaardheid verworven met zijn poëzie. Een zuster van Johannes en Henrick, Alida (1629-1679) woonde in Alkmaar en verwierf eveneens enig aanzien met haar dichtkunst.

Johannes Bruno, de vader van Martinus, stuurde een aanbevelingsbrief aan Cornelis Paijen, predikant te Batavia. De Alkmaarse rector van de Latijnse school Eusius schreef zo'n brief aan de hoogste gezagsdrager van de VOC in Azië, gouverneur-generaal Cornelis Speelman; dominee Schalkenius uit Hoorn deed een goed woordje bij Pieter Jacobsen Overtwater, raad van Indië in Batavia. Overtwater was weer familie van Jacob Cops.¹⁰ Hendrick Brants uit Alkmaar beval de jonge Bruno aan bij Carel Blijdanus, koopman in Batavia.

Dan is er nog een geletterde connectie. Met het schip het Wapen van Hoorn werd ook een brief meegegeven door Nicolaas de Graaf (1619-1688), de scheepschirurgijn die in dienst van de VOC vijf maal naar Azië was gezeild. In 1701 zou in Hoorn zijn *Reisen van Nicolaus de Graaff, na de vier gedeeltens des werelds* verschijnen samen met de *Oost-Indise spiegel*. De Graaf was met het fluitschip Sparendam behouden teruggekeerd uit Ceylon en verzocht in een brief aan zijn zoon Johannes, equipagemeester in Batavia, om Martinus Bruno, 'een jonckborst van goet geslaght' voort te helpen.

Opvallend in zijn brief is hoe Ulaeus op verschillende manieren de waarheidsgetrouwheid van zijn mededelingen benadrukt: hij heeft bepaalde gebeurtenissen zelf meegemaakt (zoals het vluchten uit Utrecht), hij heeft het nieuws van betrouwbare zegslieden, hij stuurt de uitgebreide nieuwsprent mee en hij schrijft dat, indien ze het daar in het verre Ambon allemaal niet mochten

⁹ Knuttel 10112.

¹⁰ Wijnaendts van Resandt 1944, p. 128-129.

geloven, zij wel ‘haestelijck de waerheijdt zulle verstaan’ uit de mond van degene die de brief meebrengt. Hem was dus veel gelegen aan een betrouwbaar overkomend relaas van dit rampzalige jaar.

De persoon die de brief en de boodschap moest overbrengen, scheepte zich in op het VOC-schip Het Wapen van Hoorn dat op 20 december 1672 van de rede van Texel naar Batavia vertrok. Het werd echter in februari van het volgende jaar door Engelse admiraliteitsschepen genomen. De Engelsen confisqueerden schip en lading en namen de brieven in beslag.

Het latere leven

Hoe is het Johannes Ulaeus verder vergaan?

Nadat de militaire druk op de Republiek was afgenomen keerde Ulaeus terug naar Utrecht, maar in 1674 liet hij zich opnieuw in Alkmaar inschrijven. Hij bleef daar nog jaren proponent en ontplooidde er literaire activiteiten. Waarschijnlijk nog in het Rampjaar zelf publiceerde hij in Alkmaar een lange liedtekst die gezongen diende te worden op de wijs van ‘sa allon, op Dragon’, *De Doodelijke na-smaek van de Franse Brandewijn, en de levendige Voor-smaek van’t Orangie-water*.¹¹

De dichtader van de kandidaat-predikant heeft in de nu volgende jaren rijkelijk gevloeid. In de jaren 1674 -1676 schreef hij 27 verdubbelde rondelen. Gelegenheidsgedichten - waarvan enkele zeer gewaagd - op huwelijken van zijn vrienden en op politieke situaties zoals op de Vrede van Westminster; enkele bevatten een aanval op Willem III, die hij in 1672 blijkens zijn brief nog het voordeel van de twijfel had geschonken. Deze gedichten had Ulaeus geschreven ‘in het Collegij van Alkmaer’. Over deze literaire vriendenkring is verder helaas niets bekend. Slechts enkele van deze gedichten werden gepubliceerd. De meest scabreuze bleven begrijpelijkerwijze in portefeuille. De kansen om met zo’n oeuvre met eer en geweten de kansel te mogen betreden, zouden natuurlijk aanzienlijk afnemen.¹²

Belangrijker nog is dat Ulaeus de literaire nalatenschap van zijn overleden vriend Focquenbroch heeft bezorgd. In Alkmaar woonde Focquenbrochs broer Jacob, die mogelijk diens nalatenschap in huis had.

Ulaeus koos niet voor het avontuurlijke en gevaarlijke bestaan in Azië, Afrika of Amerika zoals een aantal van zijn kennissen had gedaan. Hij manifesteerde zich ook niet als een notoire drekpoëet, maar werd een keurige gehuwde predikant. In 1681 ging hij te Sint Pancras in ondertrouw met Catharina Hensbroek. Beiden woonden in Alkmaar. Kort hierna werd hij beroepen als predikant te Wamel en in 1684 te Tilburg waar zijn broer Adriaan al woonde.

Johannes en Catharina kregen vier kinderen. Van Ulaeus’ hand verschenen nog enkele dichtwerken ter gelegenheid van politieke gebeurtenissen en enkele rouwdichten. Catharina overleed in 1732 en Johannes twee jaar later. In 1736 verscheen in Amsterdam nog een berijming van zijn hand van de spreuken van Salomon en van het boek Prediker. Van de libertijnse overmoed van zeventig jaar eerder was niets meer over.

Literatuur

Bostoën, Karel. ‘Mogelijk een vroom gelaat en een vroom gewaad, maar beslist onvrome praat. De aankomende predikant Johannes Ulaeus in zijn Alkmaars ‘Collegij’. In *Fumus* 3 (2005), p. 22-54.

Gelder, Roelof van. *Zeepost. Nooit bezorgde brieven uit de 17de en 18de eeuw*. Amsterdam [etc.]: Atlas, 2008.

¹¹ Knuttel 10933.

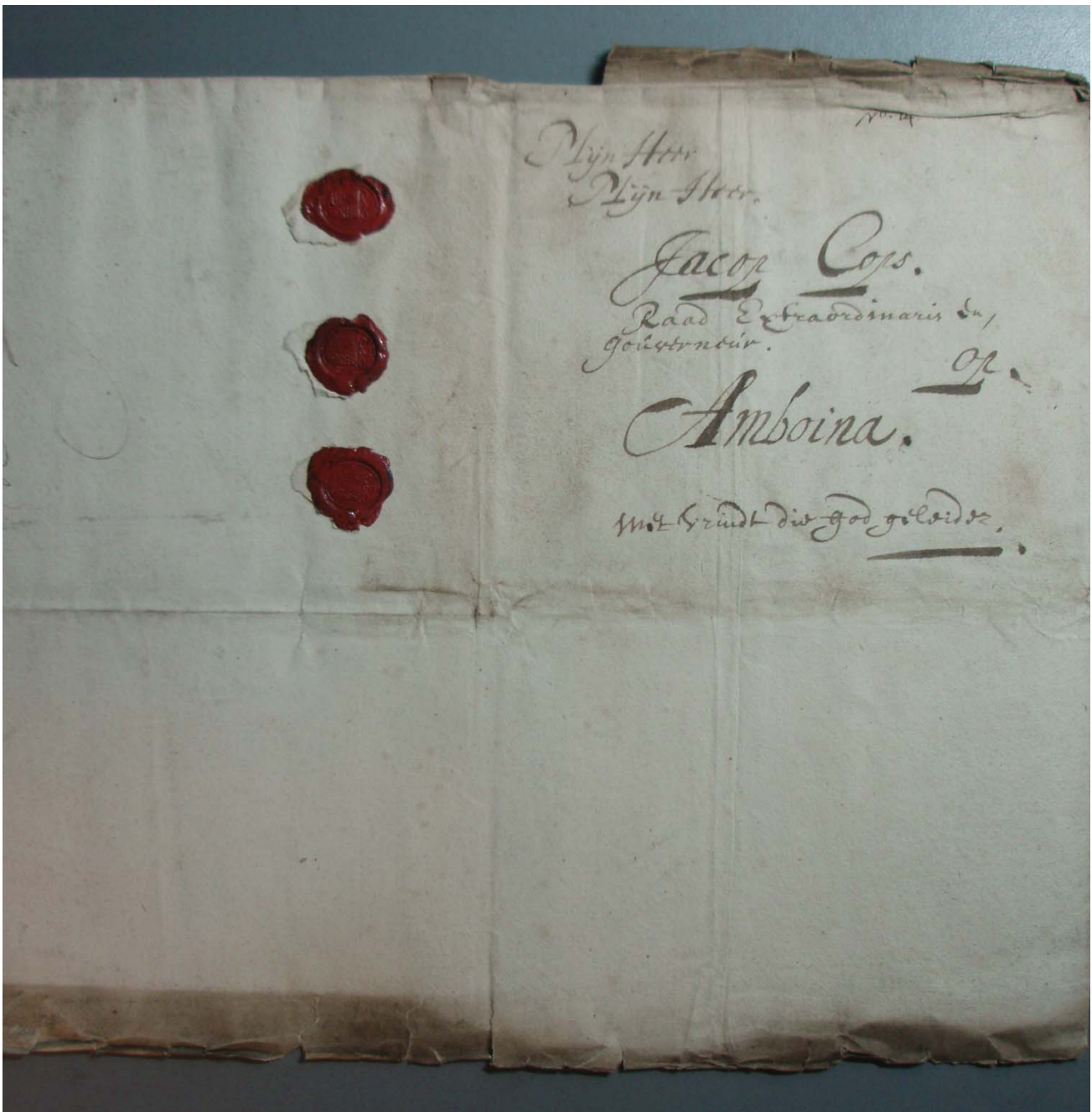
¹² Zie Bostoën 2005.

Kloek, Els. 'De burgemeester van Delft, het meisje en de bedelaars. Een nieuwe poging tot identificatie van het schilderij van Jan Steen'. In *Bulletin van het Rijksmuseum* 56 (2008), no. 3, met name p. 302-311.

Valentijn, François. *Oud en Nieuw-Oost-Indien, vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandeling van Nederlands mogentheit in die gewesten; [...]*. Dordrecht: Joannes van Braam, Amsterdam: Gerard onder de Linden, 1724-1726, tweede deel, 2. p. 227-229.

Wijnaendts van Resandt, W. *De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten-comptoiren in Azië*. Amsterdam: Liebaert, 1944 (Genealogische bibliotheek, Centrale Dienst voor Sibbekunde, 2).

BIJLAGE

Brief van Johannes Ulaeus aan zijn zwager Jacob Cops uit 1672
Foto Martine van Zijp

Wijze van uitgeven

Interpunctie en hoofdletters:

Om de leesbaarheid te bevorderen zijn interpunctie en hoofdletters aangepast aan het hedendaagse gebruik.

Spelling u/uw:

Bij de spelling van de voornaamwoorden u/uw is het huidige gebruik gevolgd.

Aaneenschrijven:

In de originele tekst wordt het woordbeeld voor de huidige lezer soms bemoeilijkt doordat woorden die we nu aaneenschrijven, daar los van elkaar staan. Ook het tegenovergestelde: aaneengeschreven woorden waar volgens het huidige spellingbeeld losse woorden gebruikelijk zijn, komt voor. De tekstbezorgers hebben gekozen om in dergelijke gevallen stilzwijgend het woordbeeld aan het huidige gebruik aan te passen.

fol. [1]

Mijn Heer

Mijn Heer Jacop Cops.

Raad extraordinaris en gouverneur op Amboina.

Met vrindt, die God geleide.¹³

fol. [2]

Seer lieve en waerde swager en suster Cops¹⁴, naer hertelijcke groetenisse, zoo dient tot antwoorden op u E aengenaeme van den 15 september a. 1671. Als dat ick tot noch toe (mijns loovens) geen gelentheid versuijmt hebbe om u E. alle jaeren te schrijven, schoon ick uijt uw schrijvens bemerck, dat de selve niet altijdt haer rechte adres gekregen hebben, gelijk de uwe, die ons tot noch toe niet een gemanqueert zijn, nevens al de copijen incluijs. Wat aengaet u E. klachten aengaende de slofficheidt van frere Adrianus, soo in't schrijven, als in de bekentmakinge van de staat van vader saliger sterfhuijs, sal ue lichtelijck excuseeren, wanneer ghij van dit of ten langsten toekomende jaer, de volkomene staat sult kunnen zien uijt de overgesondene boecken met welcke hij bij dese neeringlose tijden besich is. 'T was hem onmogelijck geweest vaders boel te redden, indien hij vaders debet uijt zijn credit had moeten betalen. U is bekend dat vader sijn gereet gelt bijkans geheel in ongerede middelen heeft verandert, ja dingen daer geen rente, maer selfs sleghs belastinge van provenieren, soodat indien Adrianus geen coopmanschap aengevangen had, niet met ons gelt, want dat wasser niet, maer met andere goede lieden haer gelt om de halve winst, vullende alsoo met zijn winst de bres van vaders schulden. Ick verseker u dat wij noijt met eeren, maer met schande de boel hadden moeten laten steecken. Dit heeft Adrianus de handen soo vol werck gesteken, dat hij sigh niet veel tot andere affaires hoefde te beledigen. Oock heeft hij 't selve niet stixwijs willen doen, maer volkomen, 't welk oock niet eerder als nu heeft kunnen geschieden. Maar vooral daght hem

¹³ The National Archives, Kew, High Court of Admiralty, HCA 30/228.

Voor de transcriptie heb ik dankbaar gebruik mogen maken van de scriptie van Martine Van Zijp 'Wij kennen doch voor eerst bij malkander niet komen, daarom so moeten wij met schrijven aan malkander hebben' (Universiteit van Amsterdam, Neerlandistiek, Amsterdam 2007). Op enkele punten heb ik correcties aangebracht.

¹⁴ Het echtpaar zal in of voor 1650 zijn getrouwd. Vier van hun kinderen werden in Amsterdam gedoopt: Johannes (1650), Maria (1653), Dirck (1654) en Jacob (1659); Stadsarchief Amsterdam (verder SAA), DTB 8, p. 289; 9, p. 48; 43, p. 289 en 105, p.193. In de brief refereert Ulaeus behalve aan zijn neef Dirck ook nog aan een nicht Anthonia, die waarschijnlijk in Azië is geboren. Cops was raad extra-ordinair van Indië, gouverneur van Banda en daarna van Ambon en president van Makassar (Wijnaendts van Resandt 1944, p. 129 en 247).

dat het noch wat te ontijdigh en u vrij wat onaengenaem soude geweest zijn, dat hij u E had comen

plaguen, in plaats van u te verwittigen dat hier noch een goede portie voor u te goet was, bijzonder wijl Schaer mij dickwils tot mijn beschaemtheit geklaaght heeft, dat hij niet alleen geen retour, maar selfts geen antwoord, noch belofte meer van u E en kreegh. Ons huijs, 't geen vader saliger meer belast hadde als 't waerdigh was. Hebben wij, hoewel in een sleghte tijdt, nochtans voor de regen verkoght voor de summa van f 24000 guldens, segge vier en twintigh duysent gulden. Even voor wij het selve leverde, ontstont er een verschrickelijcke brandt in 't Latijnsche school, 't geen schepen Blauw tot een boeckdruckereij gemaect had, doordien 't school op't Leidtsche Veer in't alemoesseniers huis verleidt is.¹⁵ Dese brandt heeft rontom al de huijse na de Voorburghwal sommige geruineert, sommige beschadight, van welke God de Here ons huijs evenwel beschermt heeft soodat onse schade niet boven de 300 guldens geweest is.

De prijs daer ons huijs voor verkoght is, sal u mogelijk weinigh duncken, doch indien wij de koper tegenwoordigh wilde quijtschelden, hij sou ons graagh 1000 rijxd. in de handt geven. Oock heeft hetselve in een openbare opvijlingh veer na dese summa niet mogen halen.

Dat neef Gerrit Druijf¹⁶ voor sleght uijtgevaeren is, is onse schult niet, noch oock de schult van frere Otterinck¹⁷ die zijn best gedaen heeft. Maer 't selve is niemandt als zijn vrinden van Enckhuijsen te wijten die veel beloven en weinigh geven. Wat zijn uijtredingh belanght, is soo veel geweest als wij konden teweeg brengen en zijn staat kon veelen, indien zijn broeder Dirckje iets soude behouden. De welke tegenwoordig te school leidt te Osanen bij een neef van ons met namen Langedijck.

fol. [3]

Mon frere Otterinck is voor directeur op Curaçao vertrocken ao: 1670: in octob. en Maseur is hem gevolght in augustij 1671, welke wij nevens Dirck Otterinck, 't gen bijkans een karel is van mijn groote, na Texel convojeerde. Jan Otterinck was van te vooren met zijn vader al heen gegaen. Nevens Klaas Langedijck die bij Jan de Weer pleegh te wonen: doch heb van 't jaar een brief van ginder gekregen dat Maseur gins niet wel magh aerden, maer tot noch toe gansch onpasselijck geweest is.

Masseur de Groot¹⁸ is voorleden maent overleden, doch haer zoon Dirck is alrede zoo groot dat hij sijn selfs genoegsaem zal redden: is voorleden jaar doctor in de medecijnen geworden en schijnt al vrij goet verstandt te hebben.

Bornius is eindelijck, gelijk ghij nu al langh uijt onse brieven behoort verstaen te hebben, met juffrouw Agatha getrouwt.¹⁹ Ja alrede vader van een jongedochter, genaemt na de

¹⁵ In januari 1671 had Joan Blaeu van het stadsbestuur een deel van het complex van de voormalige Latijnse School achter de Nieuwe Kerk gekocht. De verbouwing was nog niet voltooid, maar de nieuwe drukpersen waren al in bedrijf toen er in de nacht van 22 op 23 februari 1672 brand uitbrak. De drukkerij met de voorraad koperplaten en drukwerk ging volledig verloren.

¹⁶ Dit zal een van de zonen zijn geweest van Jan Druijff die met Meinouwtje Ulaeus was gehuwd. In de Amsterdamse doopboeken worden vier van hun kinderen vermeld die tussen 1656 en 1661 werden gedoopt in de Nieuwe Kerk; daaronder is echter geen Gerrit. (SAA, DTB 43, p. 280, 344, 383, 439, 471).

¹⁷ Dirck Otterinck was gehuwd met Margarita Ulaeus. Op 5 juli 1654 werd hun zoon Johannes gedoopt (SAA, DTB, 43, p.280). Dirck Otterinck was directeur van Curaçao van 1670 tot 1673 (*Encyclopedie van Nederlandsch West-Indië* (Den Haag, 1914-1917), p. 327).

Op 3 februari 1682 werd te Tilburg Maria gedoopt, dochter van Dirck Otterinck en Engelen Adriaensdr Mutsaers (genealogie Coolen, Hwww.coolen-online.beH). Mogelijk betreft dit een tweede huwelijk van Dirck en kan dit mede verklaren waarom Johannes Ulaeus later naar Tilburg verhuisde.

¹⁸ Zijn zwager Dirck Otterinck, gehuwd met zijn zuster Margarita, is directeur van Curaçao geworden. Zijn echtgenote (in de tekst 'Masseur' genoemd), is hem gevolgd.

¹⁹ In 1670 waren Arnoldus Bornius (1614-1679) en Agatha Welhouck (1637-1715) gehuwd. Dit was een cause célèbre. De Delftse predikant Bornius en de veel jongere dochter van de Delftse burgemeester Geraldo Welhouck hadden al veel eerder, in 1655, willen trouwen. Haar vader verzette zich daartegen met man en macht en dit werd een zaak die zich jaren voortsleepte. Agatha vocht de zaak uit tot in de Hoge Raad. In 1667 werd Bornius in

grootmoeder Petronella. Van welke ick niet meerder schrijf al soo der een brief van hem nevens dese is gaende, als oock van night Sara, die met een domine Bijl²⁰ de schade van haer langh wachten zoo schoon met soenen weer in haelt, dat ick geloof, datter meenigen paer in Alckmaer is, dat in twintigh jaar malckander soo veel niet gesoent heeft als zij alrede in dat groot jaar, dat zij getrouwt geweest zijn.

In 't kort, 't zijn twee volmaeckte gelieven. Night Anna²¹ met haer Sagius leven noch gerustelijck op Hooghvliet, daer ickse onderdaeghs voor een 14 dagen besoght heb. Zij krijgen alrede groote kinderen: haer Huijbertus is ontrent soo groot als uw Dirckje, en haar Abigael als uw Anthonia, doe ghij van hier vertrockt. Behalven dese twee hebben zij noch een Arnoldus, dat een zoet en arigh jongetjen is en verwaghten vast alle uren weer wat jongs.

Elizabet Bornius is een zeer minnelijck en zoeten vrijster, die ick geloof dat het zoo laat als Sara niet beginnen zal.²²

Van cosijn Nierop en zijns zoons weet ick niet te schrijven als dat cosijn selfs noch gesont is: Cornelis noch de ouden Cornelis is, Schatz noch de ouden Schatz, behalven dat hij grootvader geworden is, doordien zijn outste dochter Barbara getrouwt zijnde alrede een kint of twee heeft. Willem, een captijn van den garde geworden zijnde, is oock getrouwt met een juffer Grenu van Uijtrecht en heeft mede alrede na ick verstaet kinderen. Doch heb hem in langh niet gesien noch gesproocken, doordien hij langh tot Maestricht in guarnisoen gelegen heeft.

Cosijn Landman, het huwelijck voor Nierops zoon versoeckende, is mede bij die occasie te Uijtrecht met een brave juffer in't groote gilt geraackt.

Wat cosijn Somerus²³ belanght, de welke noch ongetrouwt leeft en nu behalve schepen oock vroetschap tot Woerden geworden was, kan ick niet van schrijven, alsoo hij bij dese bedroefde oorlogh in een stadt sit die de koninck van Vranckrijck geoccupeert heeft. Van welcken oorlogh ick u een kort verhaal zal doen, opdat ghij eens met verwonderingh en verschrickingh mooght hooren, 't geen niemandt over 4 a 5 maenden had derven dencken.

fol. [4]

Hollandt begon noch nauwelijx de liefelijcke vrede, dien hij met Engelandt gemaect hadde, te smaecten, die verschrickelijcke oorloghsvloten waeren nauwelijx aen weerzijden opgeleidt en het bloedigh oorloghsswaert in de schede gesteken, wanneer de gansche weerelt jaloers begon te worden over de zegenrijcke wapen van de jongen coninck van Vranckrijck op de Spaense Nederlanden. Kamerick, Doornick, Charleroy en andere Vlaemsche plaetsen hadden sigh alrede onder het Franse jock begeben. Dit speet Engelandt, Sweeden, en bijzonderlijck onse Vereenigde Provincien, vresende voor sulcken machtigen nagebuur, soodat dese drie de handen in malkanderen sloegen met een driedubbele verbintenis om, waert mogelijck, de Koninck van Vranckrijck dese voortganck te beletten. De kijser en de keurvorst van Brandenburgh begaven sigh mede in dit gespan, en brachten zoo veel te wege, dat Vranckrijck sigh met Spanjen vereenigde, behoudende die plaetsen, die het recht des oorloghs hem gegeven hadde. Ick verhaal dit vooraf om die oorsaek, dat ick niet anders kan zien, als dat wij door dese vrede den oorlogh op onsen hals gehaelt hebben. Want Vranckrijck, ziende dat wij de meeste oorsaek waren, ziende dat wij de meeste aendringers waren van dese triple alliantie en het beletten van zijn

Alkmaar beroepen. Twee jaar later volgde Agatha hem. Pas in 1670, na de dood van haar vader, kon het huwelijck worden voltrokken. Petronella werd gedoopt op 7 september 1672. Zie hierover Kloek 2008.

²⁰ Sara Bornius ging op 16 augustus 1671 in ondertrouw met Adrianus Bijl (Regionaal Archief Alkmaar, verder RAA, DTB inv. 26). Deze Adrianus had een zuster Helena die op 21 augustus 1672 in ondertrouw ging met Jacob Focquenbroch, de broer van de dichter Willem Gottschalck (RAA, DTB inv. 26).

²¹ Anna Bornius was getrouwd met Johannes Sagius (1635-1716), predikant te Hooghvliet. Toen Ulaeus zijn brief schreef hadden ze al zes kinderen; er zouden er nog vier volgen. (www.martherus.com/genealogy).

²² Elisabeth Bornius zou op 16 juni 1680 in Alkmaar in het huwelijck treden met Antonius IJser (RAA, DTB, 27, akte no. 11781).

²³ Arnoldus Bornius was eerder getrouwd geweest met Abigael Somerus van Wijdenes. Het huwelijck was voltrokken in Kamerick in 1639. Vermoedelijck was Abigael familie van Petrus Somerus ([Hwww.somer.beH](http://www.somer.beH)).

conquesten in de Nederlanden, begon soo rasende te worden en verbittert op de Hollanders en haer regeringe, dat hij hemel en aert beroerde om haer desen treck betaelt te setten. Hij, boven dat machtigh leger dat hij hadde in Vlaenderen, deelt noch patenten uijt om over de sestighduijsent man door zijn gansche rijck te werven. Hier noch niet mede vergenoeght zijnde koopt hij bijde de bischop van Keulen en Munster om, om alles bijeen te rucken dat sij kunnen bekomen. Engelandt weet hij door gelt of list zoo te bepraten, dat sij 't hem niet alleen secoers van landtmilitie, maer selfs haer heele vloot aenbietet, niet schromende ons de nauw gesloten vrede wederom meinedighlijck te breecken. In kort, hij beweeght Sweeden, Denemarcken en bijkans al de keurvorsten om sijn onsen overlast niet te bekreunen. Maer ach!, of sijn gelt alleen gedient hadde om vromde potentaten tegen ons op te hitsen? Hij weet door list ons hele landt met verraderije te doorsajen en dat soo listigh, dat tot noch toe de scharpsichtigste niet recht kan zien, waer't ons vandaen komt. De Staten ondertussen, siende van veer dese dickke wolcken opkomen, beginnen mede haer oorloghsvloten, die men schier meenden dat voor eeuwich opgeleidt waren, uijt te halen, men begint een macht van volck te werven, te water en te lande. De huijsluiden ten platten lande worden over al op 't geweer gestelt en worden bij troppen gesonden om aen de vervallen frontiervestingen te wercken. De ganschen IJsel wordt getrenseent en de 200ste penningh tot drie maal in een jaar opgesteld, soodat het scheen dat wij door dese voorsorgh genoegsaem tegen dit aenkomende quaat soude mogen bestaan hebben – en het sou oock (godt de voorste) wel seker geweest hebben, indien slechts de maagh van ons Landt selfs zuijver geweest was. Maar ziet daer de Staten onder malckanderen oneenigh: den eenen neemt met kracht de bevorderingh van de Prins van Orangien bij de handt tot Capitijn Generael, den ander kant sijn hier tegen, soo datter ondertusschen veel nodighe voorsorghen versuijmt worden. De capitijns en bevelhebbers in de frontieren doen wat zij willen: houden na haer gewoonte 25 man in plaats van hondert, de gouverneurs steken het gelt, tot nodige fortificatie gesonden, in haer sack of contracteeren heimelijck met de vijandt die tot noch toe geen volkomen oorloch verklaart.

fol. [5]

Terwijlten raecht de prins het hoeckje te boven en wort op bepaelde commissie voor capitijn generael aengenomen.

Hierop ruckt ons leger na den IJsel, en de koninck van Vranckrijck, eerst veijnsende Maestricht te belegeren, voert sijn gansche macht na Nuijs bij Keulen, daer hij een machtigh magazijn en groot citadel gebout hadde om alsoo de Rijnstroom in sijn gewelt te hebben. Noch kon men niet seggen, dat het oorloch was, doordien men ons met de slagh voor had te waerschouwen, gelijk het aldereerst bleeck in het trouweloos Engelandt, 't geen onse Smirnse vloot sonder woordt of weerwoort op 't lijf viel. Hoewel door haer dapperheit meer tot sijn ongeluck als tot sijn geluck, doordien de selve met verlies van maer een schip haer niet alleen ontquaemen, maer selfs met schande en verlies van veel volck op de vlucht dreven.

't Was nu geen tijdt meer van veinsen. Engelandt en Vranckrijck geven haer declaratien van oorloch uijt, soo blauw en slecht dat het eer uijt jock als ernst schijnt uijtgegeven te zijn. Onse vloten schromen niet om bijde konincklijcke vlooten tegemoet te seilen. De ruwart van Putten, broeder van de gewesene pensionaris De Wit, had voor dit mael als gevolmachtichde van de Staat het hooghste gesagh op de selve in 't schip van De Ruiters. Ons leger lei ondertussen stil en gerust op den IJsel achter sijn opgeworpen retrencement, wanneer schielick het Franse leger opbreekt en neemt Wezel in sonder slagh of stoot, op die beklagelijcke pinxsterdagh anno 1672 die Hollandt niet licht zal vergeten. Orsoij en Rijnberck geven sich mee over, niet anders dan of het weerelose plaatsen geweest waren. Emmerick en Rees worden terstont van haer guarnisoenen verlaten, soodat nu de vijandt geen tegenstandt vindt, 't geen hem kon beletten Schenckenschans, Nimwegen en voorts den heelen IJsel aen te tasten. Maer hij wetende hoe dat hij met sommige heimelijck besproocken was, brenght sijn volck sonder merckelijck belet bij het Tolhuijs beneden Schenckenschans over den Rijn en in de Betuwe.

Een sekeren Monbas,²⁴ een colonel van desen staat, gehouden zijnde om dese post te bewaren, voeghde de coninck desen slagh, en in plaats van dit overkomen te beletten, dee zijn best om het selve soo veel hij kon te bevorderen. Noijt iss 'er mensch gebooren die Hollant in grooter ongelegenheitd gebraght heeft, doordien hij alhier de vijandt de deur geopent had tot volkomen ondeganck van onsen staat, indien den hemel geen miraculeus belet had weten uijt te vinden.

De vijandt, sonder sich met steden of vastigheden te kreunen, treckt de Betuw in na beneden toe. Daer lei dat schoone rentrencement lanx den IJsel nu te vergeefs. Hollandt en 't Sticht van Uijtrecht open voor de verwoetheit der Franse. De prins van Orangien ziende met zijn oversten, nu de bewaringe aen de IJselstroom niet meer nut te sijn, resolveren sonder uijstel de selve te verlaten en na Uijtrecht te deisen, met het gansche leger en de artelereij, gelijk oock ter stont in 't werck gestelt werd.

'T sou onmogelijk zijn u te verhalen de verbaastheid, het vluchten, de murmeringh, ja den oproer die der door 't gansche landt ontstondt: Ick, die te dier tijdt mijn wooning ten Uijtrecht hielt, hebb'er (godt betert) de eerste furie van gezien: de poorten waeren niet bequaem om de wagens en de revieren om de schuiten te verswelgen die met haer gevluchte goederen na de steden al den ganschen dagh quamen aendringen.

fol. [6]

Die van boven vlughten na beneden, en die van beneden noch lager, ick geloof niet dat het uijt te spreeken is de schat die na Amsterdam, Zeelandt, ja na Venetien, Hamburg en andere plaatsen gestuurt wierdt. Doordien niemandt anders als de ondergangh van onse gansche Republijck scheen te verwaghten, en voorwaer niet buiten reden doordien wij van al de stercke plaatsen en de sleutels

van ons landt ontbloomt zijnde, niet hadden 't geen soo maghtigen en triumphanten leger een uur machtigh was om op te houden. t Uijtrecht, Woerden, Leiden, Den Haagh, ja 't ganschen Noorderquartier en t Zuiderquartier ontbloomt van alle tegenweer gelijk uL kennelijck is, wat sou dat doen als haer vijandt met de sleutels te gemoet trecken? Dit schijnt wel, dat de Staten van Uijtrecht, eerst geconsidreert hebbende, terstondt heeft doen resolveeren om op deselve conditien haer gansche provincie in handen van de coninck te stellen, en de prins met zijn volck (als niet suffisant kennende soo grooten geweld te weder staen) in quartieringh te weigeren. De welck

hierop door ordre van den staat, doordien der geen tijdt versuijmt diende, sigh weider tot Bodegraven en Swammerdam beneden Woerden nedersloegh, deelende zijn leger af in verschijden posten: een deel tot Gorcum onder generael Würtz – een gedeelte onder de graaf van Hoorn tot Schoonhoven en der Gouw, een gedeelte te Weesp en Muijden onder prins Mauritz – en voorts noch eenige bruggen en sluijsen versien met opgeworpen batterijen. –Dit geschieden altemael in de tijdt van een weeck te landt eer dat het werck eenighsins begon te stuiten.

Hollandt selfs, voordat de prins noch ter deegen op dese quartieren post gegrepen had, was selfs verbaast en radeloos dat de Staten van Hollandt door haar gecomiteerde de heer De Groot de koninck van Vranckrijck tegemoet sonden, om hem het gansche landt op bequaeme conditien in handen te stellen – doch het schijnt wel dat God de Heere sijn genadige oogen eenighsins begon na ons toe te wenden en deerenis met onse staat kreegh, wanneer men schielijck steden oproerigh sagh tegens haer magistraten. Iedereen, siende desen onverwachten inbrenck, waende daer schuijld verraderije onder de grooten: de Staten waren schelmen, men most de prins als sijn loffelijcke voorouders het volkomen gesagh in handen stellen. Op alle torens, selfs van de minste dorpen, stack men een princsevlagh op en ziet daer in een ogenblick de prins herstelt in de seetel van zijn voorvaderen.

De afgebroocken stathouderlijcke stoel ~~herstelt~~ in beter luijster opgerecht en hem de maght ter zee en lande volkomen opgedragen. De raat door alle steden verset, en na zijn zin

²⁴ Jean Barton de Montbas.

gekosen. ~~De Raadsheer~~ De pensionaris De Witt en zijn broeder vermoort, verplettert, in duijzent stickken gesneden, lanx straat van de Gevangenpoort op het Groene Sootje gesleept, aen de wip gehangen met de voeten om hoogh, het hart uijt het lijf gehaalt, de leden en verscheurde kleeren om gelt verkoght, en alsoo die geene die noch kortts als twee goden van Hollandt aengebden wierden als twee duijvels vervloecht en verdoemt. Sommige willen dat Cornelis de Wit soude voorgehad hebben de Prins te laten vermoorden, doch watt'er van is dat laat ick daar.

~~De beschuldiging van een sekere barbier die hem aen klaagde evenwel bracht soo veel te weegh ge~~
fol. [7]

De raatsheeren hadden hem (na alles 't geen een barbier, die hij soude hebben soecken tot dit feit te kopen, ge-examineert te hebben) sleghs gebannen voor eenige jaren tot contentement van de verwoede gemeente, even voor hem en zijn broeder dese droevige tragedie op den hals quam: dese selfde Cornelis de Wit was diegene, die sulcken lot in leide voor Chattam en Charmesse, ja diegene die op dieselfde pinxterdagh, wanneer de vijandt Wesel in nam, sulcken braven zegen ter zee bevoght, dat de Franse vloot de vlucht koos en de Engelsche soo geteistert wierdt, dat zij selfs schrijven over de 18000 man in dien slaghe verloren te hebben, en noijt in dier gelijcken heten batalje geweest te zijn.

Zijn broeder, de pensionaris, die selfs bij zijn vijanden voor een orakel en Cato van Hollandt altijd geacht is geweest, wordt veel vuijligheden, doch sonder groot fundament te last geleidt. Doch van beide kan ick dit met waerheid seggen, dat de al te groote haat tegen het Huijs van Oranjen de eenighste oorsaek van haer deerelijcke doot geweest is. Veele en verscheide redenen wordender gegeven waerom dat de koninck van Vranckrijck niet voort en trock in Hollandt, terwijl de post tot Bodegraven gansch niet voorzien was. Ja, datter geen belet was, 't geen suffisant genoegh scheen, om heel Hollandt af te lopen. Sommige willen dat Engelandt hem in de weegh geweest is, dreigende, indien hij sulx dede, met hem te breken en met zijn vloot in Vranckrijck te vallen, wel wetende dat sijn ruine geschapen was, indien de koninck van Vranckrijck meester zijnde van Hollandt, sulcken machtigen oorloghsvloot in hande kreegh. Sommige willen, dat hij gevreesd heeft met sulcken grooten leger, in sulcken nauwen waterachtigen passage in te trecken, andere wederom dat hij door de oproerighen der gemeente tegen de overheden geen rechte kuntschap van zijn verraders heeft kunnen, hopende, wanneer de gemeente wederom in rust soude zijn, mackelijcker tot zijn voornemen te sullen kunnen kreigen. Watter van is, de koninck van Vranckrijck bleef staen met zijn leger bij en ontrent Uijtrecht, en trock niet verder, nemende van daer alle omleggende plaatsen als Amersfoort, Naerden, IJselstijn en de Vaart, etc. in besettinge. Keerend wederom te rugge, om voorts de steden aen den IJsel, Rijn, Waal en Maas onder sijn geweld te brengen. Verwacht hier geen lange beschrijvinge van mij, hoe dat de koninck van Vranckrijck Nimwegen, Knodsenburgh, de graaf Aernem, Schenckenschans, Doesburgh, Zutphen en voorts al die omgelegene schansen en forten heeft bemachtigt, hoe de bischop van Munster en Ceulen, met haer leger Campen, Deventer en Swol hebben belegert en ingenomen. Een woort is genoegh om u de manier en het innemen van al dese steden te kunnen uijtdrucken: zij zijn maar of door verraderije en door lafhartigheit sonder slaghe of stoot overgegeven. Nimwegen selfs, schoon het sigh al eenigsins wat geweert schijnt te hebben, is meer om welstaenshalven als ernst gedefendeert. Ja, die sterke vestinghe Coeverde is soo schandelijck verkoght dat die van binnen de vijandt selfs met moeite in de stadt mosten helpen, doordien de selve rontom int water stondt en geen kans sagen om selfs haer geopende poorten in te trekken. Ziet daer int kort dingen die ongelofelijck souden schijnen in dien wij de selve niet met onse eigen oogen gesien hadden. Ja, ziet daar in min als drie weken drie provincien van den vijandt gewonnen, bijkans sonder slaghe of stoot.

fol. [8]

Tot hier toe heb ick uL (soo kort als 't mogelijk is) verthoont de schielijcke nederlage van ons lieve vaderlandt. Maer nu sult ghij het radt eens wederom zien omdrajen of ten minsten

stuiten: de bisschop van Munster en Keulen rucken in Vrieslandt voor Groeningen, doch moeten met schande die plaats verlaten gelijk als ghij uijt dese bij gesondene prent sult kunnen zien.²⁵ De koninck van Vranckrijck komt ontrent Den Bosch, doch op dese plaats geen kans ziende, treckt (ick weet niet om wat reden) met een gedeelte van zijn leger wederom na Vranckrijck. Latende duc de Turenne, den hartogh van Conde en Lutzenburgh het commando over zijn troepen, van welcke de laeste met een considrabele maght noch binnen Uijtrecht leit, en de eerste opwaarts getrocken is met ontrent 40000 man na Ceulen, zoo datter tot dese tijdt toe (mits Conde mede na Vranckrijck vertrockken is) niet remercabels voor gevallen is, als alleen ontrent Woerden daer ontrent 1800 soldaten en 150 officiers van de Franse, en 400 van de onse, nevens den heer Van Suijlestijn en Schimmelpenningh zijn gebleven.

Kortom, de saecken in 't generael laten sigh anders aensien, doordien Hollandt wederom in rust en vrede en eenigheidt raectt van binnen: Amsterdam onwinnelijk, menschelijckerwijs van alles versien, schoon rontom als in een zee gelegen van water, alle die voorschreven posten wel bezet, en zijn hoogheid de prins van Oranjen met een leger van ontrent 25000 man te velde na Maestricht om de vijandt van boven sekoers te beletten, of om de keiser en Brandenburger tegemoet te trecken, die mede ons te hulp komt met een machtigh kreighsheir, zoodat het meeste gevoelen is, dat door de hulp van Spanjen, keiser Brandenburgh en alle de Duijtse vorsten Vranckrijck niet alleen zal genootsaect worden ons landt te verlaten, maer selfs zijn eigen landt te defenderen. Watter van zal worden zal de tijdt leren, terwijl wij God willen bidden dat hij onse wapens en gealierde maghten wil zegenen, tot verlossinge van onse verloren provincien en welstandt en ons lieve vaderlandt, vrijheidt en religie.

Ziet hier cortelijck, beminde swager en suster, onsen toestandt alhier, berooft van onse landerijen, soo van Kleef als Mase en Waal.

Het eenighste overschot van onse erfenis, 't geen wij als onsen schulden betaalt zijn, zullen over houden, uijt welcke toestandt (soo God de Heere ons niet schielijck verlosse) ghij sult believeen te considereren, hoe bedroeft onse staat tegenwoordigh is. Van welcke saeck (indien ghij mogelijk nu niet gelooft) haestelijck de waerheidt sult verstaen, indien God de Heere ons soo langh gezont belijft te sparen, alsoo de persoon vandaagh vertreckt, die ick dese brief sou mede geven. Soo sal ick hier afbreecken en nevens de groetenisse van mijn en mijn broeder, die voor dese rijs niet schrijft, u alleen de genadige bescherminge en zegen des alderhooghsten bevele – amen

UEDW Broeder

Johannes Uleus

den 11 November 1672.

uijt Alckmar, daar ick bij dese ongelegenheit met eenige weinige boecken en meubelen gevluht ben van Uijtrecht, daar de rest noch staat.

²⁵ *Oprecht Verhaal, Hoedanigh de Stadt Groeningen Door den keurvorst van Keulen, en den Bisschop van Munster belegert, grouwelijk aangetast; maar door de dappere moedigheyt der zelve Borgery, en krijghsmacht, onder 't gebiedt van den Ed. Heer Gouverneur Rabenhaupt, is verdadight, en ontzet geworden* (Knuttel 10112).

Ulaeus en Arnoldus Bornius. Aanvulling op de bibliografie van Johannes Ulaeus

Marja Geesink

In het artikel *Nieuws uit Alkmaar* van Roelof van Gelder, dat in dit nummer verschijnt, wijst hij op een tot nog toe onbekend gebleven gedicht van Johannes Ulaeus op het huwelijk van Arnoldus Bornius (1614-1679), predikant te Alkmaar, met de ongeveer tweeëntwintig jaar jongere Delftse burgemeestersdochter Agatha Welhouck (1637-1715)¹. In noot 8 verwijst hij naar de *Bruylofts-dichten, op het huwelijck van den erwaerdigen, godtsaligen, hoogh-geleerden D. Arnoldus Bornius, Predikant der stad Alckmaer, met d'eerbare, deught-rijcke, wel-begaefde Juffr. J. Agatha Welhoeck. Aengevangen binnen Alckmaer, den 27 Iuly 1670* (Alkmaar: Pieter de Wees, 1670), waar op fol. B[2]r-B[3]r Ulaeus' bijdrage aan dit bundeltje onder de titel *Een Ander* verscheen.

In de catalogus van de UB Leiden wordt Reinerus Neuhusius² als auteur, tussen vierkante haken, opgegeven. Hij is evenwel slechts de auteur van het eerste gedicht in dit boekje. De *STCN* beschrijft het boekje als een anoniem. Het Leidse exemplaar is het enige overgeleverde exemplaar.³

Er zijn acht gedichten in opgenomen, twee Neolatijnse, van Neuhusius en Johannes Foeklerus, conrector van de Latijnse school, en zes Nederlandse van J. Hoornbeeck, Andr. Posthumius, Johannes Ulaeus, Jacob Crabbe Chirurgijn, Iacobus Hypositometra en één anoniem.

Het exemplaar van dit bundeltje bruiloftsgedichten in de Leidse UB, signatuur 1125 D 40:1, zit samen met nog drie andere aan Alkmaar of Alkmaarse personen gewijde werkjes in een met een lint samengebonden omslag. Het tweede en derde boekje zijn uit 1759 en 1744. Dit zijn geen unieke exemplaren. Het zijn Jan Buys, *Alkmaar belegert den 21. augustus, en ontset den 8. october 1573* (Alkmaar: Abram Ylst, 1759) en een fragment van C.P. Schaghens *Alckmaar lof-dicht* (Alkmaar: Jacob Maagh, 1744).

Het vierde boekje heeft een nogal kale titelpagina, waarop alleen ROUW / GEDICHTEN staat. In de catalogus van de UB Leiden is deze titel niet opgenomen, net zo min als de titels van de beide achttiende-eeuwse boekjes. De *STCN* beschrijft het wederom anoniem. Evenals de *Bruylofts-dichten* is dit een uniek exemplaar.

Op de laatste pagina staat in het colofon: 't Alckmaer, Gedruckt by *Pieter de Wees*, Boeck-Drucker inde Gekroonde Vinder vande Druck-konst, by de Vis-marckt. Het jaar van uitgave van deze gelegenheidsdruk is zonder twijfel 1679, aangezien het bundeltje is samengesteld naar aanleiding van het overlijden van Bornius op 27 juli 1679.

Het eerste gedicht,⁴ een Neolatijs gedicht, is ondertekend met *Thalia Alcmariana*. Reinerus Neuhusius publiceerde zijn gedichten onder de titel *Thalia Alcmariana* (1644, telkens uitgebreid in de drukken 1658, 1661, 1669 en 1678). In de titel van het gedicht wordt Bornius weer

¹ Zie voor een beschrijving van de vijftien jaar durende affaire voorafgaand aan het huwelijk het lemma dat Els Kloek aan Agatha Welhouck wijdde in het Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland op: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Welhouck>.

² Reinerus Neuhusius (1608-1679), rector van de Latijnse school te Alkmaar van 1638 tot aan zijn dood. Bornius was curator van deze school. Zie voor hem http://www.humbio.nl/biografieen_nederlands/neuhusius_reinerus_1608_-_1.html

³ Ik heb gezocht in Picarta (NCC) en WorldCat.

⁴ fol. [A2]r-[A3]r.

aangeduid als curator van de Latijnse school, waarvan Neuhusius rector was. Men kan dus aannemen dat Neuhusius, die in december 1679 zou overlijden, de auteur van dit gedicht is.

Het tweede gedicht⁵ is van Johannes Ulaeus, het derde⁶ van T. de Groot en Ulaeus. Op de laatste pagina⁷ staat een *Graf-schrift* door I.U. (Johannes Ulaeus).

Theodorus de Groot (1650-1680) was een neef van Ulaeus en één van zijn beste vrienden in Alkmaar.⁸ Zowel in het gedicht dat Ulaeus alleen schreef, als in het samen met De Groot geschreven gedicht is sprake van een vader-zoon relatie. De Groot zal als leerling op de Latijnse school met Bornius als leraar te maken hebben gehad. Dat Bornius daar ook les gaf is op te maken uit de verzen:

De eerste [= de school] weent om u , om datse uw' wetenschappen,
Waar doorge uytvorschte hoe verre een yeder Scholeling [= spruit, telg]
In Taalkunde, en verstant sijn Maets te boven ging,
Nu met uw' levens draat te samen af sag kappen.⁹

Uit Ulaeus' *Treur-saang* valt op te maken dat Bornius een lang ziekbed heeft gehad, waardoor het een zegen was dat hij door zijn schepper tot zich werd genomen. In april 1679 had Constantijn Huygens de beroemde arts Cornelis Bontekoe (1640-1685), geboortig van Alkmaar, gevraagd de vele kwalen van Bornius te genezen in het vierregelig gedichtje *Ad archiatrum Alckmarianum (Aan de Alkmaarse arts)*,¹⁰ waarvan de laatste twee regels luiden: *Omne feres punctum, post Vesicam, Caput et Cor, / audos hic etiam si medeare Pedes.*¹¹ Of wel, Bornius had last van zijn blaas, zijn hoofd en zijn hart, en ook nog van kreupele voeten.

Vlak voor zijn overlijden moet zijn vrouw Agatha nog van een zoon zijn bevallen:

Nu hoop ick sal sijn naem herleven,¹²
Mits dat sijn andre¹³ Echt-genoot, [= tweede echtgenote]
Hem uyt haer Kuysche Schoot komt geven,
Een manlijck Spruytje voor sijn doodt,
'tgeen als een Fenix op quam luycken,
Wanneer sijn wijse Vader pas,
In 't naer, en duyster Graf ging duycken,
Gelijck herbooren uyt sijn asch,¹⁴

⁵ fol. [A3]v-B[1]v.

⁶ fol. [B2]r-[B3]r.

⁷ fol. [B3]v.

⁸ Karel Bostoën. 'Mogelijk een vroom gelaat en een vroom gewaad, maar beslist onvrome praat. De aankomende predikant Johannes Ulaeus in zijn Alkmaars 'Collegij'. In *Fumus* 3 (2005), p. 22-54, met name p. 27-30 en 46-48.

⁹ *Een ander*, het door De Groot en Ulaeus samen geschreven gedicht, fol. [B2]r.

¹⁰ Constantijn Huygens. *De gedichten van Constantijn Huygens*, CH1679:004 op:

<http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Huygens/HUYG79.html>. Zie ook: Constantijn Huygens. *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*. Uitg. door J.A. Worp. Deel 6: 1663-1687. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1917, p. 415 (http://www.dbnl.org/tekst/huyg001jawo08_01/huyg001jawo08_01_0984.htm).

Bontekoe had in die periode een deftige praktijk in Den Haag (C. Louise Thijssen-Schoute. *Nederlands Cartesianisme*. Bezorgd en van aanvullende bibliografie voorzien door Th. Verbeek. Utrecht: HES, 1989, p. 284).

¹¹ Iedereen zal jou bejubelen, wanneer je, naast zijn blaas, hoofd en hart, ook nog eens zijn kreupele voeten geneest. "Omne feres punctum" is ontleend aan Horatius' overbekende uitspraak in de *Ars poetica*, vers 343, "omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci".

¹² Er waren al twee zoontjes met de naam Arnoldus gestorven.

¹³ Bornius was weduwnaar, toen hij met Agatha Welhouck trouwde. Uit dit gedicht valt op te maken dat hij bij zijn eerste vrouw drie kinderen had verwekt, die inmiddels zelf ook al kinderen hadden gekregen.

¹⁴ fol. B[1]r.

Als proponent was Ulaeus kind aan huis geweest bij de oude predikant. Uit *Treur-saang* blijkt hoezeer hij hem bewonderde. Dat leverde een tot nu toe onopgemerkt, met liefde geschreven bundeltje funeraire gedichten van voornamelijk zijn hand op.

Colofon

FUMUS - MEDEDELINGEN VAN DE STICHTING WILLEM GODSCHALCK VAN FOCQUENBROCH

Jaargang 7 - 2009

- De stichting Focquenbroch** De stichting Willem Godschalck van Focquenbroch is opgericht op 20 december 2000. De stichting stelt zich ten doel: a) het bevorderen en ondersteunen van onderzoek naar het leven en werk van de dichter Willem Godschalck van Focquenbroch (1640-ca 1670) en het leven en werk van personen die in relatie staan tot de genoemde auteur; b) het publiceren en onder de aandacht brengen van het werk van Focquenbroch; c) het publiceren van alles dat hiermee rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn. De stichting tracht haar doel onder andere te bereiken door: a) het stimuleren van onderzoekers, door hen moreel en materieel te ondersteunen; b) het inrichten en onderhouden van een (digitaal) expertisecentrum; c) het bekostigen en subsidiëren van uitgaven van studies en tekstedities; d) het organiseren van bijeenkomsten; e) het opstellen en verspreiden van een nieuwsbrief; f) alle verdere activiteiten binnen de wet die de doelstellingen van de stichting ondersteunen.
- Bestuur van de Stichting** Voorzitter: Karel Bostoën
Secretaris: Jan Helwig
Penningmeester: Paul Stolwijk
De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel Gooi- en Eemland, onder nummer 32083222.
- Correspondentieadres** Kerkpad Zuidzijde 134, 3764 AV Soest.
mail@focquenbroch.nl
- Focquenbroch website** www.focquenbroch.nl
- Vrienden van de stichting** Als u belang stelt in de activiteiten van de stichting kunt u 'vriend' (donateur) van de stichting worden. Als vriend wordt u op de hoogte gehouden van alle activiteiten, heeft u gratis toegang tot bijeenkomsten en symposia en krijgt u korting op toekomstige publicaties. U wordt vriend door u schriftelijk of per e-mail aan te melden en € 10,- over te maken op Postbankrekeningnummer 5344989 ten name van Stichting Focquenbroch Soest.
- Fumus** *Fumus* is het digitale mededelingenblad van de stichting. Het wordt kosteloos aan alle belangstellenden verzonden en is te downloaden op www.focquenbroch.nl/fumus/. U kunt zich abonneren door een e-mail te sturen aan fumus@focquenbroch.nl. Fysieke exemplaren worden naar relevante bibliotheken gezonden.
- Redactie *Fumus*** Karel Bostoën, Marja Geesink, Jan Helwig, Frans Wetzels
- ISSN** ISSN 1567-2964
- Auteursrecht** Het geheel of gedeeltelijk overnemen of reproduceren van (artikelen uit) *Fumus* is zonder voorafgaande toestemming toegestaan, mits dit met correcte bronvermelding en zonder winst oogmerk geschiedt.